

T.C.

BANDIRMA ONYEDİ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İKTİSAT ANABİLİM DALI

Yüksek Lisans Tezi

**CARİ DENGE VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ:
2006-2018 DÖNEMİ TÜRKİYE ÖRNEĞİ**

Pelin KEŞKEK

165011027

Tez Danışmanı:

Doç. Dr. Ahmet AYDIN

Bandırma 2020

T.C.
BANDIRMA ONYEDİ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI

Yüksek Lisans Tezi

CARİ DENGE VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ:
2006-2018 DÖNEMİ TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Pelin KEŞKEK
165011027

Tez Danışmanı:
Doç. Dr. Ahmet AYDIN

Bandırma 2020

YÜKSEK LİSANS TEZİ ONAYI

Bandırma Onyedli Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, İktisat Programında Yüksek Lisans Öğrencisi Pelin KEŞKEK tarafından Doç. Dr. Ahmet AYDIN'ın danışmanlığında hazırlanan “Cari Denge ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: 2006-2018 Dönemi Türkiye Örneği” başlıklı tez aşağıdaki jüri üyeleri tarafından 06/02/2020 tarihinde yapılan Tez Savunma Sınavında oçokluğu/oybirliği ile başarılı bulunmuş ve Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Başkanı

Dr. Öğr. Üyesi Evren İPEK

Jüri - Danışman

Doç. Dr. Ahmet AYDIN

Jüri Üyesi

Öğr. Üyesi Sefer UÇAK

ETİK BEYAN

TÜRKİYE CUMHURİYETİ BANDIRMA ONYEDİ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik ilkelere uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim. (06/02/2020)

Adı ve Soyadı

Pelin KEŞKEK

İmzası

ÖZET

CARİ DENGİ VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ: 2006-2018 DÖNEMİ TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Pelin KEŞKEK

Son yıllarda cari denge problemi Türkiye ekonomisinin en önemli makroekonomik sorunlarından biri haline gelmiştir. Bu sebeptendir ki cari açık rakamlarındaki artışlar, gelişmekte olan ülke deneyimlerine göre yaşanacak krizler için işaret olarak algılanmaktadır. Türkiye ekonomisinde ekonomik büyüme ve cari denge ilişkisinin anlatıldığı bu çalışmada ilk olarak cari işlemler hesabı ile cari açık kavramlarına yer verilmiş olup, sonrasında Türkiye’de ve dünyada meydana gelmiş olan ekonomik krizlere değinilmiştir. Son bölümde de cari işlemler hesabı ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki teorik ve ampirik açıdan incelenmiştir.

Çalışmada 2006:Q1-2018:Q3 dönemine ait ekonomik büyüme, cari işlemler hesabı, sabit sermaye ve enflasyon verileri, ARDL (Autoregressive Distributed Lag) yaklaşımı ve Toda-Yamamoto nedensellik testi kullanılarak incelenmiştir. Yapılan analiz sonucunda cari denge ile ekonomik büyüme değişkenleri arasında uzun dönem ilişkinin olduğu sonucuna varılmıştır. Değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisinin tespiti için uygulanan nedensellik analizi sonucunda ise, cari dengeden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü ve pozitif bir ilişkinin olduğu sonucu elde edilmiştir. Ekonometrik analizler neticesinde genel bir değerlendirme yapıldığında, Türkiye ekonomisinde iç talebe bağlı yüksek oranlı büyüme ve aşırı değerli türk lirasından kaynaklanan cari açık, sağlam büyüme temellerine dayalı yeni yapısal değişim politikalarıyla giderilmeye çalışılmalıdır. Türkiye’yi kriz tehdidi altında bırakan cari açık probleminin çözümü için, sürdürülebilirlik ve finansman konuları üzerinde ekonomi politikalarının geliştirilmesi gerektiği önerisinde bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Cari Denge, Ekonomik Büyüme, Ekonomik Kriz, ARDL, Toda Yamamoto.

ABSTRACT

THE RELATIONSHIP BETWEEN CURRENT ACCOUNT BALANCE AND ECONOMIC GROWTH: PERIOD 2006-2018 CASE OF TURKEY

Pelin KEŞKEK

In recent years it has become one of the most important macroeconomic problem of the current account deficit Turkey's economy. Because the increase in the current account deficit figures is perceived as a sign for the crises to be experienced according to the experiences of the developing country. Turkey's economy and economic growth as described in the current balance of relations in this study is the first to be given to the concept of a current account deficit of the current account, which was referred to after the economic crisis in Turkey and have occurred in the world. In the last section, the relationship between current account and growth has been examined theoretically and empirically.

In the study, economic growth, current account, fixed capital and inflation data for 2006: Q1-2018: Q3 period were analyzed using the ARDL (Autoregressive Distributed Lag) approach and the Toda-Yamamoto causality test. As a result of the analysis, it was concluded that there is a long-term relationship between the current balance and economic growth variables. As a result of the causality analysis applied to determine the causality relationship between the variables, it was obtained that there is a one-way and positive relationship from the current balance to the economic growth. When a general assessment made in econometric analysis result of high growth in Turkey's economy depends on domestic demand and the current account deficit due to the overvalued Turkish lira, solid growth should be trying to resolve with new policies based on fundamental structural change. The current account deficit problem left to solve the crisis threatened Turkey, are advised economic policies that need to be developed on sustainability and financing issues.

Keywords: Current Account Balance, Economic Growth, Inflation, ARDL, Toda Yamamoto

ÖNSÖZ

Cari denge sorunu Türkiye ekonomisinin uzun yıllardır süregelen problemlerinin başında gelmektedir. Cari açığın finansmanı, sürdürülebilirliği konusunun yanı sıra yıllardır devam eden bu durumun ülke ekonomisinde kriz kaynaklı olabilme ihtimalinin varlığı da tartışılmaktadır. Bu doğrultuda çalışmamızda dünya ve Türkiye’de gerçekleşmiş olan krizler ele alınmış, Türkiye ekonomisinin 2006-2018 dönemi için, cari dengenin, ekonomik büyüme, sabit sermaye ve enflasyona etkisi çeyrek aylık veriler kullanılarak ekonometrik analizlerle araştırılmıştır.

Bu çalışmada konunun belirlenmesi, hazırlanması, konu ile alakalı araştırmalarımda her daim motivasyonumu yüksek tutup tavsiye ve destekleri ile katkı sağlayan saygıdeğer danışmanım Doç. Dr. Ahmet AYDIN’a teşekkürlerimi sunarım. Aynı zamanda tüm öğrenim hayatım boyunca beni destekleyip her kararında yanımda bulunan sevgili annem Nurhayat KEŞKEK’e de teşekkür ederim.

Pelin KEŞKEK

Bandırma 2020

İÇİNDEKİLER

YÜKSEK LİSANS TEZİ ONAYI	ii
ETİK BEYAN	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
ÖNSÖZ	vi
İÇİNDEKİLER	vii
TABLolar	xi
ŞEKİLLER	xii
KISALTMALAR	xiii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ÖDEMELER BİLANÇOSU VE CARİ İŞLEMLER HESABI

1. ÖDEMELER BİLANÇOSUNUN TANIMLANMASI.....	3
2. ÖDEMELER BİLANÇOSU ANA HESAP GRUPLARI.....	4
2.1. Cari İşlemler Hesabı.....	5
2.1.1. Cari İşlemler Hesabı Analizi.....	6
2.1.1.1. İkiz Açık Modeli.....	6
2.1.1.2. Üçüz Açık Modeli.....	7
2.1.2. Cari İşlemler Dengesini Etkileyen Faktörler.....	8
2.1.2.1. Ticaret Hadleri.....	8
2.1.2.2. Mali Politikalar.....	9
2.1.2.3. Reel Döviz Kurları.....	9
2.1.3. Cari Açık Kavramı ve Etkileri.....	9
2.1.3.1. Cari Açık Kavramı.....	10
2.1.3.2. Cari Açığın Ekonomiye Etkileri.....	10
2.1.3.3. Cari Açığa Karşı Alınacak Tedbirler.....	12

2.2. Sermaye ve Finans Hesabı	13
2.3. Resmi Rezerv Hesabı	13
2.4. Net Hata ve Noksan Hesabı	14

İKİNCİ BÖLÜM

EKONOMİK KRİZ KAVRAMI VE DÜNYADAKİ EKONOMİK KRİZLER

1. EKONOMİK KRİZ KAVRAMININ TANIMLANMASI	15
1.1. Ekonomik Krizin Özellikleri	15
1.2. Ekonomik Krizin Nedenleri	16
1.4. Ekonomik Krizin Çeşitleri	17
1.4.1. Reel Sektör Krizleri	18
1.4.2. Finansal Krizler.....	18
2. DÜNYADAKİ EKONOMİK KRİZLER.....	20
2.1. 1929 Dünya Ekonomik Krizi	20
2.2. 1948 Krizi.....	21
2.3. 1973-1974 Petrol Krizi.....	22
2.4. 1994 Meksika Krizi	23
2.5. 1997 Doğu Asya Krizi.....	24
2.6. 1998 Rusya Krizi.....	24
2.7. 1999 Arjantin Krizi	25
2.8. 2008 Küresel Finans Krizi.....	26
2.9. 2011 Yunanistan Krizi	28
2.10. İrlanda Krizi	29
2.11. Portekiz Krizi	29
3. DÜNYADA GERÇEKLEŞMİŞ KRİZLERE GENEL BİR BAKIŞ	29

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE EKONOMİSİNDE CARİ DENGE VE EKONOMİK KRİZLER

1. TÜRKİYE'DE CARİ DENGE	32
--------------------------------	----

1.1. 2003 Yılı Öncesi Dönemde Cari İşlemler Dengesi	33
1.2. 2003 Yılı Sonrası Dönemde Cari İşlemler Dengesi	36
2. TÜRKİYE'DE YEREL VE KÜRESEL EKONOMİK KRİZLER	40
2.1. 1929 Bunalımı	40
2.2. 1946 Krizi.....	42
2.3. 1954-1958 Krizi	42
2.4. 1974 Krizi.....	43
2.5. 1980 Krizi.....	44
2.6. 1991 Krizi.....	45
2.7. 1994 Krizinin Ortaya Çıkış Nedenleri	45
2.7.1. 1994 Krizinin Ortaya Çıkışı.....	46
2.7.2. 5 Nisan 1994 İstikrar Politikası	48
2.8. 1997 Asya - 1998 Rusya Ekonomik Krizleri	49
2.8.1. Krizlerin Türkiye'ye Etkileri.....	49
2.8.2. Türkiye'nin Krizlere Karşı Aldığı Önlemler	50
2.9. 2000 Kasım ve 2001 Şubat Krizleri	51
2.9.1. Enflasyonla Mücadele Programı.....	51
2.9.2. Kasım 2000 Krizi.....	52
2.9.3. Şubat 2001 Krizi ve Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı	52
2.10. Küresel Finansal Kriz ve Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkisi	56
2.11. 2008 Krizi Sonrası Türkiye Ekonomisindeki Gelişmeler	59

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

CARİ DENGE VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ: 2006-2018 DÖNEMİ TÜRKİYE ÖRNEĞİ ÜZERİNE EKONOMETRİK BİR ANALİZ

1. LİTERATÜR TARAMASI.....	63
1.1. Cari Denge, Ekonomik Büyüme İlişkisini Türkiye Özelinde İnceleyen Çalışmalar. 63	
1.2. Cari Denge, Ekonomik Büyüme İlişkisini Yabancı Ülkeler Nezdinde İnceleyen Çalışmalar.....	68

2. VERİ SETİ VE METODOLOJİ	72
2.1. Veri Seti.....	72
2.2. Metodoloji	75
2.2.1. Birim Kök Testi	75
2.2.1.1.Genişletilmiş Dickey Fuller (ADF) Birim Kök Testi.....	76
2.2.1.2. Phillips-Perron Birim Kök Testi.....	78
2.2.1.3. Ng-Perron Birim Kök Testi.....	79
2.2.1.4. Kwiatkowski-Phillips-Schmidt-Shin (KPSS) Testi.....	80
2.2.2. Sınır Testi.....	82
2.2.3. Gecikmesi Dağıtılmış Otoregresif (ARDL) Modeli	84
2.2.4. Toda-Yamamoto Nedensellik Analizi	85
3. EKONOMETRİK ANALİZLERDEN ELDE EDİLEN SONUÇLAR	86
3.1. Birim Kök Testinden Elde Edilen Sonuçlar	86
3.2. Sınır Testi Sonuçları.....	88
3.3. ARDL Modeli Sonuçları	89
3.4. Toda-Yamamoto Nedensellik Testi Sonuçları	91
4. BULGULAR VE TARTIŞMA	94
SONUÇ	96
KAYNAKÇA	100
ÖZGEÇMİŞ	112

TABLULAR

Tablo 1.1 : Türkiye’de Yıllara Göre Cari Açık Göstergeleri (Milyon Dolar).....	11
Tablo 2.1 : Dünya Ekonomisinin Genel Görünümü (%).....	27
Tablo 3.1 : Türkiye’nin 1980-1999 Dönemi Cari İşlemler Dengesi/GSYİH Değerleri	34
Tablo 3.2 : Cari İşlemler Dengesi, Büyüme Oranı ve Cari Açık/GSYİH Oranı (2002-2018)	39
Tablo 3.3 : Büyük Buhran Yıllarında Türkiye Ekonomisi GSMH, İthalat ve İhracat Göstergeleri.....	41
Tablo 3.4 : Enflasyon ve Büyüme Oranı Verileri	47
Tablo 4.1 : Cari Denge, Ekonomik Büyüme İlişkisini Türkiye Özelinde İnceleyen Çalışmalar	65
Tablo 4.2 : Cari Denge, Ekonomik Büyüme İlişkisini Yabancı Ülkeler Nezdinde İnceleyen Çalışmalar.....	70
Tablo 4.3 : Değişkenlerin Tanımlanması	74
Tablo 4.4 : ADF, PP, KPSS ve NG-Perron Birim Kök Testlerinin Sonuçları	87
Tablo 4.5 : Sınır Testi İçin Uygun Gecikme Uzunluğunun Belirlenmesi	88
Tablo 4.6 : Sınır Testi Sonuçları	89
Tablo 4.7 : ARDL (8,8,8,8) Modelinden Elde Edilen Uzun Dönem Katsayıları	90
Tablo 4.8 : Hata Düzeltme Modeli Sonuçları.....	91
Tablo 4.9 : VAR Modeli İçin Uygun Gecikme Uzunluğunun Belirlenmesi	92
Tablo 4.10 : Toda-Yamamoto Nedensellik Analizi Sonuçları	93
Tablo 4.11 : Analiz Bulgularından Beklenen Etki ve Ulaşılan Sonuç	94

ŞEKİLLER

Şekil 1.1 : Ekonomik Krizler 17

Şekil 3.1 : Büyüme Oranı ve Cari İşlemler Dengesi (1980-2006, Milyon Dolar, %) 37

KISALTMALAR

- ABD** : Amerika Birleşik Devleti
- ADF** : Augmented Dickey-Fuller (Genişletilmiş Dickey-Fuller)
- AIC** : Akaike Information Criterion (Akaike Bilgi Kriteri)
- ARDL** : Autoregressive Distributed Lag (Gecikmesi Dağıtılmış Otoresif Sınır Testi)
- BUY** : Ekonomik Büyüme
- CA** : Cari Denge
- DİTAŞ** : Doğan Yedek Parça İmalat ve Teknik Anonim Şirketi
- ECM** : Error Correction Model (Hata Düzeltme Modeli)
- ENF** : Enflasyon
- EVDS** : Elektronik Veri Dağıtım Sistemi
- FED** : Federal Reserve System (Amerikan Merkez Bankası)
- FPE** : Final Prediction Error (Son Tahmin Hatası)
- GEGP** : Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı
- GSMH** : Gayri Safi Milli Hasıla
- GSYİH** : Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
- HIC** : Hannan-Quinn Information Criterion (Hannan-Quinn Bilgi Kriteri)
- IMF** : International Monetary Fund (Uluslararası Para Fonu)
- KİT** : Kamu İktisadi Teşebbüsü
- KPSS** : Kwiatkowski-Phillips-Schmidt-Shin
- LM** : Lagrange Multiplier (Lagrange Çarpanı)
- OAPEC** : Organization of Arab Petroleum Exporting Countries (Petrol İhraç Eden Arap Ülkeleri)
- OECD** : Organisation for Economic Co-operation and Development (Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü)
- OPEC** : Organization of Petroleum Exporting Countries (Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü)

- PP** : Phillips-Perron
- PTT** : Posta ve Telgraf Teşkilatı Genel Müdürlüğü
- SA** : Sabit Sermaye Oluşumu
- SIC** : Schwarz Information Criterion (Schwarz Bilgi Kriteri)
- SSCB** : Sovyet Sosyalist Cumhuriyet Birliği
- TCMB** : Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası
- THY** : Türk Hava Yolları
- TEK** : Türkiye Elektrik Kurumu
- TÜFE** : Tüketici Fiyat Endeksi
- UECM** : Unrestricted Error Correction Model (Kısıtlanmamış Hata Düzeltme Modeli)
- VAR** : Vektör Otoregresyon

GİRİŞ

Cari işlemler dengesi birçok ülkede olduğu gibi Türkiye’de de önemli makro ekonomik göstergelerden biridir. 1980’li yılların başından itibaren liberal dış ticaret politikalarının izlenmeye başlanması ile birlikte, girdi ve teknoloji bakımından dışarıya bağlı kalınması, üretim ve ihracat arttıkça, ithalatın da artmasını zorunlu kılmıştır. Türkiye gibi diğer gelişmiş ülkelerde de görüldüğü üzere, ithal girdiye dayalı büyüme oranlarının artması ile cari işlemler dengesinde ciddi bozulmalar meydana gelmektedir.

Türkiye ekonomisinde uzun yıllardan beri cari işlemler açığının dengesizliği, finansmanı ve sürdürülebilirliği konusunda farklı ekonomi politikaları uygulanmıştır. Zira yıllardan beri süregelen bu cari açık problemi, Türkiye’nin kronik bir sorunudur.

Özellikle gelişme yolundaki ülkeler bazında değerlendirildiğinde cari işlemler dengesi açığının sürdürülebilirliği büyük önem taşımaktadır. Çünkü cari açığın sürdürülemez hale gelmesi ciddi boyuttaki ekonomik krizlere uzanan sorunlara yol açabilmektedir. Bu konuda genel olarak; cari işlemler dengesinin Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH)’ya oranının belirli bir eşik değeri aşması halinde ekonomide bunalım ve krize sebep olacağı değerlendirilmektedir. Bazı iktisatçılar bu eşik değer konusunda net bir rakam belirlemiş olsa da bu rakamın her ülke için uygulanabilirliği ve eşik değer aşıldıktan sonra krize yol açacağı konusunda bir görüş birliğine varılamadığı da görülmektedir.

Bu çalışmanın amacı, yıllardır Türkiye’nin önemli bir sorunu halinde kronikleşen cari denge sorununun nedenlerini, cari açığın yapısal nedenleri ile ekonomik etkilerini, dünya ve Türkiye’de meydana gelen krizler ile cari denge sorununu ve cari açığın finansmanı sorununu analiz etmektir. Bu amaçla da Türkiye’de makro ekonomik göstergeleri olan cari denge, enflasyon, sabit sermaye ve ekonomik büyüme verileri analize dahil edilmiştir.

Çalışmanın birinci bölümünde ödemeler bilançosunun temel unsuru olan cari işlemler hesabı ile diğer ana hesap gruplarına yer verilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümüne ekonomik krizin tanımlanması ve türleri konusunda bilgi verilerek başlanılmıştır. Devamında öncelikli olarak dünyada meydana gelmiş olan önemli

ekonomik krizler anlatılmış olup içeriklerinde genel olarak krize sebep olan unsurlar aktarılmaya çalışılmıştır. Bölüm sonunda yıllar itibariyle gerçekleşmiş olan krizlere yönelik bir genel bir değerlendirme yapılmıştır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde öncelikle Türkiye ekonomisindeki cari açık sorunu anlatılmaya çalışılarak 2008 Küresel Krizi ve sonrasındaki gelişmeler ile güncel ekonomik gelişmelere bölüm sonunda yer verilmiştir.

Çalışmanın dördüncü bölümünde Türkiye'deki cari denge ve ekonomik büyüme ilişkisini açıklayabilmek amacıyla, 2006-2018 yılları çeyrek aylık veriler kullanılarak analiz yapılmıştır. Bu araştırma süresince öncelikle literatürde yapılan çalışmalar incelenmiştir. Sonrasında araştırma yöntemi tanıtılmış ve kullanılacak modeller açıklanmıştır. Analiz bulguları, birim kök testleri (ADF, PP ve Ng-Perron), ARDL sınır testi ve Toda-Yamamoto nedensellik ile elde edilmiştir. Bulgular ve tartışma bölümünde istenilen ve karşılaşılmış olunan durumlar ele alıp genel bir değerlendirme yapılmıştır. Sonuç bölümünde ise uygulanan analize ilişkin sonuçlar değerlendirilmiş ve bu doğrultuda öneriler sunulmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

ÖDEMELER BİLANÇOSU VE CARİ İŞLEMLER HESABI

Çalışmanın ilk bölümü olan bu bölümde ödemeler bilançosu, temel hesap kalemleri ve cari açık kavramı incelenecektir.

1. ÖDEMELER BİLANÇOSUNUN TANIMLANMASI

Ödemeler dengesi, bir ülkenin dünyanın geri kalanıyla yaptığı mal, hizmet, gelir ve transfer işlemlerinin değerinin, bununla birlikte o ülkedeki varlıklar konusundaki finansal alacak ve yükümlülüklerin değişimlerini kaydeden istatistiki bir raporu olarak adlandırılmaktadır (Central Bank of New Zealand, 2004: 11).

Ödemeler bilançosu, ülkelerin diğer ülkeler ile yapmış oldukları ekonomik ve mali ilişkilerinin belirli bir zaman aralığında gözlemlenmesidir. Bir ülkede bulunan yerleşik kişiler ile diğer ülkelerdeki yerleşik kişilerin aralarında oluşan ve bir yıllık süreç boyunca gerçekleşen uluslararası işlemleri içinde bulunduran bir kayıt türüdür (Sawyer ve Sprinkle, 2005: 199).

Ödemeler bilançosunda meydana gelen denge veya dengesizlik hali bahsedilen ülkenin ekonomik durumundaki ödeme gücü ile alakalı iyi ya da kötü durumu ortaya koymaktadır. Bu durum ülkenin ekonomik ve mali anlamda diğer ülkelere karşı olan itibarını yansıtmaktadır (Seyidoğlu, 2013: 327).

Türkiye’de ödemeler bilançosu tablosunu Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) hazırlayıp kamuoyuna sunmaktadır. Bu konuda tüm sorumluluk TCMB’ye aittir. Ödemeler bilançosu Türkiye’de aylık olarak hesaplanmaktadır. Ancak aylık hesaplanması zorunluluğu bulunmayıp Amerika vb. ülkelerde mevsimlik şekilde de hazırlanabilmektedir.

Ödemeler bilançosu, bir zaman aralığı itibarıyla gerçekleşmiş olan işlemleri gösterdiği için akım değişken olarak ifade edilmektedir. Örnek verildiğinde ödemeler bilançosu, ülkenin var olan dış borç ya da varlıklarının ne kadar olduğu hakkında bilgi

vermez sadece bu verilerde yıllar itibariyle ortaya çıkan değişimleri gösterir. Bu sebeple dış ödemeler bilançosu kavramı, kar zarar hesaplarına benzetilebilir (Seyidoğlu, 2013: 329).

Ödemeler bilançosu ile ilgili olarak ekonomik işlem, yerleşik olma, alacaklı işlem ve borçlu işlem kavramlarını açıklamak gerekmektedir.

Uluslararası ekonomik işlemler kavramı, mevcut ülke ile diğer ülkelerin arasında var olan mal, hizmet ve faktör akımlarını ele almaktadır. Faktör akımlarının içeriğini ise sermaye, emek ve teknoloji unsurları oluşturmaktadır (Seyidoğlu, 2013: 329).

Yerleşik olma kavramından, ekonomik faaliyetleri bulunduğu ülkede devam ettiren kişiler, işletmeler ve kamu kurumları anlaşılmaktadır. Bir ülkede orada kalıcı olarak yaşamak isteyen kişiler veya pasaport statüsü sebebiyle o ülkede mecbur olarak yaşamlarını sürdürenlerde, bu ülkede yerleşik sayılırlar.

Uluslararası ekonomik işlemin iki yanını alacaklı ve borçlu işlemler oluşturmaktadır. Bir ödeme yapıldığında ya da herhangi bir ekonomik varlığın ülke sınırları dışına çıkması halinde bu ülke alacaklı olmaktadır. Bu durumun tersi düşünöldüğünde yani ülkedeki vatandaşın ödeme yapması zorunlu olan bir varlığın ülkenin içine girmesiyle birlikte borçlu haline gelecektir (Seyidoğlu, 2013: 329).

Ödemeler bilançosu; cari işlemler hesabı, sermaye ve finans hesabı, resmi rezervler hesabı ve istatistiki farklar (net hata ve noksan) hesabı olmak üzere dört ana hesap grubundan oluşmaktadır. Bunlardan cari işlemler hesabı ile sermaye hesabı çizgi üstü iki ana hesap grubunu oluşturmaktadır. Ülkenin ihraç ve ithal ettiği mal ve hizmetler cari işlemler hesabına kaydedilir. Cari işlemlerin alacaklı ve borçlu kısımları toplamı arasındaki farka cari işlemler dengesi (ya da bilançosu) denir. Diğer ana hesap ise sermaye hesabıdır, bu hesaba varlık alımı amacıyla ülkeye yurtdışından giren fon akışı ile aynı amaçla ülkeden yurtdışına çıkan fon akışı, diğer bir ifadeyle sermaye giriş ve çıkışları kaydedilir.

2. ÖDEMELER BİLANÇOSU ANA HESAP GRUPLARI

Ödemeler bilançosunu daha kolay anlayabilmek için kendi içinde çeşitli hesap gruplarına ayrılmış, borçlu ve alacaklı işlemler ortak anlayışla kayıtlar tutulmuştur. Ödemeler

bilançosu 4 ana hesap grubunu içermektedir. Bu hesaplar; cari işlemler hesabı, sermaye hesabı, resmi rezerv hesabı ve net hata ve noksan kalemidir.

2.1. Cari İşlemler Hesabı

Cari işlemler hesabı, ödemeler bilançosunun en önemli hesap grubudur. Ülkenin ihraç ve ithal ettiği mal ve hizmetleri gösterir. Çoğu ülkenin uluslararası işlemleri içinde en büyük yeri tutar (genellikle 1/2 ile 1/3 arasında). Toplam ihracat ile ithalat arasındaki farka dış ticaret bilançosu adı verilir. Cari işlemler hesabı, cari yılda üretilen mal ve hizmetlerin ithalat ve ihracatını kapsadığı için ülkenin dış ekonomik ilişkileri ile ulusal geliri arasında doğrudan bir bağ kurmaktadır. Toplam üretim ve toplam harcamalar yöntemine göre ulusal geliri tanımlayan $GSYİH = C + I + (X-M)$ formülünde $(X-M)$ dar anlamda dış ticaret bilançosunu gösterir. Tek yanlı transferler ihmal edilir ve tüm mal ve hizmet ihracatı X , ithalatı M ile gösterilirse $(X-M)$ geniş anlamda cari işlemler bilançosunu ifade eder (Seyidoğlu, 2013: 330).

Cari işlemler kendi içinde; Mal Ticareti, Hizmetler Hesabı, Tek- Yanlı Transferler ve Cari İşlemler Dengesi olarak gruplara ayrılır.

Cari işlemler kendi içinde; Mal Ticareti, Hizmetler Hesabı, Birincil ve İkincil yatırım gelir-giderleri olmak üzere çeşitli gruplara ayrılır. Mal ticareti hesabı, malların dış ticaretini içeren bir alt hesap grubudur. Ödemeler bilançosunun düzeninin geliştirilmediği zamanlarda ülkenin diğer ülkeler ile olan bütün ekonomik ilişkilerini bu hesap türü temsil etmiştir.

TCMB (2014), ödemeler bilançosuyla ilgili hazırladığı sunumda hizmetler hesabının içeriğini; taşımacılık, turizm, inşaat, sigorta hizmetleri, finansal hizmetler, resmi hizmetler ile diğer hizmetler olarak açıklanmıştır.

Yatırım gelirleri hesabının içeriğini doğrudan yabancı yatırımlar, portföy yatırımları ve diğer yatırımlar oluşturmaktadır.

Cari transferler hesabında ise ülkelerdeki hükümetlerin ve çeşitli sektör gruplarının karşılıksız şekilde yurtdışına yapmış oldukları transferler yer almaktadır. Örneğin bir

devletin dış ülkelere yapmış olduğu para, gıda, ilaç yardımları ile eğitim ve sağlık alanlarında da göndermiş oldukları bağış, hediye ve ödemeler bu kapsamdadır (Seyidoğlu, 2013: 320).

2.1.1. Cari İşlemler Hesabı Analizi

Cari işlemler hesabı, ülkenin gerçekleştirdiği faaliyetler sonucunda ulaştığı döviz gelir ve giderlerini göstermekle birlikte bu gelir ve giderler arasındaki farklar sonucunda cari açık veya fazla verme durumu ile sonuçlanmaktadır. Elde edilen sonuç karşısında ülkenin döviz elde edip etmediği ortaya çıkmaktadır. Döviz gelirleri döviz giderlerinden fazla olduğunda cari işlemler hesabı fazla vermekte; döviz giderleri, gelirlerden fazla olduğu takdirde ise cari işlemler hesabında açık diğer bir deyişle cari açık meydana gelmektedir (Ertürk, 1999: 249).

Bu hesap, ülkenin yaptığı ihracat ve ithalat faaliyetleri sonucunda elde edilen mal hizmetlerin kayıtlarını göstermektedir. Cari işlemler hesabı cari yıl içinde üretilmiş olan mal ve hizmetlerin ithalat ile ihracatını içerdiğinden dolayı ülkenin yabancı ülkelerle olan ekonomik ilişkileri ile milli geliri arasında direkt bir ilişki kurmaktadır. Toplamda yapılmış olan ithalat ile ihracat arasındaki fark dış ticaret bilançosu olarak adlandırılmaktadır. Cari işlemler hesabı her iki tarafında birbirine eşit olması hali sonucunda dengede olacaktır.

Cari işlemler dengesi açık verdiğinde doğal olarak bunun karşılanması da borçlanma ile mümkün olacaktır. Cari işlemler hesabında herhangi bir şekilde bir açık meydana geldiğinde, döviz giriş ve çıkışını gösteren sermaye hareketlerinde bir fazlalık olacaktır. Doğrudan yabancı yatırımlar, portföy yatırımları, kısa ve uzun vadeli dış kredi rakamlarını içermektedir. Bu unsurlar arasında yer alan doğrudan yabancı yatırımlar hariç olmak üzere diğer finansal sermaye girişleri borç arttırıcı özellik taşımaktadır. Bu sebeple cari işlemler hesabında yer alan açığın büyük yahut küçük olmasının dışında ne şekilde finanse edileceği de oldukça önemli bir konudur.

2.1.1.1. İkiz Açık Modeli

İkiz açık hipotezi, cari açık ile bütçe açığı arasında güçlü bir ilişkinin bulunduğunu öne sürmektedir. (Kılavuz ve Dumrul, 2009: 240). İkiz açık hipotezi milli gelir üzerinden

oluşturulmaktadır. (1.1) numaralı denklemde ikiz açık hipotezini açıklamaya yönelik milli gelir denklemine yer verilmiştir.

$$Y = C + I + G + (X - M) \quad (1.1)$$

Denklemde (Y) milli geliri, (C) tüketim, (I) yatırım, (G) ise kamu harcamalarını ifade etmekte, (X) ihracatı, (M) ithalatı göstermektedir.

Milli geliri ifade ederken içinde yer alan tüketim (C), tasarruf (S) ve vergi ödemelerini (T) biçiminde de yazabiliriz.

$$C + S + T = C + I + G + (X - M) \quad (1.2)$$

Tüketim harcamalarının (C) birbirini götürmesi ile birlikte denklem aşağıdaki halini almaktadır;

$$(X - M) = (S - I) + (T - G) \quad (1.3)$$

Edindiğimiz yukarıdaki denklem, dış ticaret dengesinin (X-M), özel tasarruf-yatırım dengesine (S-I) ve bütçe dengesine (T-G) bağlı olduğunu göstermektedir. Özel tasarruf-yatırım dengesinin sabit olduğu varsayılırsa bütçede meydana gelecek bir açık, dış ticaret açığına sebep olacaktır ki bu durumda, ikiz açık modelini ortaya koyan temel mantıktır.

İkiz açık hipotezinin açıklandığı iki yaklaşım mevcuttur. Bu yaklaşımların birincisi anlatılan hipotezi savunan geleneksel Keynesyen yaklaşımdır. İkincisi ise hipotezin geçerli olmadığını savunan Ricardocu denklik hipotezidir. İkiz açık hipotezinin iktisat literatüründe bu şekilde farklı açılardan ele alınıyor olması bütçe açığı ile cari açık arasındaki ilişkinin açıklanmasına da katkı sağlamaktadır.

2.1.1.2. Üçüz Açık Modeli

Yakın dönemde yaşanan küreselleşme dalgası, teknolojik gelişmelerin hızlanması ve izlenen politikalar nedeniyle uluslararası sermaye hareketleri de artış göstermiştir. Bu artışla birlikte, bütçe açıkları kapanmaya başlamış buna rağmen cari açığa büyüme devam etmiştir. Böylelikle yatırım ve tasarruf eşitliğinde artışlar oluşmuştur. Bu durum da ikiz açık denkleminde aktif durumda olmayan yatırım-tasarruf dengesinin önemini gözler önüne sermiş ve böylelikle üçüz açık kavramı ortaya çıkmıştır. Kamu kesiminde bulunan gelir ve

gider dengesi ile özel kesimde yer alan tasarruf-yatırım dengesinin toplamı cari işlemler hesabındaki dengeye eşit olmalıdır. Örneğin yurtiçinde yapılmış olan yatırımların yurtiçindeki kişilerin yapmış oldukları tasarruflardan görece fazla olması durumunda tasarruf açığı ortaya çıkacak, bu da ikiz açığa ek olarak bir açık daha oluşmasına yani üçüz açığa sebebiyet verecektir (Szakolczai, 2006: 41).

$(S - I) + (T - G)$ ifadesi ülkenin iç ekonomik dengesini gösterirken, $(X - M)$ ifadesi de dış ekonomik dengeyi ifade etmektedir. Şöyle ki ülkenin iç ve dış ekonomik dengeleri birbirilerine eşit olmak zorundadır. Herhangi bir şekilde ekonomik dengelerden birisi açık verdiğinde bu defa diğer ekonomik dengede de bozulmalar meydana gelecektir. İç ekonomik dengeyi oluşturan unsurlardan herhangi birinin açık vermesi halinde cari dengenin de açık vermesi ikiz açık durumunu ortaya koyarken, iç dengelerden her ikisinin açık vermesiyle birlikte cari dengenin de açık vermesi sonucunda üçüz açık durumuyla karşı karşıya kalınmaktadır (Tülümce, 2013: 98).

2.1.2. Cari İşlemler Dengesini Etkileyen Faktörler

Cari işlemler dengesi, ülkelerin milli geliri ile diğer ülkelerle olan ekonomik ilişkileri arasında bir aracı konumundadır. Dış ticaretin fazla verdiği durumlarda, toplam harcamaların ve istihdamın artması gibi ekonomiyi pozitif etkileyen gelişmeler yaşanmaktadır. Buna karşın, dış ticaret açığı söz konusu olduğunda toplam talepte azalmalar görülmekte ve istihdamda da düşüşler meydana gelmektedir. Bu sebeple cari işlemler dengesini etkileyen başlıca faktörler arasında; dış ticaret hadleri, döviz kurları ve mali politikalar yer almaktadır.

2.1.2.1. Ticaret Hadleri

Dış ticaret hadleri kavramı, ülkenin satın almış ve satmış olduğu malların fiyatlarında değişimler olmasını ve haliyle söz konusu ülkenin dış ticaretten karlı ya da zararlı olma durumunu ortaya koymaktadır (Hepaktan ve Karakayalı, 2009: 182).

Bir ülkenin dış ticaret hadlerinin, aleyhine işleyip işlemediğinin sağlıklı bir analizi için, ihraç mallarının veriminin zaman içinde gösterdiği değişikliği analize katmak gerekir. Eğer bir ülkenin ihraç ettiği malların hem verimlilikleri artmamışsa hem de fiyatları nispi olarak gerilemişse bu durumda, dış ticaret hadlerinin söz konusu ülkenin aleyhine işlemiş

olduğu sonucuna varılabilir. Oysa bir ülkenin ihraç ettiği malın verimliliği artmışsa ihraç fiyatı düşmüş olsa bile dış ticaret hadleri söz konusu ülkenin aleyhine dönmemiş olabilecektir (Dinler, 2006: 522-523).

2.1.2.2. Mali Politikalar

Cari işlemler dengesi ile alakalı olarak literatürde mali politikalarla alakalı kesin bir görüş bulunmamaktadır. Ortak bir görüş konusunda uzlaşılamamasının nedeni, birbirinden tamamen farklı iki görüşün var olmasıdır. İlki geleneksel görüşü içeren ve kamu açıklarının ekonomiye zararlarının olacağını savunan görüştür. Diğer de bütçe açıklarının ekonomiye herhangi bir etkisinin olmadığı durumunu savunan Ricardocu görüştür.

2.1.2.3. Reel Döviz Kurları

Döviz kuru, yabancı ülkelerin paralarının fiyatlarına verilen addır. Bu kavram nominal döviz kuru şeklinde de adlandırılmaktadır. Reel döviz kuru ise nominal döviz kurunun fiyatlar genel seviyesinden arındırılmasıdır (Taylor, 1997: 48).

Reel döviz kuru nominal döviz kurunun aksine daha fazla bilgi içermekte ve nominal döviz kuruna göre daha doğrudur. Dolayısıyla bir ülkede döviz kuruna bakılıp makroekonomik göstergeler hakkında çıkarım yapmak için reel döviz kurunun kullanılması daha güvenilir olur. Reel döviz kurunun önemli olmasındaki sebep, ülkelerin dış ticaretteki rekabet durumunu ortaya koyan bir gösterge olmasıdır (Kıpıcı ve Kesriyeli, 1997: 15-18).

Devalüasyon, sabit döviz kur sisteminde bir ülkenin ulusal parasının değerinin diğer ülkelerin para birimleri karşısında değerinin düşürülmesidir. Devalüasyon, ihracatı yabancı ülkelerin para birimleri karşısında ucuz hale getirirken, ithalatın ulusal para cinsinden maliyetini arttırmaktadır. Bu sebeple de dış ticaret dengesinde açıklar meydana gelmektedir. Bu durumda cari açığın azaltılmasında devalüasyonun kesin ve sürekli bir zm olmadığını göstermektedir (Pitchford, 1995: 6).

2.1.3. Cari Açık Kavramı ve Etkileri

Cari açık kavramı, ülkenin üretimden elde ettiği kazanımların harcamalarından az olmasıdır. retilenden ve dolayısıyla elde edilen kazançtan daha fazla yapılan harcama başka ülkelerden borçlanarak karşılanabilmektedir. Yapılan bu görece fazla harcamaların niteliğine

bakılırsa, ülke ekonomisi için önemli olan yatırımlar için olabileceği gibi tüketim için de yapılabileceği görülmektedir. Eğer üretilenden fazla harcama kazançlı yatırımlar için yapılıyorsa, borçlar kolaylıkla ödenebilir. Fakat bu harcama uzun sürede geri dönüşü olabilen kamu yatırımlarında ya da bütçe açığını kapatmada kullanılırsa, dışarıdan bunun için borç alınır, o zaman cari açık mutlaka sorun olur.

2.1.3.1. Cari Açık Kavramı

1980'li yıllar itibariyle özellikle izlenen politikalar nedeniyle ülkelerin dış ticareti serbest hale gelmeye başlamış ve birçok ülke uluslararası rekabete açılmıştır. Dış ticaretin beraberinde getirmiş olduğu sermaye hareketlerinin varlığı ile birlikte ülkedeki yerel para değerlenmiş, tüketim ve yatırım artarak ithalatta da artışlar gözlenip, büyüme durumu hızla gelişme göstermiştir. Sermaye hareketlerinin ülkeye girişinin fazla olması ile birlikte döviz kuru istikrarsızlıkları meydana gelebilmektedir. Bu durum yerli paranın değerinin artmasına sebep olmaktadır. Bunun sonucunda ithalat ucuz hale gelirken, ihracat pahalılaşıyor ve azalmaya başlayacaktır. Böylece ülkenin borçları parasal açıdan artacak, cari açığı da gitgide büyütecektir (Kumcu ve Tarı, 2005: 158).

1980 yılı itibariyle ülkenin dış ticaretteki engellerinin ortadan kalkarak sermaye hareketlerinin serbest hale gelmesi ile birlikte çok ön planda olmayan cari açık kavramı da ortaya çıkmaya başlamıştır. Cari açığın dünyada giderek artması, sadece bu açığa sahip olan ülkelerde değil Amerika Birleşik Devleti (ABD) gibi gelişmiş ülkelerde de kaygı yaratmaya başlamıştır. Sermaye girişlerindeki artışlara karşılık olarak cari açığın artmasının yanı sıra nasıl finanse edileceği ve sürdürülebilirlik konuları da ayrıca bir konu haline almıştır (Altunöz, 2014: 116).

2.1.3.2. Cari Açığın Ekonomiye Etkileri

Gelişmekte olan birçok ülkede en büyük sorunlardan biri haline alan cari açık ayrıca ülkelerin ekonomilerinde de bir başarı ölçüm niteliği taşımaya başlamıştır. (Ouanes ve Thakur, 1997: 18). Cari açığın meydana gelmesi ve dengesinde bozulmasında etkili olan başlıca sebepler; tasarruf ve yatırım eşitliğindeki dengesizlikler, yapısal nedenlerin içeriğini oluşturan enflasyon ve teknolojik gelişmelerdeki ülkenin düzeyi, ülkenin verimliliğindeki

düşüş, insanların tercihlerindeki farklılık, iklim koşulları, enerji fiyatlarında meydana gelen değişiklikler, savaş ve sermaye hareketleri ile döviz kuru politikaları yer almaktadır.

Cari açık probleminin doğuşuna bakılacak olduğunda 1990'lı yıllar göze çarpmaktadır. Cari açık, ülke ekonomileri açısından önemli problem olduğundan krize yol açabilmektedir (Freund, 2005: 1278; Labonte, 2010: 2). Cari açığın belirli bir düzeye ulaştığında krizin ortaya çıkmasının mümkün olabileceği konusu da bu yıllarda tartışılmaya başlanmıştır. Dornbusch ve Fischer (1990)'a göre, cari açık ve GSYİH oranı % 4'e ulaştığında kriz için alarma geçilmesi gerekmektedir. Freund (2005)' da buna benzer bir yüzde aralığını ifade ederek cari açık ile GSYİH arasındaki oranın % 5'i geçmesi halinde ülkenin kriz sinyali verdiğini, gerekli ekonomi politikalarının hayata geçirilmesi gerektiğini vurgulamıştır.

Tablo 1.1'de Türkiye'de yıllar itibariyle gerçekleşmiş olan cari açık verilerine yer verilmiştir.

Tablo 1.1 Türkiye'de Yıllara Göre Cari Açık Verileri (Milyon Dolar)

Yıllar	Cari Açık	Yıllar	Cari Açık
1985	-1.013	2002	-626
1986	-1.465	2003	-7.554
1987	-806	2004	-14.198
1988	1.596	2005	-20.980
1989	938	2006	-31.168
1990	-2.625	2007	-36.949
1991	250	2008	-39.425
1992	-974	2009	-11.358
1993	-6.433	2010	-44.616
1994	2.631	2011	-74.402
1995	-2.339	2012	-47.963
1996	-2.437	2013	-63.642
1997	-2.638	2014	-43.610
1998	2.000	2015	-32.145
1999	-925	2016	-33.139
2000	-9.920	2017	-47.347
2001	3.760	2018	-27.020

Kaynak: TCMB,2019

Tablo 1.1’de 1985 yılı itibariyle ülkede cari açık probleminin başlamış olduğu görülmektedir. Ülkenin dışa açık bir ülke konumuna gelmesi ile sadece cari açık sorunu ile karşı karşıya kalınmayıp, 1988-1998 dönem aralığındaki bazı yıllarda ve 2001 yılında ülkenin cari fazlalar verdiği de görülmektedir. 2000 yılında ciddi oranda cari açık veren ülke 2001 yılında tekrar bir ekonomik kriz ile karşılaşmıştır. Aynı şekilde 2008 krizi öncesi ve sonrası dönemde de cari açık problemi sürekli bir sorun olarak devam etmiştir.

Ülkedeki cari açık probleminin sürekli devam ediyor olmasındaki başlıca nedenlerden birisi, yurtiçi tasarrufların yatırımları karşılayamıyor olmasıdır. Yatırımlarda gelişme görülmedikçe bu da büyümeyi olumsuz etkilemekte böylelikle de cari açık probleminin üstesinden gelinememektedir. Olması gerektiği şekilde tasarruf oranlarında artış olması halinde cari açık oranı azalacaktır. Dolayısıyla cari açığı ortadan kaldırmanın çözümü olarak ilk başta yurtiçi tasarruf oranlarındaki artıştan geçmektedir.

2.1.3.3.Cari Açığa Karşı Alınacak Tedbirler

Türkiye’de cari açığa karşı alınacak tedbirlerin başında yatırımları teşvik edecek yeni ekonomi politikalarının geliştirilmesi, bunun yanında araştırma ve geliştirme faaliyetlerine ağırlık verilmesi gerekmektedir. Bu gibi durumlar ülkedeki rekabeti arttırarak, cari açık sorununa uzun dönemli olarak çözüm olanağı sağlayacaktır. Tüm bunların yanı sıra ülkedeki enerji üretimini de arttırmak gerekmektedir. Nitekim 2009 yılında Doğu Akdeniz’de hidrokarbon yatakları araştırmalarına ağırlık verilmiş, aynı zamanda Mersin Akkuyu’da nükleer tesisin çalışmalarına başlanmıştır. Bu gelişmeler aracılığıyla ülkenin en yakın zamanda enerji bakımından kendi kendine yetmesi ve bu konuda süreklilik sağlaması amaçlanmaktadır (Çekim, 2009: 111).

Cari açık problemine karşı alınacak olan bir diğer çözüm önerisi de büyümenin düşük hızla arttırılmasıdır. Böylelikle TL’nin diğer para birimleri karşısında değer kazanma sürecini durdurmadan ve sanayideki kalıcı değişimleri analiz etmeden cari açığın ortadan kaldırılması pek mümkün olmayacaktır (Çekim, 2009: 112).

2.2. Sermaye ve Finans Hesabı

Ödemeler bilançosunun ikinci en önemli alt hesap grubu sermaye ve finans hesabıdır. Bu hesap grubunda sermaye ve finans hesap grupları ayrı olarak kayıt edilmektedir. Sermaye hesabının içeriğini ülkede yerleşik olarak yaşayan kişilerin diğer ülkelerin herhangi birinde bina, üretim alanı vb. sahibi olmaları halinde yapmış oldukları yatırımları içermektedir. Ayrıca diğer ülkelerin birinden satın alınan yabancı hisse senetleri, bono ve tahviller ile yabancı bankalarda mevduat hesabı açtırmaları bile bu hesap türünün içeriğini oluşturmaktadır (TCMB, 2009: 3).

Ödemeler dengesinde her işlem eşit değerde 2 ayrı kaleme çift kayıt muhasebe hesabına uyumlu olarak kayıt edilir, + işaretli gösterilen kayıt alacak kaydı, - işaretli gösterilen katı ise borç kaydıdır. Çift kayıt muhasebe sisteminde yapılan her ekonomik faaliyetin bir alacak bir de borç kaydı tutulmaktadır. Alacak kayıtları; cari işlemlerde reel kaynak (mal ve hizmet) ihracını, sermaye işlemlerinde yükümlülüklerdeki artışı veya varlıklardaki azalışını göstermektedir. Borç kayıtları da cari işlemlerden mal ve hizmet ithalini sermaye işlemlerinde yükümlülük azalışını veya varlık artışını gösterir.

Finans hesabında ise ülke ekonomisinin dış ülkelere karşı olan varlık ve yükümlülüklerini içeren tüm kayıtlara yer verilmektedir. Bu hesap türünde doğrudan yabancı yatırımlar, portföy yatırımları ile diğer yatırımlar bulunmaktadır. Bunun yanı sıra rezerv varlıklar da bu hesap türüne kayıt edilmektedir.

2.3. Resmi Rezerv Hesabı

Resmi rezervler hesabı, Merkez Bankası tarafından gerekli gördüğü durumlarda döviz piyasasına müdahale etmek amacıyla tutulan bir hesap türüdür. Ayrıca bu hesap ödemeler bilançosundaki dengenin sağlanabilmesi için finansman ihtiyaçlarının giderilmesi ve ekonomik güvenin artırılması gibi sebeplerle de kullanılmaktadır. Resmi rezervler hesabı genel olarak parasal amaçla yürütülen konularda kontrolü sağlayabilmek için bilançoda yer almaktadır. Resmi rezervler hesabında bir azalış olması halinde bilançodaki açığın finanse edildiği anlamına gelmektedir (Aren, 1975: 156).

Ülkenin dış ülkelerden sağladığı gelirlerin giderlerinden fazla olması durumunda merkez bankası piyasaya müdahale edip döviz alarak rezervleri yükseltir. Ters durumda ise merkez bankası dövizleri piyasaya satıp rezervleri azaltır. Merkez bankasının bu şekilde müdahalelerde bulunabilmesi kur sistemiyle yakından ilgilidir. Örneğin ülkede serbest kur sistemi uygulanıyorsa merkez bankası aşırı kur hareketliliği durumunda müdahalede bulunurken, sabit kur sistemi uygulanıyorsa kurun sabit tutulabilmesi için daha sık müdahalede bulunabilmektedir (Tunay, 2007: 84).

2.4. Net Hata ve Noksan Hesabı

Net hata ve noksan hesabı tam anlamıyla bir hesap türü olmayıp genellikle kaynağı bilinmeyen dövizlerin kayıt edildiği bir hesap türüdür. Bu bilinmezliğin ardında, turizm gelirleri gibi bilgilerin elde edilmesi için kullanılan anket yöntemi nedeniyle bilgilerdeki doğruluktan emin olamamaktan kaynaklanmaktadır. Uzun yıllardan beri Türkiye’de net hata ve noksan hesabı cari açığın finanse edilmesinde önemli yer almaktadır.

Ödemeler bilançosunda net hata ve noksan hesabının artı değerde olması halinde cari işlemler hesabı veya sermaye finans hesabının içeriğinde meydana gelen, fakat kaydı yapılmayan herhangi bir faaliyet sonrasında ülkeye girmiş olan dövizin varlığını ortaya koymaktadır. Ters durumda ise net hata ve noksan hesabında negatif değer olması, bilançoya kaydı yapılmamış olan bir döviz çıkışının olduğunu göstermektedir (Seyidoğlu, 2013: 337).

Net hata ve noksan hesabı, denkleştirici bir hesaptır. Net hata ve noksan hesabı, kendi yapısı gereği pozitif ve negatif değerlerden oluşan bir hesap türüdür. Ancak net hata ve noksan hesabı kesin bir hesap türü olmadığından bu hesapla cari açığın uzun dönemde sürdürülebilir olması mümkün olamamaktadır (Seyidoğlu, 2013: 338).

İKİNCİ BÖLÜM

EKONOMİK KRİZ KAVRAMI VE DÜNYADAKİ EKONOMİK KRİZLER

Kriz kavramı, öncesinde tahmin edilmesi mümkün olmayan veya öngörülmeleyen bazı gelişmelerin yüksek oranda devlet diğer tarafında ise firmaları önemli derecede etkileyecek sonuçların ortaya çıkması olarak tanımlanmaktadır. Aşağıda ekonomik krizin tanımı yapılacak olup sonrasında dünyada meydana gelmiş olan başlıca önemli ekonomik krizler incelenecektir.

1. EKONOMİK KRİZ KAVRAMININ TANIMLANMASI

Günümüzde alışagelmış tanımlanma biçimi olarak kriz kavramı, ülkelerde beklenmedik ya da tahmin edilmesi güç zaman aralığında ekonomi ve politika alanında tehlikeli ve güç bir dönem olarak ifade edilmiştir. Kriz, literatürde genelde bir anda meydana gelen kötüye gidiş, büyük buhran veya bunalım gibi tanımlamalarla da kullanılmaktadır (Önder, 2001: 45)

Geçmiş ekonomilerde yaşanmış olan krizleri deneyimleyemediklerinden kriz kavramı yerine buhran kelimesini kullanmaktaydılar. O dönemlerde buhran kelimesi uzun dönemli durgunluk anlamına da gelmekteydi. Rosier (1994)'e göre kriz, ekonomideki yön değiştirme, gelişme, ilerleme, büyüme döneminden, ne kadar süreceği belli olmayan buhran ya da daralma evresine geçme olarak tanımlar. Bu tanıma göre daralma evresinden sonra ekonominin tekrar iyileşme sürecine girip canlanma evresine geçiş yapacağını savunmuştur (Demirci, 2002: 7).

1.1. Ekonomik Krizin Özellikleri

Ekonomide gerçekleşen herhangi bir durumu kriz olarak nitelendirebilmek için öncelikle ekonomik kriz kavramının özelliklerine değinilmesi gerekmektedir. Bu özellikler şunlardır:

- Kriz, aniden, bir anda meydana gelen olumsuz gelişmelerin oluşturduğu ekonomik

bir durumdur.

- Kriz; kişi, kurum ve hükümetler için bir tehdit unsuru olarak görülmektedir. Diğer yandan krizleri fırsata çevirme durumu da ihtimaller dahilindedir. Bu sebeple kriz, zannedildiği gibi tamamen olumsuz nitelikteki bir kavram olmamaktadır.

- Krizlerin sürme zamanı için belirli bir zaman aralığı bulunmamaktadır. Bunun yanı sıra krizler bulaşıcı hastalık gibi belli bir sektörden diğer sektörler'e sıçrama yaparak tüm ekonomiyi etkileme gücüne de sahiptir.

1.2. Ekonomik Krizin Nedenleri

Ekonomik krizlerin ortaya çıkmasında çok sayıda neden rol oynamaktadır. Bunlar şu şekilde açıklanmaktadır:

Ekonomi, politika, siyaset ve teknoloji alanlarında anlık ve hızlı bir şekilde yaşanan değişimler sonrasında krizler meydana gelmektedir. Siyasi olarak örnek verildiğinde hükümet bunalımları, askeri ve siyasi düzensizlikler krize sebebiyet vermektedir. Sonuç olarak beklenmedik şekilde yaşanan hızlı gelişmeler, istikrarsızlıklar krizin ortaya çıkmasına neden olmaktadır (Birinci, 2001: 44).

Teknolojik alanda yaşanan gelişmelere ayak uyduramama durumu da krize ortam hazırlamaktadır. Çünkü teknolojik ilerlemeler nedeniyle üretim, tüketim ve piyasa beklentileri gibi ekonomik koşullar değişmektedir. Değişen ve gelişen yeni koşullara uyum sağlayamayan toplumların olağan düzeni devam ettirmeleri zordur. Teknoloji alanındaki gelişmeler, rekabet gücünü oluşturan en önemli unsurlardan birisidir.

Bazı krizlerin, ülkenin kendi iç yapısından dolayı meydana geldiği de görülmüştür. Hükümetlerdeki baskıcı ve merkezi yönetim anlayışı ve çağdaş yönetim kurallarına uygun olunmaması krize uygun ortamda krizin başlangıcına sebep olmaktadır (Aktan ve şen, 2001: 1225).

1.3. Ekonomik Krizin Oluşumları

Ekonomik krizler, ilk olarak bir sektörde başlayıp sonrasında diğer tüm sektörlerde ilerleme göstererek devam etmektedir. Bu durum üretim, kar, ücret ve fiyat şeklindeki

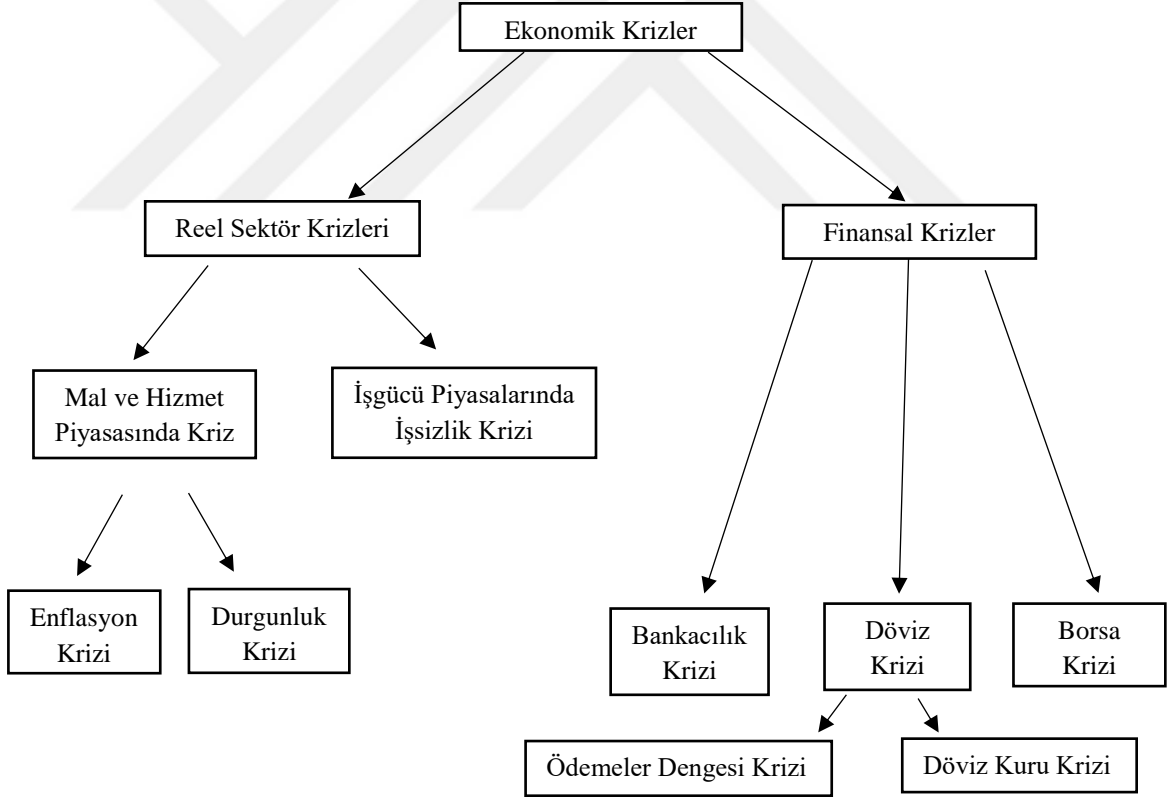
değişmeler olup bunun akabinde talepteki düşüştür. Bunların getirmiş olduğu kötü sonuçlar ise iflaslar ve işsizliktir.

1.4. Ekonomik Krizin Çeşitleri

Ekonomik krizlerin ayrımını iki başlık altında toplamak mümkündür. Bunlardan ilki mal hizmet ve işgücünde meydana gelen değişikliklerin sebep olduğu reel sektör krizleri bir diğeri ise finans sektöründeki dengesizliklerin sebep olduğu finansal krizlerdir.

Şekil 1.1’de ekonomik krizlerin ayrımlarına ayrıntılı bir şekilde yer verilmiştir.

Şekil 1.1 Ekonomik Krizler

Kaynak: (Kibritçioğlu, 2001: 175)

1.4.1. Reel Sektör Krizleri

Reel sektör krizleri ekonomide işsizlik veya durgunluk olarak sonuçlanmaktadır. Genel olarak mal, hizmet ve işgücü piyasalarında yaşanan olumsuzluklar reel sektör krizlerine sebep olmaktadır. Fiyatlar genel seviyesindeki sürekli artış enflasyon olarak tanımlanmaktadır. Fiyatlardaki sürekli olan bu artış belli bir seviyenin üzerinde devam ettiği takdirde enflasyon krizi ortaya çıkacaktır (Kibritçioğlu, 2000: 59).

1.4.2. Finansal Krizler

Finansal krizler, bankacılık sisteminde geri ödemesi yapılmamış olan krediler ile ekonomilerde meydana gelen büyük orandaki fiyat değişiklikleri ile oraya çıkmaktadır. Döviz krizleri genellikle sabit kur sistemine dayalı olan dezenflasyon programları sonucu ortaya çıkmıştır (Aslan ve Süslü, 2001: 1).

Döviz krizlerini açıklayıcılarına aşağıda maddeler halinde yer verilmiştir:

- Güçlü olmayan makroekonomik göstergeler ile uygulanan yanlış iktisat politikaları,
- Finansal altyapının yetersiz olması,
- Ahlaki risk kavramı,
- Suikast, terör saldırısı beklenmeyen olağanüstü olaylardır.

İkinci dünya savaşının sona ermesi ile birlikte gelişmekte olan tüm ülkeler gelişmiş olan uluslararası finans piyasalarından kolay bir şekilde borç alır hale gelmişlerdir. Ancak 1980 yılına gelindiğinde büyük borç sahibi olan gelişmekte olan ülkelere kaynak aktarımının durdurulması borç krizini ortaya çıkarmıştır (Koç, 2010: 9).

1980'lerin ortalarında itibaren artan bankacılık krizleri ise,

- Bankaların başarılı olamamaları ile bunun sonucunda iflasın eşiğine gelmeleri halinde,
- Mudilerin, mevduatlarının kendilerine geri ödenemeyeceğine ilişkin algıları ve korkuları nedeniyle bankalardan kaçma halinde olmaları halinde,

- Hükümetlerin bunu engelleyebilmek için kurtarma ve kamulaştırma şeklinde müdahalelerde bulunması durumunda,
- Yüksek oranda geri ödenmeyen kredilerin var olması durumunda ortaya çıkabilmektedir.

Verilerdeki eksiklikler ve sorunun doğası gereği, bankacılık krizlerinin somut olarak tespiti ve teşhisi kolay olmamaktadır. Bu bakımdan pek çok araştırmacı, iki tip olguyla bankacılık krizlerini tahmin etmeye çalışmaktadır. Bu olgular, bir ya da daha fazla finans şirketinin kapatılması, bir araya getirilmesi ya da hükümet tarafından el konulması ile birlikte banka paniklerinin görülmesi halinde, gündemde büyük kamu müdahalelerinin olmasıdır (Yay, 2001: 1237).

Bankacılık krizi tüm ekonomiyi özellikle de reel ekonomiyi olumsuz etkileyebileceği için, sistemin istikrarı ve yeniden işlerlik kazanması, belirli düzenleme ve denetlemeleri gerekli kılmaktadır. Yetersiz öz kaynaklar, yüksek likidite riski, dövizde aşırı pozisyon açığı gibi olumsuz niteliklere sahip bir bankacılık sistemi, krizin habercisidir.

Bankacılık sektörü, ahlaki tehlike sebebiyle para krizlerine sebep olmaktadır. Hükümetin banka yükümlülüklerine kefil olması sebebiyle ödünç vermelerin kötü şekilde olması da ihtimaller dahilindedir. Bu durumda sonuçta, tüm sektörün zarar etmesine sebep olup, yabancı yatırımcıların da fonlarını geri çekmesine sebep olmaktadır (Toprak, 2001: 104).

Bankacılık sektöründe herhangi bir problemin bilinmesi, gelebilecek olan ödemeler dengesi krizini tahmin etmeyi kolaylaştırırken, para krizlerinin bankacılık krizlerini tetikleyebileceğini de derinleştirmektedir. Bununla birlikte, genellikle bankacılık krizlerinin zirvesi, paranın çöküşünün ardından gelebilmektedir. Burada bir kısır döngü söz konusudur. Bankacılık krizlerinin maliyeti, para krizlerinden daha fazla olup, bu durum üretim kaybının ve finans sektörünün yeniden yapılandırılması için gereken finansal desteğin büyüklüğünden kaynaklanmaktadır (Yay, 2001: 1237).

Açıklamalardan anlaşıldığı üzere, döviz krizi ve bankacılık krizi olarak, iki farklı şekilde meydana çıkan finansal krizler aynı nedenlerle ortaya çıkmaktadır. Bu nedenler,

ekonomideki sürdürülemeyen dengesizlik hali, ters seçim ve ahlaki tehlike, finansal serbestleşme finansal krizlerin sebebi olarak sıralanabilir (Eren ve Süslü, 2001: 664).

2. DÜNYADAKİ EKONOMİK KRİZLER

Mali ve ekonomik istikrarın sağlanamamış olmasının getirdiği sonuçlar ekonomik daralmanın yanı sıra krizleri de meydana getirmektedir. Krizler genellikle para piyasasında ve bankacılık sektöründeki aksaklıklar ile baş göstermekte daha sonra döviz krizlerine sebep olarak reel sektörün krize girmesiyle sonuçlanmaktadır.

2.1. 1929 Dünya Ekonomik Krizi

1929 yılında başlayan büyük ekonomik depresyon modern ekonomi tarihinin köşe taşını oluşturmaktadır. 1929'daki sermaye piyasasının çöküşünden önce Federal Rezerv, pay senetleri alımında aşırı bir spekülasyonun olduğu inancıyla bunu kırmak için aktif portföyünü azaltmıştır. Bu gerilemeyi tipik konjonktür dalgalanmasının gerileme safhasının işareti şeklinde endüstriyel üretimde küçük bir gerileme izlemiştir. Sermaye piyasasının çöküşü, gelecekle alakalı belirsizlikleri arttırmış, şirket ve kişilerin para taleplerinde hafif bir artışa neden olmuştur. 1930 yılında mudiler, mevduatlarını nakde çevirmeye giriştiklerinden dolayı banka iflasları hızla artmıştır. 1930 Kasım ayında 256 banka, Aralık 1930'da da 352 banka iflas etmiştir. Her ne kadar bu bankaların çoğunluğunu taşra bankaları oluşturmuş olsa da içlerinde bazıları mevduatları 200 milyon doları aşan Birleşik Devletler Bankası gibi ülkenin prestijli bankaları idi (Parasız, 2003: 195).

Nakit ihtiyacının karşılanması için bastırılan banka krizi ancak Mart 1931'de yeniden faaliyete geçmiştir. Bu durum nakit oranını yukarıya fırlattığı için para arzındaki gerilemeyi arttırmıştır. Bu sırada bazı ticari bankalar kredi karşılık oranlarını yükseltmek için çok az şey yapmışlardır. Çünkü Federal Reserv'in parasal tabanı arttırmak için yeterli girişimde bulunacağına inanmışlardı. Ancak Federal Reserv fiilen halkın nakit arzusundaki ani artışa bağlı olarak para arzında meydana gelen düşüşü dengeleyici hiçbir şey yapmamıştır. Bununla birlikte Eylül 1931'de İngiltere'nin altın standardını terk etmesinden sonra ABD'nin de yakında İngiltere'nin yolunu izleyeceği korkusuyla Federal Reserv aceleyle altın çıkışını durdurmak için reeskont oranını yükseltmiştir. Bu girişim para arzında bir daralmaya neden

olmuştur. Buna karşılık Federal Rezerv hiçbir denkleştirici girişimde bulunmamıştır. Bunun sonucu olarak üçüncü banka krizi meydana gelmiş ve Ağustos 1931 ile Ocak 1932 arasında 1860 banka işlemleri askıya alınmıştır (Parasız, 2003: 195).

Friedman ve Schwartz, Federal Rezerv' in uygun olmayan para politikasının büyük gerilemenin başlıca nedeni olduğunu ileri sürmüşlerdir. Kriz sırasında endüstriyel üretim endeksi 1929'da 188.3' den 1932' de 100.5'e düşmüştür. Bu dönem boyunca para % 35.2 azalmıştır. Her ne kadar bu azalmaların bir kısmı iş hacmindeki gerilemeden ileri gelse de bu azalışın hacmi Federal Rezerv' in başlangıçtaki hareketsizliğinin ve daha sonra uygun olmayan eyleminin doğrudan sonucudur. Böylece banka krizlerini önlemek amacıyla kurulmuş olan Federal Rezerv Sistemi banka krizlerini daha da ağırlaştırmıştır (Parasız, 2003: 196).

2.2. 1948 Krizi

İkinci Dünya Savaşı ile Atatürk'ün öldüğü 1938-1950'li yıllar arasındaki dönemde Türkiye ekonomisinde önemli bozukluklar meydana gelmiştir. Özellikle savaşın meydana gelmiş olması dünya ekonomilerinin ağır darbeler almasına sebep olmuştur. 1946 devalüasyonundan beklenen başarıların sağlanamaması üzerine, Türkiye Ekonomisinin sorunları giderek artmıştır. 1944 yılı itibariyle, ülke yönetiminin tek partili dönemden çok partili döneme geçişi de Türkiye'yi olumsuz etkilemiştir. 1940 yılında çıkarılan "Milli Koruma Yasası" ile olağanüstü koşullarda fiyatların saptanması, özel işletmelere el konulması, zorunlu çalıştırma gibi hükümete ekonomiye doğrudan müdahale etme yetkisi verilmiştir. Bunun yanında, devlet gelirlerini arttırma amacı ile 1942 yılında varlık vergisi yasası uygulamaya konulmuştur. 1945-1950 yıllarında çok partili sisteme geçişle birlikte ekonomi alanında liberal akım başlamıştır (Koçtürk ve Gölalan, 2010: 63).

Sonuç olarak, 1946 yılında uygulanan ilk devalüasyon ihracatı arttırma amacı ile yapılmış ancak başarılı olunamamıştır. Bu başarısızlık 1948 yılında döviz girdileri ile alakalı önemli sorunları da beraberinde getirerek en başta istihdam olmak üzere ekonomide kalıcı hasarlar yaratmış ve 1948 krizine sebep olmuştur (Çelebi, 2001: 20).

2.3. 1973-1974 Petrol Krizi

1973 Petrol krizi, Petrol İhraç Eden Arap Ülkeleri Birliği'nin (OAPEC) aynı yılda ortaya çıkan Arap-İsrail savaşında İsrail'in yanında bulunulması sonucunda Batıda bulunan tüm devletlere karşılık başlatılan petrol ambargosudur. Uygulanan engel kısa sürede tüm dünyayı etkisi altına almıştır. Petrol ihraç eden diğer tüm ülkeler aldıkları petrolü 4 kat zamlı alacak hale gelmişlerdir. Bu durum ithalat yapan ülkelerin ekonomilerini kötü yönde etkilemiştir. Krizin ortaya çıkmasıyla birlikte maliyetler artmış, tüketicilere de bu durum olumsuz olarak yansımıştır (Öztürk ve Saygın, 2017: 1).

Petrol İhraç Eden Arap Ülkeleri (OAPEC), Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü (OPEC) üyeleri Mısır ve Suriye' nin yanı sıra Arap ülkelerinden meydana gelmektedir. OPEC, 16 Eylül 1960'ta en büyük petrol üreticileri olan İran, Kuveyt, Suudi Arabistan, Venezüella ve Irak ile kurulmuştur (Demir, 2008: 232). İlk kurulduğunda bu denli etkili çalışmayan kurum yıllar itibariyle otoritesini sağlamlaştırmıştır.

Arap ülkelerinin bu denli güçlü olmasının ardında yatan petrol gücü, Amerika, İngiltere, Kanada ve Hollanda'ya karşı baskıcı politika olarak kullanmışlardır. Ambargoyu devam ettirmek adına Avrupa ve Japonya gibi gelişmiş ülkelere yaptıkları ihracatı azaltmışlar, bu durumda ABD'nin kaynak sorunu yaşamasına sebep olmuştur. Petrol elde edebilmek için ülkeler yeni çözüm yolları aramaya başlamışlardır. Uygulamalardan biri Hollanda'da elektrik kullanımı çok olan kişi ya da kurumların cezalandırılması kanunu çıkarması olmuştur. Bir diğeri de ABD'de enerji tüketimini azaltmak adına petrole karne uygulaması getirilmiştir. Uygulamanın içeriğinde araç plakalarının son numarası tek olan sürücüler ayın sadece tek günlerinde benzin alabileceklerken, çift rakam olan sürücülerde araçlarına ayın çift olduğu günlerde benzin alabileceklerdir (Öztürk ve Saygın, 2017: 5).

1973 yılı sonları itibariyle koyulan ambargo gücünü yitirmeye başlamıştır. OPEC üyesi olan Suudi Arabistan bu olumsuzluğu tersine çevirebilmek adına üretiminde artışa başlamış, dolayısıyla bu durumda petrol fiyatlarında tekrar düşmenin gerçekleşmesine sebep olmuştur. Petrol fiyatlarındaki devasa artışlar sonucunda petrol tüketimini ve alımını düşüren ülkeler bu enerji kaynağının yerine alternatif diğer enerji kaynaklarından yararlanır hale

gelmişlerdir. Bu durum da dolayısıyla üretilen mallarda daha tasarruflu petrol harcaması yapan araç üretimine geçilmesi ile olmuştur (Öztürk ve Saygın, 2017: 6).

1973 Petrol Krizi, Arap ülkeleri başta olmak üzere kendilerinde hakimiyeti bulunan petrol yataklarının gücünü kullanarak koymuş oldukları ambargo ile başlamıştır. Ancak ABD ve diğer gelişmiş birkaç ülkenin bulmuş olduğu çözüm yolları ve uyguladıkları ekonomi politikaları krizi atlatabilmelerini sağlamıştır.

2.4. 1994 Meksika Krizi

Aralık 1994 yılında meydana gelen Meksika Krizi'ne sebep olan en önemli faktör bankaların bilançosundaki kötüleşmedir. Bu kötüleşmenin nedeni ise verilen krediler nedeniyle bankaların karşılaştıkları zararlarıdır. 1990'ların başında finansal piyasaların deregeülasyonu (herhangi bir iş alanı veya bir kesimde devlet kısıtlamalarının azaltılıp ya da tamamen ortadan kaldırılması hali) sonucunda finans dışı özel kurumlara yönelik bir kredi patlaması gerçekleşmiştir. Banka düzenleyicilerinin zayıf gözetimi ve bankacılık kurumlarında borçluların izlenmesine ilişkin deneyim eksikliği nedeniyle verilen kredilerin yol açtığı zararların büyümesi bankaların öz sermayelerinin erimesine yol açmıştır. Bu erime nedeniyle bankaların kredi olarak verilebilecek kaynakları azalmış ve bu durum da ekonomik faaliyetlerin daralmasıyla sonuçlanmıştır (Mishkin, 2000: 208).

Meksika finansal krizini hızlandıran bir başka faktör de yurtdışı faiz oranlarında meydana gelen artıştır. Şubat 1994'den itibaren FED enflasyonist baskıları gidermek üzere faiz oranlarını yükseltmeye başlamış, ABD'deki enflasyonun kontrol altına alınmasında oldukça başarılı olan bu politika, Meksika faiz oranlarını üzerinde aşağı doğru bir baskı yaratmıştır. Ayrıca Meksika merkez bankası Banco de Mexico da bu dönemde döviz piyasasında Peso'nun değerini korumak için faiz oranlarını yükseltmiştir. Faiz oranlarındaki bu artış ise doğrudan, Meksika finansal piyasalarında ters seçim sorununa yol açmıştır. (Mishkin, 2000: 209)

Meksika Krizi, ödemeler bilançosundaki dengesizlikler sonucu olan meydana gelmesi yalnızca bütçe açığı veya cari açık kaynaklı olmadığı, ekonomideki finansal kırılganlık sebebiyle de ortaya çıkabileceğini göstermiştir (Hacıhasanoğlu, 2005: 37).

2.5. 1997 Doğu Asya Krizi

Doğu Asya krizi ilk olarak 1997 yılında Tayland'da ortaya çıkmıştır. Sonrasında Asya Kaplanları olarak bilinen Tayvan, Singapur, Hong Kong ve Güney Kore ülkelerine de sıçrayan bir ekonomik krizdir. Bu ekonomik krizin diğer ekonomik krizlerden farklı olmasındaki sebep, bir ülkede başlayarak diğer çevresinde bulunan ekonomileri de etkisi altına almış olmasıdır. Bu krizden tüm dünya ülkeleri bir şekilde mutlaka etkilenmiştir. Fakat Endonezya, Güney Kore, Malezya ve Tayland gibi ülkeler kriz ve etkilerini daha büyük bir şekilde yaşamışlardır. İsim olarak Doğu Asya Krizi olarak adlandırılmasına rağmen bırakmış olduğu etkilere bakıldığında tüm dünyayı etkilediği görülmüştür (Durgun, 2015: 4).

Doğu Asya krizi finansal krizler içerisindeki para krizleri türüne örnektir. Para krizlerinin içeriğini sabit döviz kuru sisteminde bulunan yerli paraların yabancı para birimlerine çevirmesi sonucunda merkez bankasında dövizin azalması hatta kalmaması sonucu ortaya çıkmaktadır. Para krizleri devamında sistematik krizleri meydana getirmektedir. Sistematik krizler de finansal krizlerin içinde yer alır. Bu kriz türü para krizlerinden de farklı olarak ekonomiye daha büyük hasarlar bırakabilir. Örneğin, sabit döviz kurlarının cari açığa sebep olması ve bunun sonucunda da döviz rezervlerinin kaybedilmesidir (Delice, 2003: 63)

Tüm bu anlatımlar sonucunda Güney Doğu Asya Krizi ikiz krize örnek olacak bir kriz türüdür. Asya Krizinde de ödemesi yapılmayan krediler sebebiyle banka bilançolarında çökmeler, kredi zamanlarında azalmalar, ekonomide taleplerde düşmeler, piyasalardaki hızlı ve şiddetli dalgalanmalar krizin kaçınılmaz olduğunun göstergesidir (Durgun, 2015: 17).

2.6. 1998 Rusya Krizi

Sovyet Sosyalist Cumhuriyet Birliği (SSCB)'nin ortadan kalkması ile birlikte Rusya, dünyayla uyumlu olmaya çalışmış ancak bu entegrasyonu tam anlamıyla sağlamamış olacak ki ülkenin kendisi ile bölgesini kapsayacak şekilde bir kriz ortaya çıkmıştır. Rusya Krizi 1998 yılında ortaya çıkmıştır. Bu krizin içeriğini Batılı ülkelerle uyum sağlamak amacıyla güvenli olmayan krediler ile yabancı sermayelerin ülkeden çıkması oluşturmuştur. Rusya'da ortaya çıkıp ülkenin almış olduğu kredileri geri ödeyememesini ilan etmesiyle kriz, Türkiye'ye de

sıçramıştır. Rusya Krizi Türkiye’de tam anlamıyla kriz sebep olmayıp sadece iki ülke arasındaki sermaye hareketleri ile ticaret ilişkilerinde durgunlukları ortaya çıkarmıştır (Özerol, 2009: 117).

Krizle baş etme yollarını arayan Rus hükümeti, 17 Ağustos 1998’de moratoryum (herhangi bir ülkenin, savaş, bunalım ya da olağanüstü olaylar karşısında borçlarını devletin ödeme süresi geldiği halde yasayla erteletme durumu) ilan etmiştir. 45 milyar dolar civarında olan bu borcun ertelenmesi yapılmak zorunda kalınmıştır. Ayrıca ruble de % 15 oranında devalüe edilmiştir (Medvedev, 2001: 11). Rusya’nın moratoryum ilan etmesi ile birlikte bu ülkeye kredi veren diğer ülke ekonomileri de olumsuz yönde etkilenmiştir (Mishkin, 2001: 13).

Rusya’da meydana gelen ekonomik krizin başlıca sebeplerinden birisi; ülkeler arası döviz kuru uyumsuzluğudur. Bunun yanında ülkeye giren borç yüklü yabancı kredilerin büyük oranda olmasıdır. Fakat IMF, krizin kamu borç yükündeki büyük artışın sebep olduğunu öne sürmektedir (IMF, 1998: 18).

2.7. 1999 Arjantin Krizi

Arjantin, 1990 yıllarından beri süregelen birçok ekonomik krizden ders almasına karşın, yapılan eski ve yeni yapılan yanlışların birleşmesi ile Arjantin Hükümeti krizle karşı karşıya kalmıştır. 1999 yılında ekonomide görülen yavaşlama durumundan birçok Latin Amerika ülkesi ivme kazanarak kurtulurken, Arjantin durgunluğa sürüklenmiş ve durgunluk hali ülkede 4 yıl devam etmiştir. Bu durgunlukla birlikte ülkenin banka bilançolarında olumsuzluklar yaşanmış, mevduatlar dondurulmuş, döviz kuru uygulamasından vazgeçilmiş ve ülkenin diğer ülkelere yapması gereken borçlar da ertelenmek zorunda kalınmıştır (Hacıhasanoğlu, 2005: 62).

1999 yılında meydana gelen Arjantin Krizinin en önemli sebepleri, kurların aşırı değerlenmesi ve dış borcun çok fazla olması şeklinde nitelendirilmektedir. Kurun aşırı değerli olması, ithalatı arttırırken, ihracatı azaltıcı etki yaratmıştır. Bu durumda dolayısıyla dış ticaret dengesinin bozulmasına sebep olmuş ve ülkenin olan dış borcunun faizini ödeyebilmesi için bile borçlanması gerek hale getirmiştir.

2.8. 2008 Küresel Finans Krizi

2008 Küresel krizi ilk etkilerini 2007 yılında Amerika’da göstermiştir. Bu kriz etkilerini ilk olarak ABD’de ortaya çıkmasına rağmen diğer dünya ülkelerine de hızla yayılmıştır. Gelişmekte olan ülkelerin başında gelen Türkiye’ de bu krizden olumsuz etkilenen ülkelerden biri olmuştur (Engin ve Güllüce, 2016: 28).

2008 yılının son çeyreğinde ABD’ de ortaya çıkan bu krizin içeriğini konut piyasası oluşturmaktadır. Başta küçük bir balon olarak ortaya çıkan bu sorun, gün geçtikçe büyümüş ve balonun patlamasıyla birlikte tüm olumsuz gelişmeler ortaya çıkmıştır (Engin ve Güllüce, 2016: 28).

Küresel kriz, finansal içerikli bir kriz türüdür. İlk olarak Amerika’ da ortaya çıkan, temelinde bankaların yanlış kişilere vermiş olduğu kredilerin içeriğini oluşturduğu ve dolayısıyla alınan kredilerin geri ödenmesinde zorlukların yaşandığı tüm dünyayı etkisi altına alan bir krizdir (Özatay, 2009: 22).

2008 krizinin bu denli büyük ve diğer ülkeleri etkisi altında bırakmasının bir diğer sebebi de verilen kredilerin denetimsiz bir şekilde kişilere kaynak olarak verilmesidir. Bu şekilde mali denetimsizliğin yaşanması sonucunda da krizin etki gücü artmıştır (Bocutoğlu ve Ekinci, 2009).

Küresel krizin bir diğer sebebi ABD’ de görülen yüksek cari açık oranlarıdır. Çok büyük olan bu cari açık probleminin yanında ithalat oranlarının artması ve yerleşik kişiler tarafından tasarruf oranlarında görülen azalma da ülke ekonomisini olumsuz etkilemiştir (Altunöz, 2013: 221).

Bütün dünya ülkelerini etkisi altına alarak 2009 yılı sonlarına kadar devam etmiş olan küresel kriz, her bir ülkeyi farklı derecelerde etkisi altına almıştır. Bu doğrultuda önemli göstergelerin başında gelen ekonomik büyüme oranları Tablo 2.1’de gösterilmiştir.

Tablo 2.1 Dünya Ekonomisinin Genel Görünümü (%)

Dünya	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Büyüme	4,0	4,0	1,5	-2,2	4,1	2,9	2,5	3,00	3,58
Enflasyon	3,7	4,1	6,0	2,4	3,7	4,9	3,9	3,56	3,49
Ticaret artışı	9,2	8,0	3,1	-10,6	12,5	6,0	2,5	3,01	4,34

Kaynak: Eğilmez (2011) ve IMF World Economic Outlook (2015)

Tablo 2.1’de 2006-2014 dönemleri ait dünyadaki toplam ekonomik büyüme, enflasyon ve ticaret artışları verilerine yer verilmiştir. Verilerin 2008 yılından önceki yıllara oranla azaldığı, 2009 yılında ise bir önceki döneme göre daha da düşüş olduğu görülmüştür. Bu durumun sebebi, küresel krizin bütün dünya ülkelerini etkisi altına almış olmasıdır. Bu etkilerde kendisi de 2008 yılında göstermiştir. 2010 yılı itibariyle bütün dünya ekonomilerinde hızlı bir toparlanma süreci görülmüş olsa da, 2011 ve 2012 yıllarında enflasyon oranlarında bir artış olduğu görülürken, büyüme ve ticaret artışı oranlarında azalmalar meydana gelmiştir.

ABD’de görülen küresel ekonomik krizin ülke üzerindeki hasarları oldukça büyük olmuştur. Kriz sebebiyle ülkede iflas eden birçok kuruluş olmuştur. Bunların başında da Lehman Brothers gibi oldukça büyük ölçekli finans şirketi gelmektedir. Bu kurumun iflası ekonomik sistemde büyük etkiler bırakmıştır. Ülkenin büyüme oranları % 1,5’e gerilemiş, enflasyon % 6 seviyelerine ulaşmıştır. (Eğilmez, 2012: 71).

Küresel krizin dünya çapında yaratmış olduğu etkiye bakılacak olduğunda gelişmiş ülke ekonomilerinin hem ekonomik büyüme hem de dış ticaret oranları açısından dünya ortalamasının altında sert bir düşüşle kapattığı görülmüştür. Küresel krizin her ülke için aynı etkiyi yarattığı söylenemez. Öyle ki gelişmekte olan ülkelere biri olan Türkiye, küresel krizin etkisini negatif büyüme oranlarıyla hissetmiştir. Türkiye genellikle Amerika ve AB üyesi ülkeler ile dış ticaret yapmaktadır. Dolayısıyla gelişmekte olan ülkelerin dış ticaretini küresel kriz büyük ölçüde daraltmıştır.

2.9. 2011 Yunanistan Krizi

Yunanistan, 1976 yılında o yıllardaki ismi ironik olarak Zenginler Kulübü olarak adlandırılan Avrupa Birliğine üyelik müzakerelerine resmi olarak başlamıştır. Aradan geçen beş yıl sonrasında 1981 yılında Avrupa Birliğine tam olarak üye olmuştur.

Yunanistan'ın Avrupa Birliğine dahil edildikten 12 yıl sonrasında ülkelerin rekabet gücünü ortaya çıkarmak amacıyla etkin pazar ekonomisinin varlığı adı altında bir şart konulmuştur. Fakat bu şart Yunanistan için gerçekleştirebilmesi oldukça güç olan kriterlerdir. Bu kriterlere Kopenhag Kriterleri adı verilmiştir. Yunanistan'ın maddi gücünün yetersiz kaldığından bu kriterleri gerçekleştirmek için maddi yardımlar talep etmiştir.

1991 yılında imzalanıp 1993 yılında yürürlüğe giren Maastricht antlaşmasında da, Euro bölgesine girecek ülkelerin Kopenhag kriterlerinde olduğu gibi ekonomi ve para piyasası alanında bazı maddeler öne sürülmüştür. Fakat Yunanistan, Kopenhag kriterlerinde olduğu gibi Euro bölgesine de gerekli kriterleri sağlayamadığı halde bütçe açıklarını yanlış şekilde göstererek girmiştir. Avrupa Birliği ülkeleri bilerek ya da bilmeyerek olarak hem Avrupa Birliği'ne giriş hem de Euro birliğine giriş başvuruları sırasında Yunanistan'a Türkiye'ye davrandığı gibi davranmayıp oldukça yardımsever davranmış, hiçbir yardımı Yunanistan'dan esirgememiştir (Ersoy, 2010: 49).

Kriterleri sağlayamadığı halde Euro bölgesinin yer alan Yunanistan'ın zamanla rekabet gücünde azalmalar meydana gelmeye başlamıştır. Bu durumda ülkede borçlanmaya sebep olmuştur (Akhan, 2012: 30).

2011 yılında Yunanistan'da meydana gelen krizin ana sebebi AB üyesi ülkelerin gelir ortalamasının altında kalması ve askeri harcamalarının yüksek olmasıdır. Yunanistan, silah ithalatında önde gelen ülkelere biridir. Bu harcamalarına rağmen diğer ülkelere hiçbir şekilde yapılan harcamalardan bahsedilmeyip, başka türlü bir şekilde personel giderleri altına sığınmıştır. Bu olanların dışında ülkedeki kayıt dışı ekonomi oranının OECD ortalamasından yüksek olması da vergi kaçakçılığının fazla olduğu göstermektedir (Dağdelen, 2011: 22).

2.10. İrlanda Krizi

2000 yılının başlamasıyla birlikte İrlanda'da bankacılık sektöründe önemli sorunlar baş göstermiştir. 2008 yılında Küresel krizin ortaya çıkmasıyla birlikte bu krizden etkilenen İrlanda ekonomisinde 2008-2010 yılları arasındaki borç krizi büyümüştür. Bozulan ekonomi ile birlikte öncelikle kamu borçlarında artışlar yaşanmıştır. 2008 krizinin etkisi sebebiyle faizlerde yükselmeler olmuş ve kamu borçları önünü alınamayacak bir hal almıştır (Kibritçioğlu, 2011: 7).

İrlanda Avrupa Komisyonu ile Ekonomik Uyumlaştırma Programına dahil olmuştur. Yaşanan bu kriz sonrasında Avrupa Merkez Bankası ve Uluslararası Para Fonu (IMF) gibi kuruluşlar İrlanda için kamu borçlarındaki sürdürülebilirliği kontrol altına almak ve finans piyasalarında güvenilirliği yeniden elde etmek amacıyla, İrlanda bankacılık sektörüne yeni düzenlemeler eklemeyi hedeflemektedir (European Commisison, 2012).

2.11. Portekiz Krizi

Dünya ülkelerinden biri olan Portekiz ekonomisinde de kamu maliyesine ait problemler yaşanmıştır. Ancak bu problemlerin boyutu İrlanda ve Yunanistan'da görüldüğü kadar büyük olmamıştır. Kamu maliyesindeki bu istikrarsızlığın ortadan kaldırılamamasındaki en önemli sebep ekonomide uzun zamandır yaşanan durgunluk olmuştur. AB üyesi ülkelerden biri olan Portekiz, kamu maliyesindeki borçlar, bütçesinde açık vermesi ve faiz oranıyla alakalı konularda Maastricht Kriterlerini sağlayamamıştır.

2008 küresel kriziyle beraber tüm dünya ülkelerinde işsizlik oranlarında artış görülmüştür. İşsizliğin genellikle gelişmekte olan ülkelerde devam etmesi beklenmektedir. Krizin iktisadi alanlardaki daralan etkilerini sınırlandırmak için uygulanan mali tedbirler, olan bütçe açıklarını daha da arttırmıştır. Bütçe açıklarında meydana gelen bu artışlar, kamu borçlarının sürdürülme konusunu da ortaya çıkarmıştır.

3. DÜNYADA GERÇEKLEŞMİŞ KRİZLERE GENEL BİR BAKIŞ

1990 yılından sonra Meksika, Güney Doğu Asya, Rusya, Brezilya gibi ülke ekonomileri sanayileşmeye o yıllarda yeni başladığından mali krizler ile karşı karşıya kalmış,

büyük sıkıntılarla karşılaşmışlardır. Ülkelerin dış ticarete önem vermesi bu sebeple de sermaye hareketlerinde ortaya çıkan artışlar, mali krizleri de tetiklemiştir. Ekonomi alanında değişimler sağlanmadan, düzen elde edilmeden, bankacılık sektöründe istikrar kaydedilmeden, yabancı sermaye konusuna çözüm bulunmadan krizlerin ortaya çıkmasını engellemek oldukça zor olacaktır (Fırat, 2005: 521).

Krizi engellemenin yanı sıra kriz sonrasında uygulanan ekonomi politikaları da ekonomiler için oldukça önemlidir. Krizleri önlemek için yapılan değişikliklerin kalıcı olmasını sağlayabilmek için yapılan reformların makro derecede tüm ekonomide etkili, kalıcı ve istikrarlı olması gerekmektedir. Türkiye krizlerden kurtulabilmek, finansman sıkıntısını ortadan kaldırmak için IMF'den yardım almaktadır. Bu yardımların içeriğini, IMF destekli ekonomi politikaları oluşturmaktadır. Bu konuda IMF'nin üzerinde büyük sorumluluk bulunmaktadır. Sebebi, değişen ve gelişen ekonomilere ülke şartlarına göre yeni ekonomi politikaları üretmeli bu politikaları da yerinde ve zamanında kullanmalıdır. Bu amaçla Türkiye'de hem kamu hem de özel sektörün bir araya gelerek yatırım konusunun iyileştirilmesi amacıyla çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Fakat bu çalışmalar, doğrudan yabancı yatırımların Türkiye ekonomisine çekilmesi hedefini gerçekleştirememiştir. Gelişmekte olan ülkelerin yabancı yatırımları ülkeye getirebilmesinin en önemli sebeplerinden biri; uluslararası sermayeye yön veren kurum ve kuruluşlar ile ülkelerin aralarındaki ilişkilerin iyi olmasından geçmektedir. Bu sebeptendir ki Türkiye'nin de IMF ile ilişkilerini düzgün bir şekilde ilerletmesi gerekmektedir (Fırat, 2009: 521).

Krizlerin beklenmedik zamanlarda ortaya çıkması sebebiyle ülkelerin her an gerçekleşebilecek olan krize karşı tedbirli olması gerekmektedir. Bunun için yapılması gereken ilk önemli adım, veri bazının güçlendirilmesidir. Örnek verecek olursak, Türkiye'de görülen 2000-2001 krizinde yeterli sayıda yoksulluk oranlarına ait veriler bulunmadığından sorun ile mücadele edilecek kaynak sağlanamamış olup yoksulluk sorunuyla mücadele edilememiştir (Koyuncu ve Şenses, 2004: 37).

2000'li yıllar ve sonrasında ülke ve dünya ekonomilerinde tümünde yaşanan veya benzeri krizler meydana gelebilecektir. Önemli olan yaşanan ekonomik krizler sonrasında,

Ülkelerin her zaman krize karşı tedbirli olmalı, geçmiş krizlerden ders almaları ve gereken önlemleri anında uygulamaya koymalarıdır (Fırat, 2009: 522).

lke ekonomilerinin sağlıklı bir şekilde yürütülebilmesi için her ülkenin kendi ulusal yapısına uygun olan ulusal ekonomi politikaları geliştirmeleri gerekmektedir. Oluşturulan bu ulusal ekonomi politikalarının her dönemde kararlı şekilde uygulanması zorunlu hale getirilmelidir. Politik sebeplerin ekonomik ve siyasi istikrarın önüne geçmesine, hükümetlerin güçlerini yitirmelerine ve ulusal ekonomi politikalarının tehlike altına girmelerine imkn sağlanmamalıdır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE EKONOMİSİNDE CARİ DENGE VE EKONOMİK KRİZLER

Bu bölümde Türkiye ekonomisinde cari denge sorunu ile ülkede meydana gelmiş olan krizlere değinilmiştir.

1. TÜRKİYE'DE CARİ DENGE

1993 yılının son döneminde Türkiye ekonomisinde hazine bonoları yeteri kadar talep görmediğinden yabancı paralara olan talebin artması, finans piyasalarında istikrarsızlığa sebep olmuştur. Ekonomide istikrarsızlığın mevcut olduğu zamanlarda cari işlemler açığında artış görülmüş, aynı dönemlerde döviz rezervlerinde ve seçim sonuçları kaygısıyla baskı altına alınması krizin çabuklaşmasına katkıda bulunmuştur (Uygur, 1995: 21).

Ekonomideki bozulmalar sonucunda mali piyasalardaki bozukluk Türkiye'nin Merkez Bankasının finans yapısına başvurmasına sebep olmuştur. Böylelikle hükümetin net iç borçlanmasında artış olurken, yüksek faiz oranlarından kısa zamanlı borçlanma sağlayarak açıkların parasallaşmasından kaçınmıştır. Bu sayede Merkez Bankasının uluslararası rezervleri önemli miktarda artış göstermiştir. Uluslararası rezervlerdeki artış ile birlikte bu fazlalık bankacılık sektörüne girerek, döviz tevdiat hesaplarında artış sağlamıştır. Bunun sonucunda dolarizasyon artmış, Türk lirası reel biçimde değer kazanmıştır (İnandım, 2005: 37).

1990 yılı itibariyle Türkiye ekonomisinde dolarizasyonun şiddetinde artış görülmüş ve yerli paranın yabancı paralara karşı değer kaybetmesi sonucunda hükümetin para basarak elde ettiği senyoraj geliri de azalmıştır. Bu doğrultuda Merkez Bankasından elde edilen kaynaklarda etkisiz hale geldiğinden borçlanma yoluna gidilmiştir. Ülke ekonomisinin kamu açığının finanse edilmesi için alınan bu borçlarda faiz oranlarının artmasına sebep olmuştur (Coşkun, 2004: 54).

Türkiye' de 1993 yılında iç borçlanma faiz oranlarının % 87.6 seviyelerine ulaşması ile birlikte, faizleri düşürebilmek için iç borçlanma yerine dış borçlanmayı tercih etmiştir.

Aynı yıl ÷lkeye 8,16 milyar dolar kısa vadeli sermaye girişi gerçekleşmiştir. 1994 krizi öncesinde gerçekleşen sermaye hareketleri, reel döviz kurunu sabit tutmak amacıyla cari işlemler açığına yönelik olmuştur. 1993 yılında Cari İşlemler Hesabı Açığı/GSMH oranı % 3,5 şeklinde gerçekleşmiştir (Balkan, 2002: 26).

1985-1994 dönemleri arasında Türkiye'ye 32 milyar dolarlık sermaye girişi gerçekleşmiştir. Bu sermaye girişinin 14 milyar doları cari işlemler hesabı açığı ile net hata noksan giderilmesinde kullanılmıştır. 7 milyar dolarlık kısmı ise Merkez Bankası tarafından borç için kullanılmıştır. Geriye kalan 11 milyar dolarda, ödemeler bilançosunun finansmanı dışında ÷lkeye spekülatif şekilde giriş yapan sermaye olmuştur. Spekülatif hareketlerden gelir elde etmeyi düşünen bu sermaye, 1994 krizinin oluşmasında etkili olmuştur (Akdiş, 2004: 5).

1.1. 2003 Yılı Öncesi Dönemde Cari İşlemler Dengesi

Türkiye ekonomisinin 1980 yılı önceki ve sonraki dönemleri incelendiğinde cari işlemler hesabında dengesizliğe sebep olan birçok faktörün mevcut olduğu gör÷lmüştür. 1970 yılından önceki dönemlerde gelişmekte olan her ÷lke gibi Türkiye'de ithal ikameci politika izlemiştir. Bu dış finansman ihtiyacı da devlet ve uluslararası kuruluşlardan sağlanmıştır. Bu yıllarda meydana gelen krizlerin temelinde üretim için zorunlu olan ithalatın gerçekleştirilemiyor olması ile döviz darboğazı sorunu olmuştur.

1980 yılında ÷lkelerin ekonomik büyümelerinin artmasıyla yabancı ÷lke kaynaklarına daha çok gereksinim duyulmaya başlanmıştır. Değişen ÷lke koşulları sonucunda ödemeler dengesi krizi yerine borç krizleri ortaya çıkmıştır. 1980 sonrasında Türkiye ve diğer ÷lkeler küreselleşme kavramıyla birlikte, tüm dünyayla bütünleşmek ve uluslararası finans piyasaları ile birlikte daha çok kaynak sağlama sebebiyle ilk olarak cari işlemler bilançosunun, sonrasında da uluslararası sermaye hareketlerinin konvertibilitesini hayata geçirmişlerdir (Çekim, 2009: 66).

Küreselleşme ile birlikte 1980 ile 1989 yılları arasında ihracat ve ithalat sayılarında çok hızlı gelişmelerin kaydedildiği gör÷lmüştür. 1980 yılında 2,9 milyar dolar şeklinde gerçekleşen ihracat, 1989 yılında 11,6 milyar dolar seviyelerine yükselmiştir. Aynı yılda

ithalat 7,9 milyar dolardan 15,7 milyar dolara artmıştır. Dönemin ilk yıllarına bakıldığında 1980 yılında gerçekleşen dış ticaret açığı 5 milyar dolar seviyesinden 1988 yılında 2,7 milyar dolara düşmüştür. 1980 yılında % 37 olan ihracatın ithalatı karşılama oranı, 1988 yılında % 81 seviyelerine fırlamıştır (Şahin, 2002: 369).

Tablo 3.1 Türkiye'nin 1980-1999 Dönemi Cari İşlemler Dengesi/ GSYİH Değerleri

Yıllar	Cari İşlemler Dengesi/GSYİH	Yıllar	Cari İşlemler Dengesi/GSYİH
1980	-2,4	1990	-1,3
1981	-1,0	1991	0,1
1982	-2,3	1992	-0,5
1983	-2,4	1993	-2,7
1984	-1,8	1994	1,5
1985	-1,1	1995	-1,0
1986	-1,5	1996	-1,0
1987	-0,7	1997	-1,0
1988	1,3	1998	0,7
1989	0,7	1999	-0,4

Kaynak: TÜİK, 2019

Tablo 3.1'de Türkiye'nin 1980-1999 dönem aralığına ait Cari İşlemler Dengesi/ GSYİH değerleri yer almaktadır. Tabloda görüldüğü üzere 1980'lerde % 1-2 seviyesinde oluşan cari işlemler dengesi ilerleyen yıllarda aynı düzeylerde düşüş ve artış göstererek 1999 yılında %- 0,4 oranında gerçekleşmiştir.

1982 yılı itibariyle ödemeler bilançosundaki açık giderek azaltılarak denge kurulmaya başlanmıştır. Bu denge hali ilerleyen yıllarda da devam etmiş, ödemeler bilançosundaki açık 1984 yılında 1,5 ve 1985 yılında da 1 milyar dolara kadar gerilemiştir.

Ödemeler bilançosundaki bu iyileşme hali ülkedeki ihracatın ithalata oranla artması ve 1980-1988 yılları arasında 2 milyar dolarlık işçi döviz gelirlerinin ülkeye girmesi ile dış ticaret açığını önemli derecede azaltmıştır (Arıcan ve Uludağ, 2003: 265).

1984 yılında ithalatın giderek artmasıyla birlikte, 1984 yılında toplam 10,8 milyar

dolar olan ithalat, yedi yıllık zaman diliminde 21 milyar dolar sınırını 1991 yılında aşmıştır. Ülkede ithalatın bu denli artması dış ticaret açığında büyümeye sebep olmuş, ihracatın ithalatı karşılama oranında düşüş meydana gelmiştir. 1989 yılına gelindiğinde ise dış ticaret açığının 4,2 milyar dolar olduğu görülmüştür (Şahin, 2002: 205).

Ülkede 24 Ocak 1980 kararlarının alınmasıyla ihracat odaklı büyüme modelini uygulama yoluna gitmiştir. Bu model özel sektörün güçlenmesini, devletin ekonomi içerisindeki etkinliğinin azaltılmasını amaçlamıştır. Ekonomide özel sektöre ağırlık verilmesiyle birlikte ülkenin iç ve dış ekonomilerde ağırlık kazanacağı, bunun içinde bankacılık, faiz, dış ticaret ve kamu maliyesi konularında düzenlemelerin başlatılması amaçlanmıştır (Karaçor ve Mucuk, 2010: 107).

Türkiye ekonomisi 1990'lı yıllarda bütçe açığı sorununun sürdürülemez hale gelmesiyle birlikte iç borç ile karşılaşmıştır. Bununla birlikte enflasyon iç borç sebebiyle giderek artmaya devam etmiştir. Kamu bankaları amaçları dışına çıkarak sektörlere kredi vermek yerine devlete kaynak sağlamaya başlamıştır. Bu sebeple reel faizlerde artmalar yaşanmıştır. Tüm bu olumsuzluk arz eden durumlar ülke ekonomisi için uygulanması gereken yapısal reformların ertelenmesine sebep olmuştur (Alpaydın, 2011: 21).

1990 yılların başlamasıyla birlikte sermaye hareketleri gelişmekte olan ülkelere doğru yönelmiştir. Türkiye'de bu yıllarda sermaye hareketlerinin içeriğini oluşturan doğrudan yabancı yatırımlar ile kısa süreli sermaye hareketleri ülkede zirve yapmıştır. Sermaye hareketlerinde görülen hızlı artış sonrasında, yabancı sermaye hareketleri cari işlem dengesinden ayrılmıştır. Genişleme dönemlerinde sermaye girişlerinin cari işlem açığının finanse edilmesi için ayrılan kısmı 1990-1993'te % 40'ın altına; 1995-1997'de ise % 27 seviyeleri altında gerçekleşmiştir (Boratav, 2007:195).

1997 yılında meydana gelen Doğu Asya Krizi sonrasında Türkiye ekonomisinde, 1996 yılında yıllık ortalama varil başına ham petrol fiyatı 20,63 dolarken, 1997 yılında 18,6 dolar, 1998 yılında ise 12 dolar olduğu görülmüştür. Rusya'nın ülke ihracat gelirlerindeki bu azalışın sebebi petrol fiyatlarındaki düşme olup, bu durum Türkiye ekonomisini de olumsuz yönde etkilemiştir. Asya Krizi'nin sona ermesi ve krizin etkisiyle birlikte Türkiye'ye olan

doğrudan yabancı sermaye hareketlerinde düşüşler olmuştur. Buna karşın ülkeye portföy yatırımları girmeye başlamıştır. Bu durumda gelirler dengesini % 0,92 civarında, işçi gelirlerinin artmasıyla cari transferler % 22 oranında artış göstermiştir. 1998 yılına gelindiğinde cari işlemler hesabı 1,985 milyar dolar fazla vermiştir. 1995-1999 yılları arasında ise cari işlemler hesabı çok iyi rakamlara ulaşmıştır (Bozok, 2008: 67).

Son olarak 1999 yılının bitişine yakın zamanlarda İzmit depreminin meydana gelmesi, Rusya, Asya krizlerinin ortaya çıkması ile birlikte Türkiye ekonomisi tüm bu yaşananlardan olumsuz etkilenmiştir. İzmit depreminin yaşanması ile birlikte ülkenin bir önceki yıla göre; % 32 oranında turizm gelirlerinde, inşaat hizmetleri % 52,6 oranında hizmetler dengesinde de % 44,5 oranında azalmalar meydana gelmiştir. Cari işlemler hesabı 1998 yılında fazla vermiş olmasına rağmen, 1999 yılında 1.336 milyar dolar açık vermiştir (Bozok, 2008: 67).

1.2. 2003 Yılı Sonrası Dönemde Cari İşlemler Dengesi

Cari açık problemi, Türkiye ekonomisinde 2001 krizi sonrasında en temel sorunlarından biri haline gelmiştir. 2002-2005 dönemleri arasında milli gelirden daha hızlı artış gösteren cari açık sorunu ortaya çıkmıştır. Bunun altında yatan birçok unsur vardır. Ulusal paranın reel anlamda değerinin artması, büyümedeki hızlı artış, ülkedeki bankacılık sisteminin uzun dönemli tüketici kredisi (konut, taşıt vb.) vermeye başlamasının yanı sıra özel kesimin net tasarrufundaki gerilemenin, cari işlemler açığının artmasında önemli rolü vardır.

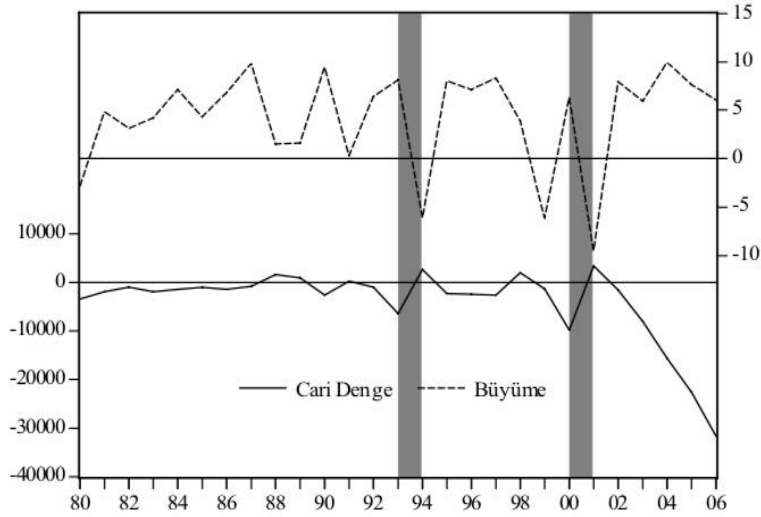
Şubat 2001 krizinin ardından bankacılık sisteminin bozulmasını engellemek için ortaya konan düzenleme ve değişiklikler hükümetin mali yükümlülüklerini fazlasıyla arttırmıştır. Ödemeler dengesinin kalemlerinden biri olan sermaye hesabından büyük oranlı çıkışlar gerçekleşmiştir. Ülke ekonomisi arz ve talep kaynaklı olumsuzluklar sebebiyle önemli ölçüde daralmış, cari işlemler açığı hızla artmıştır.

2001 ekonomik krizi sonrasında 2008'e kadar geçen sürede ekonomi yüksek büyüme oranlarını yakalamış, bununla beraber yüksek cari açıklar ortaya çıkmıştır. 2001 yılında ekonomi % 7,5 küçülürken 3,76 milyar dolar cari fazla verilmiştir. Sonraki yıllarda % 5'in

üzerinde gerçekleşen büyüme oranlarının etkisiyle cari açık artmıştır. 2005 yılında TL'nin önemli yabancı para birimleri karşısında değerinin artması cari işlemler açığının büyümesine katkıda bulunmuştur. 2005 yılı sonrasında ülke tekrar cari açık vermeye başlamıştır. 2004 yılı sonunda 15,6 milyar dolar olarak gerçekleşen cari açık, 2005 yılı sonunda 23,2 milyar dolar seviyesine yükselmiştir.

Gelişmekte olan ülkelerin ekonomilerinde büyüme oranı ile cari işlemler dengesi arasında ters yönlü ilişkinin var olduğu görülmüştür. Debelle ve Faruquee (1996)'e göre, gelişmiş ülkelerde gerçekleşen hızlı büyüme oranları da cari işlemler dengesinde bozulmalara sebebiyet vereceğini tespit etmişlerdir.

Şekil 3.1 Büyüme Oranı ve Cari İşlemler Dengesi (1980-2006, milyon dolar, %)

Kaynak: Telatar ve Terzi, 2009: 122.

Şekil 3.1'de cari işlemler dengesi ile ekonomik büyüme arasında ters yönlü ilişkinin Türkiye ekonomisi içinde var olduğu gösterilmiştir. Aralarındaki ters yönlü ilişki tabloda da görüldüğü gibi 2001-2006 yılları arasında büyük artışlar göstermiştir. Büyüme ve cari işlemler arasındaki ters yönlü ilişkinin gözlenmediği yıllar, kriz yılları olan 1993-1994 yıl aralığı ile 2000-2001 yıllarıdır. Sözü edilen yıllarda cari işlemler dengesi devalüasyonlar sebebiyle fazla vermiştir.

2006 yılında cari açık 32,2 milyar dolarken 2007 yılına gelindiğinde 34,8 milyar dolar seviyesine yükselmiştir. Ülkedeki seçim belirsizliğinin ortadan kalması, iç talepte meydana gelen canlanmalar ile ithalat oranında da artışın olması cari açığı tekrar arttırmıştır. Bu artışlar 2008 yılına gelindiğinde küresel krizinde etkisiyle düşmeye başlamıştır. 2009 yılına gelindiğinde senenin son çeyreğinde cari açık 13,9 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Daha önceki yıllarla kıyaslandığında 2009 yılı cari açığın önemli ölçüde düşüş gösterdiği yıl olmuştur. 2010 yılında 14 milyar dolar, 2011 yılında 77,1 milyar dolar, 2012 yılı sonunda ise 46,9 milyar dolar olduğu görülmüştür (Telatar ve Terzi, 2009: 123)

Türkiye ekonomisi 2002 senesinden bu yana fazla yabancı kaynak kullanımıyla birlikte büyüyen bir ekonomiye ve sert bir kamu maliyesine maruz kalmıştır. Kur ve para politikası tarafından ekonomi ele alındığında, uygulanan enflasyon hedeflemesinin temelinde para politikasının olması ve kur politikaları arasından dalgalı kurun tercih edilmesi dönemin diğer belli başlı özelliklerinden bazılarıdır. Kur ile para politikası uygulaması enflasyonla mücadele anlamında başarı elde etmiştir ve enflasyonda azamalar meydana gelmiştir. Ancak bu olumlu tablo, cari işlemler dengesinde giderek büyüyen açıklar verilmesiyle gölgelenmiştir. Öyle ki son yıllara bakıldığında cari işlemler dengesindeki görülen açıklar sırasıyla 2013 yılında 65,4 milyar dolar, 2014 yılında 45,8 milyar dolar, 2015 yılında 32,19 milyar dolar, 2016 yılında 32,61 milyar dolar, 2017 yılında 47,1 milyar dolar, 2018 yılında 27,6 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 3.2 Cari İşlemler Dengesi, Büyüme Oranı ve Cari Açık/GSYİH Oranı (2002-2018)

Yıllar	Büyüme (%)	Cari Açık/GSYİH (%)	Cari İşlemler Dengesi (Milyon Dolar)	Yıllar	Büyüme (%)	Cari Açık/GSYİH (%)	Cari İşlemler Dengesi (Milyon Dolar)
2002	6,2	-0,3	-626	2011	8,8	-10,5	-77,100
2003	5,3	-2,5	-7,515	2012	2,1	-9,61	-47,963
2004	9,4	-3,7	-14,431	2013	4,2	-7,73	-63,642
2005	8,4	-4,6	-22,309	2014	3	-5,45	-43,610
2006	6,9	-6,1	-32,249	2015	4	-4,46	-32,145
2007	4,7	-5,9	-38,434	2016	2,9	-3,8	-33,139
2008	0,7	-5,7	-41,959	2017	7,4	-5,5	-47,347
2009	-4,8	-2,3	-13,991	2018	2,6	-3,6	-27,252
2010	9,2	-6,5	-47,693				

Kaynak: TCMB,2019

Cari açıkların sürekliliği konusu son yıllarda oldukça gündeme gelmektedir. Tablo 3.2’de görüldüğü üzere Türkiye Ekonomisinde cari açık son yıllarda dalgalı seyir izlemektedir. 2001 ve 2008 küresel krizi sonrasındaki bir yıllık dönemler dışında, cari açık ortalama olarak % 2 ile % 9,7 arasında değiştiği görülmektedir. 2004-2018 yılları arasında Cari Açık/GSMH oranı bazı yıllar dışında % 4-5’lik değerlerin üzerinde olduğu gibi 2010 yılıyla birlikte de her yıl düzenli olarak arttığı gözlemlenmiştir. Cari açık verilerine bakıldığında cari açık olgusu için sürekli ve büyük tabirini kullanmak doğru olacaktır. Ancak şaşırtıcı bir gelişmede 2018 yılındaki cari işlemler hesabının 27 milyar 252 milyon dolar şeklinde gerçekleşmiş olmasıdır. Bununla birlikte cari açık, 2009 yılından 2018 yılına kadar en düşük seviyesini görmüştür. Hükümetin almış olduğu birçok tedbir ve ekonomide gerçekleşen dengelenme durumuyla birlikte cari açığın seviyeli şekilde azaldığı ifade edilmektedir.

2. TÜRKİYE'DE YEREL VE KÜRESEL EKONOMİK KRİZLER

2.1. 1929 Bunalımı

Tüm dünya ekonomilerini etkisi altına alan 1929 ekonomik krizi dünya tarihindeki en önemli kriz olarak yer almaktadır. ABD, Birinci Dünya Savaşı sonrasında tüm dünya ülkeleri üzerinde etkin hale gelmiştir. Savaş sonrasında Amerika kendi bütçesine birçok miktarda altına eklemiştir. Elde edilen bu altınlar ile Florida'da gayrimenkul ve toprak almaya yönelmiştir. O yıllarda toprak alınması gerektiği şeklindeki yaygın düşünce etkinliğini kaybetmiş, topraktan elde edilen gelir New York Borsasına aktarılmıştır. Hisse senetlerinin fiyatlarında meydana gelen aşırı artışlar FED tarafından engellenmeye çalışılmıştır. Bunun sonucunda faiz oranları % 7'den % 15'e çıkmasına sebep olmuştur. Borsadaki hisse senetleri zirve konumunda iken, hisse sahibi kişilerin senetlerini satılığa çıkarmasıyla birlikte New York Borsası çöküşe geçmiştir. Gerçekleşen bu çöküş beraberinde banka çöküşlerini de birlikte getirmiştir. ABD ekonomisinde gerçekleşen bu çöküşler ülkeyi derinden etkileyerek krizi meydana getirmiştir. 1929 Krizi sadece Amerika'yı değil, tüm dünya ülkelerini etkisi altına almıştır (Kazgan, 2008: 43-44).

1929 yılında tüm dünyayı etkisi altına alan ekonomik kriz, Türkiye'de, ödemeler bilançosundaki açıklar ve para krizi olarak meydan gelmiştir. Krizin gerçekleştiği yıllarda Türkiye ekonomisinde sermaye hareketlerine izin verilmediğinden krizin etkisi ülkeye dış ticaret bağlamında olmuştur. Türkiye o yıllarda genellikle tarımsal ürünleri ihraç etmekte, sanayi mallarını ise ithal etmekteydi. Kriz yıllarında tarım ürünlerinin fiyatlarında meydana gelen düşüşler Türkiye'nin dış ticaret alanını azaltmıştır. Bu durumda ülkede iflasların yaşanmasına sebep olarak, çiftçilerin üretimi arttırmak için aldıkları kredileri geri ödeyememesi piyasadaki işleyişin devam etmediğini gözler önüne sermiştir (Tezel, 1994: 17).

Tablo 3.3 Büyük Buhran Yıllarında Türkiye Ekonomisi GSMH, İthalat ve İhracat Göstergeleri

Yıllar	Nom. GSMH (milyon TL)	Reel GSMH (milyon TL)	İhracat (milyon USD)	İthalat (milyon USD)	Yıllar	Nom. GSMH (milyon TL)	Reel GSMH (milyon TL)	İhracat (milyon USD)	İthalat (milyon USD)
1927	1.471,2	3.909,6	81	108	1944	6.684,7	7.037,9	178	126
1928	1.632,5	4.341,3	88	114	1945	5.469,8	5.960,1	168	97
1929	2.073,1	5.278,2	75	124	1946	6.857,6	7.864,0	215	119
1930	1.508,5	5.393,9	71	70	1947	7.452,6	8.192,4	223	245
1931	1.391,6	5.865,7	60	60	1948	9.492,9	37.065,2	197	275
1932	1.171,2	5.235,2	48	41	1949	9.054,4	35.212,8	248	290
1933	1.141,4	6.063,9	58	45	1950	9.694,2	38.505,9	263	286
1934	1.216,1	6.429,6	73	69	1951	11.644,2	43.446,4	314	402
1935	1.310,0	6.233,8	76	71	1952	13.389,3	48.521,1	363	556
1936	1.695,0	7.679,8	94	74	1953	15.607,4	54.090,5	396	533
1937	1.806,5	7.798,2	109	91	1954	15.914,5	52.460,3	335	478
1938	1.895,7	8.537,5	115	119	1955	19.117,4	56.641,6	313	498
1939	2.063,1	9.127,8	100	93	1956	22.047,0	58.428,0	305	407
1940	2.403,4	8.677,9	81	50	1957	29.309,9	62.994,9	345	397
1941	2.992,3	7.780,4	91	55	1958	34.999,9	66.844,3	247	315
1942	6.195,9	6.217,4	126	113	1959	43.670,0	68.521,2	354	470
1943	9.231,7	7.412,9	197	155					

Kaynak: TÜİK, 2019

Tablo 3.3’de gösterildiği gibi Cumhuriyetin ilan edildiği ilk yıllardan 1948 yılına kadar sabit üretici fiyatlarıyla GSMH 2.929,5 milyon TL, cari fiyatlarla ise 953 milyon TL’dir. Bu rakamlar yıllar geçtikçe değişme gösterse de geneline bakıldığında sürekli artmıştır. 1929 krizinin Türkiye ekonomisine etkisi, 1930-1933 arası dönemde ithalatta gerçekleşen azalma olarak ortaya çıkmıştır. Olanlar sebebiyle ülkede Merkez Bankası’nı

kurma konusu hızlanmıştır. Krizin diğer bir sonucu olan para krizi de ülkenin yeni kişi ve kurumlardan kredi alma düşüncesini ortaya çıkarmıştır. Meydana gelen bu olumsuzluklar 1947 yılından sonra düzene girmiş ve dış ticaretteki denge ithalat açısından artış göstermiştir.

1950'li yılların başına gelindiğinde ülkede büyümenin hedeflenmesi amacıyla talep yönlü politikaların harekete geçirilmesi ve Marshall yardımları ile Türkiye ekonomisi 1951 senesinde % 12 oranında büyüme göstermiştir. Bu yıllarda uygulamaya geçirilen ekonomi politikaları ülkede serbest piyasa düzeninin kurulmasına öncülük etmiş, kamu iktisadi teşebbüslerinin özel hale getirilmesine ve özel sektöre destek verilmesine öncelik vermiştir (Kılıçbay, 1997: 16).

Sonuç olarak ülkede talep durumunun az olmasıyla meydana gelen nedeniyle 1929 krizi beraberinde yüksek işsizlik ve fiyatlarda düşüşlerin gerçekleşmesine sebep olmuştur. Ortaya çıkan bu olumsuz gelişmeler tüm dünya ülkeleri gibi gelişmekte olan ülkelere de olumsuz şekilde etkilemiştir.

2.2. 1946 Krizi

Türkiye 1939-1945 yıllarında süregelen 2. Dünya Savaşında Türkiye savaşa dahil olmamasına rağmen savaşa karşı tedbir almak amacıyla genç nüfustaki erkekleri askere çağırması ve savaş hali tarımla geçinen ülke ekonomisini de olumsuz etkilemiştir. 1946 yılında krizin meydana gelme sebebi, 1945 yılında tarımsal hasılda meydana gelen büyük düşüşlerin olmasıdır. 1946 yılında tedbir amaçlı, Türkiye ekonomisinde ilk defa 7 Eylül 1946 yılında devalüasyon yapılmıştır. 1 dolar 1,29 Türk lirası iken 2,80 Türk lirasına çıkmıştır. Tarımsal ürünlerde meydana gelen hasılatın azalmasına karşılık, madenden elde edilen gelir artışları ülkede ilk kez gerçekleştirilmiş olan devalüasyonun yapılmasının gerekli olup olmadığı konusunda ülkede tartışma yaratmıştır.

2.3. 1954-1958 Krizi

Bu dönemde özellikle 1954 yılı özel bir nitelik taşımaktadır. Bu özellik iklimin kötü gitmesi sebebiyle tarım üretiminde büyük bir azalış olması ve dış ticarete rejim değişikliği nedeniyle ithalatın yavaşlaması sonucunda reel gelirlere önemli azalışın meydana gelmiş

olmasıdır. Reel gelirin azalışı karşısında parasal genişlemenin, hızı yavaşlamasına rağmen sürmesi, parasal ve reel faktörler arasında dengenin bozulmasına ve fiyatlarda önemli bir artışa neden olmuştur. Bunun üzerine hükümet 1955 yılında reeskont oranlarını yükseltmiştir. 1956 yılında ise bir yandan kredi tavanları oluşturmak yoluyla para kredi hacminin dondurulması, öte yandan 1940 tarih ve 3780 sayılı Milli Koruma Kanununun yeniden yürürlüğe konması yoluyla, kar oranlarının ve fiyatların kontrolü yoluna gidilmiştir. Buna karşılık bütçe açıkları kamu iktisadi kuruluşlarının finansmanı, hazine avansları ve fiyat destekleme politikası para arzının genişlemesine neden olmuştur. Fiyatların yasalarla ve doğrudan kontrolü, fiyat yükselmelerini önleyememiş, tersine karaborsayı özendirmiştir (Parasız, 2003: 399).

Bu dönemde GSMH, 1954'de % 3, 1955'de % 7,9, 1956'da % 3,2, 1957'de % 7,8, 1958'de % 4,5 oranında büyümüştür (Parasız, 2003: 399).

Türk hükümeti 4 Ağustos 1958 yılında bir istikrar programı yürürlüğe koymuştur. Programın içeriğinde, 1 dolar 281 kuruş iken 1 dolar 900 kuruş olarak devalüasyon yapılmıştır. Türk parasının kıymetini korumak amacıyla T.C Merkez Bankası nezdinde bir Kambiyo Karşılık Fonu oluşturulmuştur. 1958 Haziran başına kadar fiyatları nispeten düşük kalan kamusal mal ve hizmetlere % 20-200 oranında zam yapılmıştır (Parasız, 2003: 400).

Parasız'a (2003: 400) göre, 4 Ağustos kararları IMF tipi Ortodoks istikrar yöntemleridir. 4 Ağustos kararları şok (soğuk hindi) kararlar şeklinde alınmıştır. 4 Ağustos kararlarının alındığı dönemde ülkemizde serbest piyasa ekonomisinin gerektiği tüm piyasalar rekabetçi koşullarda işlemediği için, istikrar programının çapası olarak sabit faiz oranları ve dondurulmuş kredi hacmini ve emisyon miktarını düşünebiliriz.

2.4. 1974 Krizi

1973 yılında petrol fiyatlarının dört katlık artışı ile meydana gelen 1974 krizi tüm dünya ülkelerinde olduğu gibi Türkiye'yi de etkisi altına almıştır. Türkiye'nin krizden etkilenme sebebinin başında ham madde olarak petrol ihraç etmesi sebebidir. 1973 Petrol Krizi, Türkiye'den ele alınacak olduğunda Kıbrıs Barış Harekatı, petrol fiyatlarında meydana gelen artışlar sonucunda büyüyen kamu harcamaları ile enflasyon sebebiyle maliye

politikalarının ekonomideki etkinliğinin azalması olduğu söylenebilir (Kazgan, 2008: 174-175).

Petrol kriziyle birlikte petrol fiyatları 2,5 dolar iken 11,6 dolara artmıştır. Uygulanan fiyat artışları Türkiye'nin var olan dış ticaret açığını 3 kat daha arttırmıştır. 1974 kriziyle Türkiye' de ödemeler dengesindeki açık daha da artmış ve döviz darboğazı sebebiyle ülkedeki üretim durma noktasına gelmiştir. Türkiye'deki dış ticaretteki açık 2,3 milyar dolara atmıştır. Aynı ülke bütçesinde 303 milyon dolar kadar da açık vermiştir. Ülkenin içinde bulunduğu döviz darboğazı sorununu atlatabilmesi için dış ülkelere borç alınmıştır (Öztürk ve Saygın, 2017: 6).

1974 yılı Petrol krizi sonrasında Türkiye ve dünyada bulunan petrol şirket kurum ve kuruluşları, yabancı sermayenin ülke sınırları içine girmesine engel olan petrol kaynaklarının bulunması sorumluluğunu devlete bırakan 1702 sayılı "Petrol Reformu Kanunu" uygulamaya konulmuştur. Ortaya çıkan kriz petrol fiyatlarında artış olmasının yanında tahıl fiyatlarını da arttırmıştır. Bu yıllarda pamuk piyasasında yükselme görülmesiyle Türkiye pamuk piyasasında yer almaya başlamıştır. Petrol krizi başka ülkelerde çalışan kişileri de olumsuz etkileyerek, döviz gelirlerinde azalmaya sebep olmuştur. Bu sebeple dış ülkelerde çalışan Türk işçileri de Türkiye'ye dönem mecburiyetinde bırakılmıştır (Öztürk ve Saygın, 2017: 6).

2.5. 1980 Krizi

1980 yılıyla birlikte Türkiye, ekonomi alanında yeni bir dönem başlatmıştır. 1980 yılı öncesinde dış ticarete kapalı olan, sabit kur rejimini benimsemiş olan ülke, 24 Ocak 1980 Kararlarıyla birlikte finansal liberalizasyonu ve ihracata dayalı sanayileşme politikasını uygulamaya koymuştur. Bu kararlar döviz kuru ile faiz politikalarında köklü değişiklikleri de ortaya çıkarmıştır. 1989 yılına gelindiğinde ekonomide döviz işlemleri ve sermaye hareketlerinde serbestleşme görülmüştür (Ural, 2003: 17).

24 Ocak istikrar programı IMF tipi Ortodoks kararlarıdır. 24 Ocak kararlarının bir bölümü piyasa ekonomisine geçiş kararlarıdır. 1980 yılı itibariyle dışa açılan Türkiye ekonomisi ekonomi politikalarında değişikliğe başvurmuş ve ihracata dayalı sanayileşme

politikası izlemeye başlamıştır. Uygulanan istikrar programının amacı, devletin ekonomiye müdahalesini sınırlandırarak, özel kesimin ekonomide daha fazla faaliyet halinde olması sağlanarak, ekonominin diğer ülkelerle rekabete hazırlamak ve tüm dünya ülkelerine mal satmaktır (Şahin, 2002: 213).

Uygulanan ekonomi programları çerçevesinde 1980 yılında 7,9 milyar dolar olarak gerçekleşen ithalat, 1988 yılında 14,3 milyar şeklinde ortaya çıkarak yaklaşık iki kat artış göstermiştir. Yine aynı şekilde 1980 yılında için ihracat 2,9 milyar dolar, 1988 yılında 11,6 milyar dolar olmuş ve ihracat oranında dört kat artış olduğu görülmüştür.

2.6. 1991 Krizi

1990 yılında dünyada gerçekleşmiş olan Körfez Krizi ile İran-ı Irak savaşının bitmesi Türkiye ekonomisini olumsuz yönde etkilemiştir. Yaşanan iki kötü olay Türkiye için önemli yer tutan iki pazarında kaybolması sonucunu doğurmuştur. 1990 yılında cari işlemler açığı 2,6 milyar dolar seviyesine çıkmıştır. Bu yılda ülkeye giren sermayeler yerli paranın değerini arttırırken, ihracatı azaltıp, ithalatı ucuzlatmıştır. 1991 yılında Körfez Krizi'nin ortaya çıkmasıyla birlikte ülkede bulunan sermayeler Türkiye'yi riskli ülke olarak kabul ederek ülkeden kaçmışlardır. Tüm bu yaşananlarda 1994 Krizi'ne zemin hazırlamıştır (ATO, 2008: 2).

2.7. 1994 Krizinin Ortaya Çıkış Nedenleri

1994 yılı başında hazine artan borç yükünü azaltmak için kamunun artan finansman ihtiyacı ve sermaye hareketlerinin serbestleşmesi ile birlikte TL cinsinde varlıkların döviz tutmaya kıyasla daha uygun hale getirilmesi amacıyla artan faiz oranlarına müdahale etmiştir. Ancak müdahale edilen yüksek faiz oranları bir neden değil sonuçtur. Sonucu doğuran nedenler yok edilmeden, sonuca müdahale etmek ise dengesizliklere yol açabilmektedir. Nitekim 1994 krizinde de böyle olmuştur. Hazine artan borç yükünü azaltmak amacıyla kendi kısa dönemli fon talebini azaltmadan faiz oranlarında düşüş sağlamaya çalışmıştır. Buda yerli döviz talebini arttırmış ve hızlı devalüasyona neden olarak bunalım ortamını meydana getirmiştir (Kepenek ve Yentürk, 2000: 238).

1994 krizinin iki temel nedeni bulunmaktadır. İlk neden, 1989 yılında sermaye hareketlerinin serbest hale getirilmesidir. Bunun yanında yerli bankaların yurtdışından almış oldukları kaynakları ülke hazinesine fonlaması ve Merkez Bankası'nın enflasyonla mücadele programında yerli parayı değerli tutma amacıyla bankalardaki açık pozisyon durumlarıdır (Çekim, 2009: 80).

1994 krizinin meydana gelmesindeki bir diğer sebepse, aynı yılda oluşan OECD ülkelerinde meydana gelen durgunluktur. Bu sebeple OECD ülkelerine yapılan ihracatı zor duruma getirirken, tersi şekilde üye ülkelerden mal ve sermaye ithalatı ile bu malların ülke piyasasında kullanımını oldukça karlı hale gelmiştir. Böylelikle 1993 yılında ülkede tüketim malı ve otomobil ithalatı oldukça yüksek oranlarda gerçekleşmiştir. Ancak bu ithalat oranları ile birlikte 1993 yılında meydana gelen yüksek cari işlemler açığı, oluşan açığın sürdürülemez ihtimali ülkeyi kötü beklenti içine sürüklemiştir (Boratav, 2008: 8).

2.7.1. 1994 Krizinin Ortaya Çıkışı

1994 krizine gelinceye kadar uygulanan istikrar paketlerinin; daha çok kısa vadeli önlemleri içermesi, sorunların birikmesine neden olmuştur. Türkiye'de uygulanan iktisat politikaları, saptanan hedeflerin gerçekleşmesini sağlamak bir yana, çoğunlukla tam tersi sonuçların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. 1989'a kadar Türkiye'de, ekonomide istikrarı sağlamak amacıyla mevcut duruma göre uygulanan para ve maliye politikası uygulanmış, 1989 sonrasında kurala dayalı iktisat politikasına, TCMB'nin ilan ettiği parasal programa geçilmiştir. Mevcut duruma göre uygulamaya konulan iktisat politikasının başarılı olması, ülke ekonomisi ile ilgili karar alan kişilerin bilgi ve tecrübelerinin mükemmel olmasının sonucudur (Koç, 2010: 38).

1994 krizine sebep olan nedenlerden biri, kamu kesimi açıklarının finansmanında Merkez Bankası kaynaklarına başvurulmasıdır. Krizin sona erdiği dönemde, Merkez Bankası kaynaklarından vazgeçilmiş ve dış borçlanma sınırlı olduğundan, finansmanın büyük kısmı yurtiçi para piyasasından karşılanmıştır. % 406 gibi yüksek faiz oranları ile borçlanarak finansman sağlanmıştır. Yurtiçi borçlanmasının hızla artması, kamu bütçesindeki faiz

ödemelerinin de payını arttırmıştır. Bu yaşananlar 1990'lı yılların sonuna gelindiğinde ekonomide önemli kayıplar oluşturmuştur. 1994 yılına kadar kamu kesimi borçlanmada hızlı bir artış meydana gelmiş, yükselen faiz oranları nedeniyle iç borç stokunda zorluk yaşanmıştır. Yerleşik halkın ve bankaların yurt dışından borçlanabilme imkânının olmasıyla yabancı borçlar hızla artmaya başlanmıştır. Bununla hükümet artan kamu harcamalarını enflasyona neden olmadan finanse etme ve bu harcamaları devam ettirme fırsatı yakalamıştır (Koç, 2010: 38).

Tablo 3.4 Enflasyon ve Büyüme Oranı Verileri

Yıllar	Enflasyon (%)	Büyüme (%)
1985	43.22	4.30
1986	29.58	6,76
1987	32.19	9,81
1988	68.22	1,45
1989	69.43	1,63
1990	54,67	9,37
1991	58,16	0,35
1992	65,53	6,40
1993	64,02	8,14
1994	118,47	-6,09
1995	88,01	7,95

Kaynak: TCMB, 2019

Tablo 3.4'te görüldüğü üzere yaşanan kriz sonrasında enflasyon oranı 1988-1993 yılları arasında % 65 seviyesinde iken 1994 yılında % 118 düzeyine yükselmiştir. 5 Nisan 1994 tarihinde istikrar programları açıklanmasına rağmen iç borçlanma piyasası ancak mayıs ayı sonlarında çok yüksek faiz teklifi ile çalıştırılabilmiş ve Kasım 1993'te % 90'luk faiz oranı ile borçlanmak kabul edilmezken krizden beş ay sonra % 400'lük faiz oranı ile borçlanılmıştır. Reel sektöre yansıyan krizin sonucunda ekonomi daralmış, reel ücretler azalmış ve işsizlik artmıştır (Özatay, 1995: 109)

1994 yılında, tasarrufların GSMH içindeki payı hızlı bir düşüş göstermiştir. Bireysel bankacılık faaliyetleri, tüketici kredilerinin artmasına ve tüketimin teşvikine sebep olmuştur.

Krizden kurtulabilmek için 5 Nisan kararları alınmıştır. Uygulamaya konan bu

kararlar sonucunda, ekonomide reel ücretlerde düşme meydana getirmesiyle birlikte yurtiçi taleplerde de azalma olmuştur (Koç, 2010: 39).

2.7.2. 5 Nisan 1994 İstikrar Politikası

5 Nisan 1994 istikrar politikasının içeriğinde yer alan hedefler şunlardır:

- Ekstra vergi alımı sağlanarak kamu gelirlerinin artırılması,
- Yerli paranın dolar karşısında değerinin artmasını önlemek,
- Bütçe açığı ile kamu harcamalarının düşürülmesi,

Bu hedefleri gerçekleştirmek için alınan önlemler:

- %5 oranında hazine bonusu, tahvil ve repo gelirleri üzerinden alınan vergiler kaldırılmıştır.

- Bankaların elde ettikleri paralar üzerinden devletin zorunlu olarak aldığı munzam karşılıklar sıfırlanmıştır.

- Bütün bankaların faiz oranlarında değişiklik yapmaları halinde iki gün öncesinde bu değişikliği Merkez Bankası'na bildirme zorunluluğu da ortadan kaldırılmıştır.

- Döviz kurları serbest hale getirilmiştir. Kurların Merkez Bankası tarafından belirlenmesi değiştirilerek, 10 adet bankanın verileri ile kurlar belirlenmeye başlanmıştır.

- Kamu İktisadi Teşebbüsü (KİT) ve Tekel ürünlerine yüksek oranlarla zam getirilmiştir. Böylece şekere % 50- 62, tekel ürünlerine % 70-100, çaya % 64.2-72.7, Türk Hava Yolları (THY)'na % 47-53.3, akaryakıtta % 45.9- 90 olarak zam yapılmıştır.

- Kamu kuruluşlarına ait olan paraların Merkez Bankası ya da Ziraat Bankası dışında herhangi bir kurumda tutulmamasına karar verilmiştir.

- Devlet hazinesinin Merkez Bankası'ndan almış ve alacak olduğu avanslara sınırlama konmuştur.

-Kamu kesimine personel alımı geçici olarak durdurulmuştur. İhtiyaç halinde personeller kurumlar arasında nakil olacaktır.

- Doğan Yedek Parça İmalat ve Teknik Anonim Şirketi (DİTAŞ) 'ın bir kısmı ya da tamamı özelleŐtirilecek olup, ek olarak 1994 yılında da Tŕrkiye Elektrik Kurumu (TEK) ve Posta ve Telgraf Teşkilatı Genel Mŕdŕrlŕđđ (PTT) 'de özelleŐtirilecektir.

- Sŕmerbank ile Etibank 1994 yılında özelleŐtirilecektir. Emlakbank halka arz edilecektir (Parasız, 1996: 88).

5 Nisan kararlarıyla birlikte, ekonomide oluşturulan devalŕasyon sonucunda yerli paranın değer kaybetmesi ile ithalatta daralma yaşanmıştır. İhracat 18 milyar dolar olarak rekor seviyelere ulaşmıştır. Aynı yılda alınan tedbirler ve ekonomi politikaları sayesinde dış ticaret oranı oldukça dŕŐŕk seviyelere inmiŐ, cari işlemler dengesi 2,6 milyar dolar olarak fazla verdiği gŕrŕlmŕŐtŕr (Koç, 2010: 38).

2.8. 1997 Asya, 1998 Rusya Ekonomik Krizleri

1997 yılı ortalarında Gŕneydođu Asya ŕlkelerinde meydana gelen Asya krizi, ilk olarak Tayland sonrasında da Malezya, Gŕney Kore, Filipinler, Endonezya ve Japonya 'yı etkisi altına almıştır. Asya Krizi, ilk olarak finansal kriz olarak ortaya çıkmıştır. Bŕlgesel nitelik taŐıyan bu krizin dŕnya krizine dŕnŕŐmesini engellemek için, kısıtlayıcı para politikası, bŕe açıklarının kapatılması ve yerli para değerinin dŕŐŕlmesi gibi IMF tipi istikrar politikaları, enflasyonu dŕŐŕmekle birlikte, ekonomide durgunluğa yol açarak, bir sŕre sonra temel makroekonomik dengelerin tekrar bozulmasına neden olmuştur (Koç, 2010: 46).

Dŕnyada, Doğu Asya Krizi 'nin etkisi hale devam ederken, 1998 yılında Rusya 'da, Rublenin devalŕasyonunu ve moratoryum ilan etmesiyle birlikte yeni bir finansal kriz patlak vermiştir.

2.8.1. Krizlerin Tŕrkiye'ye Etkileri

1990 'lı yıllarla birlikte kŕreselleŐmenin tŕm dŕnya ŕlkelerine yayılması sonucunda krizlerde ŕlkeler arasında rahatlıkla yayılmaya başlamıştır. KŕreselleŐme sayesinde gelişmiş, gelişmekte olan ve az gelişmiş bŕtŕn ŕlkeler arasında ticaret anlamında da iş birlikleri oluşmuştur. Gelişmekte olan ŕlkelerden birisi olan Tŕrkiye 'de Doğu Asya krizinden

etkilenmiştir. 1990'lı yılların başlamasıyla birlikte Türkiye ekonomisinde gerçekleşen krizlerin altyapısını finansal sebepler oluşturmaktadır. 5 Nisan 1994 kararlarının uygulamaya konarak ekonomik istikrarı dağlayacak olma inancına rağmen, Türkiye 1997 yılında Doğu Asya Krizi'nden, hemen sonrasında da 1998 Rusya Krizi'nden oldukça etkilenmiştir (Eroğlu, 2004: 57).

Asya Krizi'nin patlak vermesiyle birlikte dünya ekonomilerinde büyüme oranlarında azalmalar meydana gelmiştir. Aynı şekilde Türkiye'nin ihracatında da gerilemeler olmuş ve dış ticaret gelirleri de azalmıştır. Kriz sonrasında yatırımcıların tümü riskli piyasalardan çekilme kararı almıştır. Krizin etkisi altında olan Türkiye ekonomisi de düşük kredi notuna sahip olması sebebiyle bekliyor olduğu sermaye hareketleri ülkeye gelmemiş, kriz ülkeyi sermaye hareketleri açısından da olumsuz etkilemiştir. Yaşanan bu gelişmeler sonucunda, Türkiye'den 565 milyon dolarlık sermaye çıkışı olmuştur. Sonuç olarak Asya Krizi Türkiye'yi de etkilemiş, ancak büyük kayıplar olmadan da atlattığı görülmüştür (Akdiş, 2000: 39).

1998 yılında meydana gelen Rusya Krizi, Türkiye'nin dış ticaretini de olumsuz yönde etkilemiştir. Rusya Krizi, Türkiye'yi Güney Doğu Asya Krizi'nden daha fazla etkisi altına almıştır. Rusya krizi ile birlikte Türkiye'deki ihracat oranlarında düşüşler olmuştur. Rusya ve Türkiye arasında gerçekleşen bavul ticaretinde de bozulmalar olduğu gözlenmiştir (Koç, 2010: 46).

2.8.2. Türkiye'nin Krizlere Karşı Aldığı Önlemler

1998 Asya ve Rusya krizleri sonrasında bankacılık sektörü özel bir yapıya geçiş yaparak Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK) kurulmuştur. Marmara Bölgesinde 17 Ağustos 1999 tarihinde, 7.4 şiddetli deprem meydana gelmiştir. Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) verilerine bakıldığında 1999 depreminin ülkeye ekonomik ve sosyal zararı 10 milyar olmuştur. Asya Krizi'nin olumsuz etkileri, aynı yılın kasım ayında Düzce'de gerçekleşen bir başka deprem Türkiye ekonomisini birkaç kez üst üste sarsmıştır. Tüm yaşanan bu olumsuzluklar karşısında hükümet aralık ayında IMF ile Stand-By anlaşması imzalamıştır (Koç, 2010: 49).

2.9. 2000 Kasım ve 2001 Şubat Krizleri

Bu bölümde 2000 Kasım ve 2001 Şubat krizlerinin içeriği, bu krizlere karşı alınan önlemler ve meydana gelen krizlere karşılık oluşturulmuş yeni ekonomi programları ele alınmıştır.

2.9.1. Enflasyonla Mücadele Programı

1999 yılının aralık ayında Türkiye IMF ile stand-by anlaşması imzalamış ve 2000'de IMF destekli Enflasyonla Mücadele Programını yürürlüğe koymuştur. Bu anlaşmanın başlıca amacı enflasyonu tek haneli rakamlara indirmektir.

2000 ve 2002 yıllar arasında uygulanması planlanan Enflasyonla Mücadele Programı 9 Aralık 1999 tarihinde açıklanmıştır. Enflasyonla Mücadele Programının temel amaçları:

- Ekonomideki yapısal reformları destekleyerek, para, maliye ve kur politikalarını güçlü hale getirerek 2000 yılı bitiminde enflasyonun % 25, 2001 yılı sonunda % 12 ve 2002 yılı bittiğinde de % 7 seviyesine indirmek,
- Reel faiz oranlarını uygun düzeylere düşürmek,
- Ekonominin büyüme potansiyelini arttırmak,
- Ekonomideki bütün kaynakların etkin ve eşit dağılımının sağlanmasıdır (Uludağ ve Arıcan, 2003: 402).

Enflasyonla Mücadele Programı'yla birlikte faizler düşmüş, enflasyon % 30'un altına düşmüştür. Böylelikle ekonomide iç talep ve üretimde canlanmalar meydana gelmiştir. Fakat, Türk lirasının beklenenden fazla değer alması, iç talepteki hareketlilik, petrol, doğal gaz gibi enerji kaynaklarının fiyatlarındaki artışlar sonrasında 2000 yılına gelindiğinde cari işlemler hesabındaki açık artış göstermiştir (Ural, 2003: 17).

2000 yılı ortalarında Türkiye'ye gelen sermaye hareketlerinde azalmalar olmuştur. Sebebi, uygulamaya konan yapısal reformlarda yavaşlama görülmesi, ekonomideki politika anlamındaki belirsizlikler ve riskli olarak görülen Türkiye ekonomisine dışarıdan sermayenin gelmiyor olmasıdır. Yaşanan bu olaylar Türkiye ekonomisinin 2000 yılı Kasım ayında ülkede

krizin yaşanmasına sebep olmuştur. 2000 krizinden sonra, finansal piyasada karşılaşılan riskler, Şubat 2001’de tekrar krizin yaşanmasına altyapı oluşturmuştur (Ural, 2003: 17).

2.9.2. Kasım 2000 Krizi

Kasım 2000 krizi finansal sistemin getirdiği bir krizdir ve temelinde bankacılık sektörü bulunmaktadır. Bankalardaki açık pozisyonların kapatılmaya çalışılması, kamu ve özel bankaların borçlanma telaşına kapılmalarına sebep olmuştur. Bankaların dış borçlarını kapatabilmek için ihtiyaç duydukları likidite ve bu likiditeyi sağlamak için yüksek faize razı olmaları sonucunda döviz talebinde artışlar görülmüştür (Karaçor, 2006: 387).

Türkiye’de ilgili dönemde bankacılık sektörü; kamu bankalarının görev zararlarının 1999’da % 8.2 iken 2000’de % 14 olarak gerçekleştiği görülmüştür. Açık pozisyonlarının 2000 yılında 18 milyar dolar gibi yüksek seviyelerde olması, kamu kesimi borçlanma gereğinin GSMH’ye oranının önemli ölçüde artması ki 1999’da % 45 olan seviye 2000 yılında % 62 olmuştur. 2000 yılının ilk altı aylık döneminde de faiz oranlarındaki düşüş 1999 yılında % 103, 2000 yılında % 40 olması sebebiyle Türkiye ekonomisinde önemli bir kriz meydana gelmiştir (Şimşek, 2007: 57).

Ülkedeki finansal krizin olduğunu gösteren göstergelerden birisi kısa vadeli borçların Merkez Bankası uluslararası rezervlerine oranlanmasıdır. Bu oranın % 60 sınırını geçmemesi gerekmektedir. Bahsedilen oran 1989 yılı ve sonrasındaki yıllarda % 100’ün altında gerçekleşmemiştir. Tüm bu olumsuzluklar bir araya geldiğinde Türkiye ekonomisinde Kasım 2000 yılı itibariyle krizin meydana gelmesi ülke için bir sürpriz değildir (Şimşek, 2007: 58).

2.9.3. Şubat 2001 Krizi ve Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı

2000 yılında meydana gelen kriz, ülkenin kırılganlığını arttırarak 2001 yılı Şubat ayında siyasal bir krizin meydana gelmesine sebep olmuştur. Mali alanda güvensizlik ortamının devam etmesi sebebiyle likidite krizinin ilerlemesiyle döviz krizi şeklinde ortaya çıkmıştır.

2001 Krizi ile birlikte ekonomide % 8.5-9 oranında daralma görülmüştür. Milli gelir 51 milyar dolar azalarak, kişi başı gelir 725 dolara düşmüştür. Ülkede 1,5 milyon kişi işsiz kalmıştır. İç ve dış borçlarda giderek artmaya devam etmiştir (Topallı, 2006: 90).

Şubat 2001 Krizi sebepleri;

- Türk lirasına olan talep fazlalığının yurtiçi faiz oranlarını arttırması,
- Yükselen faizler sonucunda ellerinde bono bulunduran kişilerin, bankalardaki riski artırmaları,
- Türk lirasının sabit döviz kuru sebebiyle değer kazanması karşısında cari açıklarda da artışların gerçekleşmesi arasındadır (Gürsoy, 2009: 184)

Kasım 2000 krizi sebebiyle yıpranmış şekildeki piyasalar daha da kötü hale gelerek döviz kriziyle karşı karşıya kalmıştır. Gecelik faiz oranlarının (yıllık birleşik cinsten) %5000 gibi bir rakama yükselmesiyle birlikte Türk Lirasından kaçış ve dövize hücum edilmeler durdurulamamıştır. Kasım 2000 krizinde ülke paralarını korumaya çalışan kişilerinde Şubat 2001’de döviz tercih etmeleri sebebiyle döviz kuru üzerinde bulunan baskı artmıştır. Bir gecede doların fiyatı % 40 artmış, 1 dolar 680.000 TL’den 960.000’e yükselmiş, repo faizi % 7500’ü görmüştür. Merkez Bankası bu duruma müdahale edebilmek için tüm rezervlerini piyasaya sürmesine karşılık, 22 Ocak 2001’de döviz kuru çapası uygulamadan kaldırılarak ülke ekonomisinin dalga kura geçtiği ilan edilmiştir (Yavuz, 2006: 105).

24 Ocak Kararlarının alınmasıyla Türkiye ekonomisinde büyük bir yapısal dönüşüm gerçekleştirmiştir. 24 Ocak Kararlarının ana başlıkları şu şekilde özetlenebilir: % 32.7 oranında bir devalüasyon gerçekleştirilmiş ve kurların günlük açıklandığı bir sisteme geçilmiş, ekonomide devletin etkinliğini azaltacak önlemler alınmış, bir çok alanda sübvansiyonlar kaldırılmış, dış ticaret serbest hale getirilmiş, uluslararası sermayenin ekonomiye girişi teşvik edilmiş, ithalatı serbest hale getirecek düzenlemeler yapılmış ve ihracat teşvik edilmiştir (Boratav, 2007: 152).

Dalgalı kur sisteminin uygulamaya konulmasıyla beraber 1999 yılı sonunda IMF desteğiyle uygulanan istikrar programının çöktüğü kabul edilmiştir. Bunun üzerine Devlet

Bakanlığı'na atanan Kemal Derviş, 14 Nisan 2001 tarihinde Türkiye'nin Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı'nı (GEGP) kamuoyuna sunmuştur (Gemici, 2006: 95).

GEGP 75 maddeden oluşmaktadır. Uygulamaya konan bu programın diğer programlardan farklı olarak hedefleri, kalıcı mali, ekonomik ve yasal dönüşüm ve değişimleri amaçlıyor olmasıdır. GEGP içeriğinde; kamu maliyesi, gelirler politikası, özelleştirme, bankacılık ve para politikası düzenlemelerinden oluşmaktadır. GEGP yaşanan 2000 ve 2001 Krizleri sonucunda özellikle bankacılık sektöründe yaşanan olumsuzlukları dikkate alarak oluşturulmuştur. Üç aşamalı süreçten oluşan program, Merkez Bankasına yeni görev tanımı verilmesi ile bankacılık sektörüyle alakalı oluşturulan tedbirlerle, döviz kuru ile faize düzen getirmek amacıyla orta vadeli bir ortam hazırlanması, üçüncüsüyse ekonomide istikrarlı büyümenin oluşturulmuştur (Eroğlu, 2004: 104).

GEGP'de Merkez Bankası'nın bağımsızlık konusu ile bankacılık sisteminin tekrardan düzenlenmesine karşılık ek olarak bir de; "15 günde 15 yasa" sloganı yayılmıştır. Bu düzenlemelerin içinde; sivil havacılık ve telekomünikasyon şeklinde ağ endüstrileri ile doğal monopollere içeren yapısal reformlar öncelikli olmuştur. Tarım sektöründe de, fiyat kontrolleri ile gelir desteklerine yönelme ve tütün, şeker gibi tarım endüstrilerindeki kurumların ortaya çıkarılması desteklenmiştir. Fakat bu kararlar ekonomide önemli ölçüde yapısal değişiklikleri içerdiğinden ve ülkenin yeni bir seçim dönemi içinde olduğundan yasalarla alakalı tamamen değişikliğe gidilmiştir. Böylece 2001 Krizi ve GEGP'yle birlikte ortaya çıkan sonuçların başında politik deprem olarak adlandırılan 2002 Kasım seçimleri gelmektedir. Koalisyon hükümeti ülkede yaşanan ekonomik krizler sebebiyle, halk tarafından bari biçimde cezalandırılmıştır. Halk seçimler sonucunda tercihini, koalisyon hükümeti tarafına değil, istikrarı amaçladığı tek parti hükümetinden yana kullanmıştır (Öniş, 2003: 191).

GEGP'nin içeriğinde iki temel unsur yatmaktadır. Bunlardan ilki, enflasyonu engellemek amaçlı dalgalı kur sistemine geçilmesidir. Bir diğeri de sıkı maliye politikasına dayalı faiz dışı fazla amacıdır. GEGP'yle ortaya çıkan dalgalı kur uygulamasında; kurda meydana gelen değişikliklere merkez bankaları müdahalede bulunmamaktadır. Dalgalı kur

sistemlerinde genellikle yönetimli dalgalanma tercih edilmektedir. Yönetimli dalgalanma, para otoritelerinin kararlarıyla belirlenen marjlar içinde kur hareketlerinin takip edilmesine önem veren bir yaklaşımdır (Taşar, 2010: 94).

2001 Şubat ile birlikte dalgalı kur sistemine geçen Türkiye ekonomisinde, Merkez Bankası döviz piyasalarında meydana gelen istikrarsız olunan zamanlarda müdahale etmektedir. Parasal açıdan istikrarın sağlanması için yapılması zorunlu olan müdahaleler; ekonomide uygulanan dalgalı kur sisteminin de temelini ortaya koymaktadır (Somçağ, 2007: 145).

GEGP uygulaması süresince cari açık probleminin ortaya çıkardığı ekonomik sorunlar, üç maddede belirtilmiştir:

- Cari açık, ülkeye giren sermaye hareketlerine bağımlı durumdadır. Ülkedeki gerçekleşen değişiklikler ve ekonomik olaylara karşı cari açık, risk ve istikrarsız durumlar içermektedir. Ekonomide likiditenin azalması durumunda cari açığın kapatılması mümkün olmayıp, bu durum ekonomide krizleri meydana getirecektir.
- Cari açığın ihracat ve ithalata yapmış olduğu yapı sebebiyle, ülkedeki yerli üretimdeki artışı, katma değeri bununda yanında ülkenin iç ve dış rekabetini azaltmasıyla ülkeyi ekonomik durgunluğa sürüklemektedir.
- Cari açık; bütün ülke ekonomilerini dış ülkelere borç almaya zorunlu duruma getirmektedir (Somçağ, 2007: 164).

2001 yılı sonrası dönemlerde ithalat ve ihracat oranlarında artışlar olmasına karşılık, ithalatın ihracattan fazla olması dış ticaret açığına sebep olmuştur. 2001 yılında % 75,6 olan ihracatın ithalatı karşılama oranı, 2006 yılına gelindiğinde % 61,8 seviyelerine düşmüştür. İhracatta görülen artışlara rağmen ülkenin dış ticaretindeki açıkların yıllar itibariyle artması bu açığın ithalat sebebiyle olmasındadır. Bu açıklarında ekonominin içindeki faktör sebebiyle olarak, genel olarak petrol ve doğalgaz gibi enerji kaynaklarının madencilik sektörüne ait ithalat yapılmasından ortaya çıkmıştır (Ay, 2007: 182).

GEGP'nin amacı olan yapısal değişim ve reform hareketleri Türkiye ekonomisi

açısından oldukça faydalı olmuştur. GEGP ilk olarak bankacılık sektörünün yeniden yapılandırılmasında, enflasyonda düşüş sağlamak adına kamudaki borçların artmasını yeğleyerek önem kazanmıştır. Ülke ekonomisindeki mali güveni tekrar sağlamasıyla iç piyasada yaşanan endişeleri azaltmıştır. 2002 yılına gelindiğinde ekonomideki güvensiz ve belirsiz ortam ortadan kalkmıştır. Ekonomideki bu gelişmeler sayesinde faizler düşmüş, ülke ekonomisinin hızlı büyümesi için ortam hazırlanmıştır (Taşar, 2010: 94).

GEGP ile Türkiye orta ve de uzun vadede kalıcı değişimler yapmayı hem ekonomik hem de siyasi alanda amaçlamıştır. Serbest piyasa ekonomisinin varlığı ile devletin ülke ekonomisindeki yerinin sosyal destek amaçlı olması oluşturulan programın temel unsurlarıdır. Tüm dünyada meydana gelen 1994 Meksika Krizi, 1997-1998 Asya ve Rusya krizleri, 2001 Arjantin Krizleri dünya ülkelerinin hepsini içeren ekonomik, sosyal ve politik sonuçlarla beraber yeni uygulamaların meydana gelmesine sebep olmuştur (Taşar, 2010: 94).

2.10. Küresel Finansal Kriz ve Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkisi

2008 krizi ilk olarak 2007 yılının ortalarında Amerika'da ortaya çıkmıştır. Geçen zamanla birlikte tüm dünya ülkelerine yayılmaya başlamış ve küresel kriz olarak anılmıştır. 2008 Küresel Krizi ilk olarak gelişmiş ülkeleri etkisi altına alarak ilerlemiş, sonrasında dünya ekonomilerinin tümünde olumsuz etkiler meydana getirmiştir. Bütün dünya ülkeleri gibi gelişmekte olan ülkelerden biri olan Türkiye' de bu krizden olumsuz etkilenmiştir.

2008 krizinin seyri bankaların konut fiyatlarındaki artışlar sebebiyle ipotekli konut kredilerindeki artışı destekleme amaçlı kredi vermeleri olarak Amerika'da ortaya çıkmıştır. Kredilerin verildiği kişilerin riskli olup olmadığı önemsenmeden yüksek ölçüdeki ipotekli konut kredi talepleri bankalar tarafından karşılanmıştır. Krize sebep olarak sadece konut piyasası değil, bunun yanında menkul kıymetlerin fiyatlarındaki artışta rol oynamaktadır. Ayrıca FED'in 2004 senesinde enflasyonla mücadele programında faiz oranlarında artış yapması sonucu düşük gelirli kişilere kullanılan sub-prime mortgage kredilerinin geri ödenmesi durumunda da problemler olmuştur. Sonuç olarak konut piyasalarında düşüşler olması yanında ipotekli konut kredileri karlı olma durumundan çıkıp, mortgage kredileri dağıtan banka ve onları destekleyen yatırım bankalarını zor duruma sokmuştur (Savaş, 2012:

159).

2008 Küresel Krizi öncesinde Türkiye ekonomisi Şubat 2000 ile Kasım 2001 krizlerini atlattır. Yaşanan her iki krizde kamu kesimde başlamış, sonrasında reel ekonomiye geçiş yapmıştır. Krizlerin etkilerinin devam etmesi sonucunda ise ekonomide tekrar istikrarın sağlanabilmesi için 2001 yılında Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı uygulamaya konulmuştur (Şamiloğlu, 2001: 86).

Türkiye'deki bütçe açıklarının GSYİH oranı % 3 dolaylarında olup üzerine çıkmamıştır. 2007-2008 yıllarına gelindiğindeyse 2007 yılında bu oran % -1,6 olmuş, 2008 yılındaysa % -1,8 olarak meydana gelmiştir. Küresel krizin etkilerinin devam ettiği 2009 yılında bütçe açığı/GSYH oranı % 5,5 şeklinde gerçekleşmiştir. Bütçe açığı oranı ilerleyen 2010 ve 2011 yıllarındaysa azalmış, yıllar sırasıyla % 3,6 ve % 1,4 olarak düşüş göstermiştir. 2014 senesinde ise ülke bütçesinde GSYH'nin % 1,4'ü kadarlık açık olmuştur. Yıllar itibariyle Türkiye'deki bütçe dengesine bakıldığında küresel krizde etkisiyle 2009-2010 yıllarında denge sağlanamamıştır (Şimşek ve Altay, 2009: 19-20).

2008 Küresel Krizi finansal içerikli bir kriz türüdür. ABD' de konut piyasası için verilen kredilerin ödenememe problemi ile birlikte bankacılık sektöründe yapılan yanlış kredi uygulamaları sonucunda küresel kriz ortaya çıkmıştır (Özatay, 2009: 22).

Bankaların kredileri kullandırdıkları kişilerin ödeme gücünü hesaba katmadan sadece kendi kazançlarını arttırmayı amaçlamışlardır. Bu krediler sayesinde hisse senedi ve benzeri menkul kıymetler ortaya çıkararak, onları piyasaya çıkararak kendilerine yeni fon sağlamışlardır. Küresel krizin temelinde menkul kıymetleştirmenin yanında, derecelendirme kurumlarının da yeterli olmayan denetimleri sonucunda ortaya çıkan mali denetim eksikliği yer almaktadır (Altunöz, 2013: 213).

Türkiye'nin küresel krizden beklenenden az etkilenmesindeki sebep ABD'de krize sebep olan sub-prime kredilerin ülkede bulunmadığı kaynaklıdır. Türkiye'de 2001 yılında meydana gelen Bankacılık Krizi'nden sonra sektörü güçlendirmek için alınan tedbir ve kararlar bankacılık kesiminin finansal istikrar konusunda önemli yol kat etmesine sebep olmuştur. Fakat tüm bu alınan tedbirler ve bankacılık sektöründeki istikrara rağmen 2008

Krizi'nden Türkiye'nin etkilenmediğini söylemek doğru olmayacaktır (Apak ve Aytaç, 2009: 218).

2009 yılı Türkiye verileri incelendiğinde, ihracatın % 5,3 olduğu, ithalatın da % 14,3 olarak azaldığı görülmüştür. Bunun yanında kriz döneminde finansman konusunda çekilen zorluklar 2009 yılına gelindiğinde özel sabit sermaye yatırım harcamalarını % 22,3 şeklinde azaltmıştır. Bu azalmanın sebebi ise krizin ülke ekonomisinde ortaya çıkardığı belirsizliktir. Özel sabit sermaye yatırım harcamalarının yanında- özel tüketim harcamalarına da aynı dönemlerde azalmalar görülmüştür. Kamudaki tüketim harcamaları krizin devam ettiği süre içinde % 7,8 oranında arttığı, kamu yatırım harcamalarınsa aynı zamanlarda % 2,3 oranında daraldığı gözlemlenmiştir. 2001 krizini yaşamış olan Türkiye ekonomisinin buna karşı almış olduğu önlemler sayesinde 2008 krizinin ekonomiye katkısı finans kesimi bakımında olumlu olmuştur. Fakat reel kesim için aynı durum söz konusu olmamaktadır (Engin ve Göllüce, 2013: 35).

Türkiye enerji bakımından dış ülkelere bağımlı bir ülkedir. Ülkede ara malı üretiminin gerçekleşmiyor olmasıyla birlikte ithalata dayalı büyüyen ekonomide ithalat önemli yer tutmaktadır. 2008 Küresel Krizi sırasında petrol ve enerji fiyatlarında gerçekleşen artışlar ülkenin cari işlemler dengesini bozmuştur. Ancak 2009 yılıyla birlikte petrol fiyatlarında düşüşler olmuş ve talepte görülen azalma ile birlikte de enflasyon gerilemeye başlamıştır. Aradan çok uzun zaman geçmeden enflasyon oranları tekrar artış göstermiştir. Sebebi, iç ve dış talepte meydana gelen iyileşme dönemi ile birlikte gıda fiyatlarında büyük ölçüde meydana gelen artışlar olmuştur. Bunun yanında yine aynı dönemde petrol fiyatlarındaki artışlar ile piyasadaki ekonomik faaliyetlerin etkinliğini fazlaştırmak için uygulamaya konan geçici vergi indirimlerinin de sona ermesi ile birlikte enflasyonun arttığı gözlenmiştir. 2009 yılı son çeyreğine bakıldığında enflasyon oranının % 6,53 seviyesinde gerçekleştiği görülmüştür. 2008 krizi sebebiyle ithalatta azalma olması yanında ihracatında düşmesi ile cari açık küçülme göstermiştir. Ancak krizin etkisini yitirmeye başlamasıyla birlikte zamanla tekrar artmaya başlamıştır. Türkiye, küresel kriz ve etkilerinden hemen kurtulamamış olsa da tüm dünya ekonomisindeki görünümü olumlu olmuştur. Bu durum Amerika ekonomisinin toparlanması için geçirmiş olduğu süreç ile doğrudan alakalıdır. Süreç konusundaki

gelişmelerin Türkiye ekonomisini olumlu etkilediği görülmüştür (Engin ve Göllüce, 2013: 37).

2.11. 2008 Krizi Sonrası Türkiye Ekonomisindeki Gelişmeler

ABD’de başlayan krizin etkileri Avrupa’ya olduğu gibi Türkiye’de de hissedilmiştir. Küreselleşmenin etkisiyle birbirine eklemlenen piyasalarda yüksek mobiliteye sahip olan küresel sermayenin dağılımının etkisiyle kriz küresel çapta yayılmıştır. Avrupa’daki bankalar ve finansal kuruluşların portföylerinde yüksek düzeyde bulunan subprime mortgage varlıklarının varoluşu ve dolayısıyla sistem içerisindeki bir aksamanın diğer kuruluşların da bu durumdan etkilenmesine neden olmuştur. 2008 Küresel Finansal Krizi olarak adlandırılan kriz sadece bankacılık ve finansal sistem içerisinde kalmayarak reel sektörün de yüksek kârlılık nedeniyle yatırım yaptığı bir alan olması nedeniyle birçok ülke ekonomisinin hatta ülkenin iflasın eşiğine gelmesine yol açmıştır. Türkiye ise, bu süreçten etkilenmekle birlikte diğer ülkelere göre nispeten daha az etkilenmiştir. Çünkü 2000 Kasım ve 2001 Şubat Krizleri’nin ardından aldığı tedbirler, bankacılık sektörünün güçlenen sermaye yapısı, enflasyonda görülen iyileşmeler, büyüme oranlarındaki olumlu gidişat, makroekonomik gelişmeler ile krizin etkilerinin ABD ve Avrupa’daki kadar yüksek düzeyde gerçekleşmesini engellemiştir. Diğer taraftan Türkiye ekonomisinin ihracatının yaklaşık %50’den fazlasının Avrupa’ya yapılması, Avrupa’da daralan dış ticaret hacmi, azaltılan ithalat miktarı, harcama eğiliminin düşerken tasarruf eğiliminin artması Türkiye’de dış ticaret açığı ve cari işlemler açığında yükselmeye neden olmuştur. Ayrıca Türkiye ekonomisinde de yurtiçi piyasalarda talep daralması yaşanarak hane halkı davranışlarında tüketimden tasarruf eğilimine doğru bir kayma yaşanmasına neden olmuştur. 2008-2014 yılları arasında iç piyasanın canlandırılmasına yönelik olarak vergi indirimleri, vergisel teşvikler, vb. talep canlandırıcı tedbirler ile krizin ex-ante etkisi hafifletilmeye çalışılmış ve bu yüzden de bütçe gelirlerindeki artış sınırlı düzeyde kalmıştır. 2008 Küresel Finansal Krizi’nin etkilerinin şiddetlendiği bu dönemde GSYH’nin büyüme hızı 2006-2009 yılları arasında sırasıyla % 6,9, % 4,7, % 0,7 ve % -4,8 olmuştur. 2009 yılında Türkiye ekonomisinde yaşanan küçülmenin etkisiyle iç borç stokunun GSYH içindeki payı da buna bağlı olarak artmıştır. 2008-2016 yılları arasındaki bütçe dengesi ve iç borç stoku ile ilgili göstergeler birlikte ele alındığında ciddi artışlar

olmamasına karşın istikrarsız bir trende sahip oldukları görülmekte ve 2008 Küresel Finansal Krizi'nin Türkiye ekonomisi üzerindeki etkilerinin sürdüğü dikkati çekmektedir (Dadalı, 2015: 84-85).

24 Kasım 2015 tarihinde bir Rus jeti, ısrarlı sınır ihlali nedeniyle Türk F16'lar tarafından düşürülmüştür ve bu tarih Suriye iç savaşında karşıt tarafları destekleyen Rusya ve Türkiye arasındaki ilişkilerin dönüm noktalarından biri olmuştur. Uçak Krizi ile Sovyetler Birliği'nin dağılması neticesinde kurulan Rusya ve Türkiye arasındaki 24 yıllık stratejik ilişkiler yıkılmaya başlamıştır. Bu olay sonrasında hem Rusya hem de Türkiye karşılıklı açıklamalarda bulunarak uluslararası ortamda haklılıklarını ispat etmeye çalışmışlardır (Çopuroğlu ve Karpuzcu, 2017: 493).

Türkiye için Rusya, göz ardı edilemeyecek boyutta doğalgaz ithalatı yaptığı ve bunu yaparken de kesintisiz, güvenilir bir enerjiye ihtiyaç duyduğu ülkelerin başındadır. Türkiye, Rusya dışında farklı ülkelere alternatif enerji kaynakları aramaya devam etmekte ve kaynakları çeşitlendirmek istemektedir. Rusya ise, enerji güzergahının sadece Ukrayna ve Belarus'a bağlı olmasını istememektedir. Alternatif olarak, Türkiye ile enerji güzergahını çeşitlendirmek istemektedir. Bu açıdan düşünüldüğünde, enerji alanındaki işbirliğinin karşılıklı çıkar temelinde daha da geliştirilmesi ve çeşitlendirilmesi, bu iki ülkenin dış politikasında gelecekte de giderek artan bir öneme sahip olacaktır. Neticede ticari bir ürün olan enerji, siyasi manevralarla siyasi konularda etkili bir araç olarak kullanılmaktadır. Böylelikle Türkiye'nin Rusya'ya uygulayabileceği yaptırımlar, yeterince caydırıcı olamamaktadır. Bu nedenle Türkiye'nin Rusya ile iyi ilişkiler geliştirmesi gerekmektedir, hissiyatı Türk politika yapıcılarda hakimdir. Buna bağlı olarak, Türkiye ile Rusya arasında enerji alanında (doğalgaz, petrol, nükleer enerji vb.) gelişen bağımlılık ilişkisinin gelecekte artarak devam edeceği öngörülmektedir. Bu ilişki tek bir ülkeye ya da tek bir tip enerji kaynağına aşırı bağımlı olmak, yalnızca ekonomik değil, siyasi bağımlılığı da beraberinde getirmektedir. Uçak krizinin ekonomik krize dönüşmesinin de zemininde bu bağımlılıklar yatmaktadır (Aydınbaş, 2018: 60).

İkili ilişkilerde 2000'li yıllarla beraber çok boyutlu işbirliği geliştiren Türkiye ile

Rusya arasında ciddi krizlerin yaşanmasına yol açmıştır. Buna rağmen, Rusya ile Türkiye arasındaki bağımlılık ilişkisi ve birbirlerine olan ihtiyaçları, çıkarları normalleşme sürecini erkene çekmiştir. Yukarıda anlatılanlardan, uçak krizinin başladığı andan ilişkilerin normalleşmeye başladığı Ağustos 2016'ya kadar geçen süreçte, Türkiye'nin ekonomik anlamda ihracat, turizm ve inşaat alanlarında Rusya'dan daha fazla zarar gördüğü açık bir şekilde anlaşılmıştır (Aydınbaş, 2018: 62).

2014 yılı itibariyle Türkiye ve Rusya arasında 31 milyar dolarlık ticaret hacmi bulunmaktadır. Türkiye'nin toplam ihracatı yükselirken, ülkemizin toplam ihracatı içindeki Rusya'nın payı % 4,6'dan % 3,8'e düşerek Rusya ile gerçekleştirdiği ihracat, 5.9 milyar dolar olmuştur. 2014 yılında Türkiye'den Rusya'ya yapılan bu ihracat değeri, 2013 yılına göre % 14,7 oranında azalmıştır. 2015 ve 2016 yıllarında ise bu rakamlarda düşüşler yaşandığı görülmektedir. Bu düşüslere bakıldığında Rusya ile yaşanan uçak krizinin, Türkiye'nin dış ticaret hacmini olumsuz yönde etkilediği anlaşılmaktadır. Türkiye'nin 2015 yılında Rusya ile yaptığı ihracatı, 2014 yılına göre % 39,6 azalarak 3,6 milyar dolara düşmüştür. 2015 yılında Rusya'dan yapılan ithalat ise, 2014 yılına göre % 19,3 azalarak 20,4 milyar dolar olmuştur. 2016 yılında ise Rusya'nın Türkiye'ye ihracatı 1,7 milyar dolar, Türkiye'den ithalatı ise % 47'lik düşüşle 15,2 milyar dolar olmuştur. 2017 yılında ise bu rakamlarda artış görülmektedir (Aydınbaş, 2018: 65).

Yaşanan uçak krizi sadece ülkemizin sadece ithalat ve ihracat değerlerini olumsuz etkilemekle kalmayıp bunun yanı sıra turizm sektörümüzde etkilenmiştir. Ülkeler sorun yaşadığı ülkelerle ticaretini kısma yoluna gidebildiği gibi yatırım yapmak istemeyebilir ve güvenli bölge olarak görmeyerek vatandaşlarını göndermeyebilir. Dolayısıyla dış ticaret ve turizmdeki ciddi kayıpların yanı sıra Türkiye ile Rusya arasındaki doğrudan yatırımlarda da kısmen bir azalma görülmüştür. Müteahhitlik ve inşaat sektörlerindeki ikili ilişkilerde, kriz sonrası duraksamalar yaşanmıştır. Bunun nedeni Türkiye'nin Rusya'ya olan bağımlılığının daha çok olmasıdır. Enerjideki tek taraflı bağımlılık ise, Rusya'nın Türkiye ile yaşadığı sorunlarda istediği zaman kullanabileceği önemli bir koz olarak karşımıza çıkmakta, tam da bu noktada Türkiye'nin enerji profili, Rusya'nın enerji hamlelerinden kaynaklı olarak büyük riskler barındırmaktadır. Buna rağmen, uçak krizinden etkilenmeyen tek sektör de enerji

olmuştur. Etkilenmeme nedeni ise, gerek Avrupa Birliği ve ABD'nin Ukrayna krizinden dolayı birçok yaptırımına tabi tutulan Rusya'nın ekonomik açıdan bozulmasının yanı sıra enerji konusunda güvenilir bir müşteri olan Türkiye'yi de kaybetmeyi göze almamasıdır (Aydınbaşı, 2018: 93)

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

CARİ DENGE VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ 2006-2018 DÖNEMİ TÜRKİYE ÖRNEĞİ ÜZERİNE EKONOMETRİK BİR ANALİZ

Çalışmanın bu kısmında Türkiye ekonomisinde cari dengenin ekonomik büyüme üzerine ilişkisi açıklayıcı değişkenler sabit sermaye ve enflasyon değişkenleri ile birlikte analize dahil edilmiştir. Ekonometrik analizden önce ilk olarak dünyada ve Türkiye’deki konuyla alakalı çalışmalar incelenecek olup sonrasında araştırmanın yöntemi ve modeli anlatılacaktır.

1. LİTERATÜR TARAMASI

Cari dengenin ekonomik büyüme üzerine olan etkilerinin araştırıldığı çalışmalar incelendiğinde, literatürde bir görüş birliğinin olmadığı görülmektedir. Çalışmalarda birbirinden farklı ülke şartları ve dönem aralıkları olduğundan, farklı modellerde farklı sonuçlar ortaya çıkmıştır.

Çalışmanın bu kısmında, cari dengenin ekonomik büyümeye etkisini Türkiye için araştıran çalışmalar ile yabancı ülkeler için araştıran çalışmalar olarak ayrı ayrı ele alınacaktır.

1.1. Cari Denge, Ekonomik Büyüme İlişkisini Türkiye Özelinde İnceleyen Çalışmalar

Koç (2010), Türkiye’deki cari işlemler hesabı, ekonomik büyüme ve iç borç verilerini Var Analizi yöntemini kullanarak 1992-2008 yıllarının ele alındığı üçer aylık veriler şeklinde test edilmiştir. Yapılan analiz sonucunda ülkemizdeki iç borçlardaki artışın cari işlemler hesabını azalttığı her iki değişken arasında ters yönlü ilişki olduğu sonucuna varmıştır. Diğer değişken ekonomik büyüme ile cari işlemler hesabı arasında ise pozitif bir ilişki olduğu, ekonomik büyümenin artış gösterdiği dönemlerde cari işlemler hesabının da aynı şekilde arttığı sonucuna ulaşılmıştır.

Çakar (2014), Granger nedensellik testini kullanarak cari işlemler hesabı ile ekonomik büyüme verilerini analiz etmiştir. Değişkenler 1992-2011 yıllarında üçer aylık veriler şeklinde test edilmiştir. Yapılmış olan analiz sonucunda her iki değişken arasında nedensellik ilişkisinin var olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Analizde cari açık ekonomik büyümenin, ekonomik büyüme de cari açığın bir nedeni olmuştur.

İlhan (2014), 2000 yılı sonrasında cari açığı ele almak için cari işlemler değişkeninin yanında ekonomik büyüme, dış ticaret açığı ve dış borç stoku verilerini de kullanarak 2000-2012 dönemi arasını üçer aylık veriler şeklinde Var Analizi ve Granger Nedensellik Testi ile analiz etmiştir. Yapılan Granger testi sonucunda ekonomik büyüme cari açığın bir nedenidir sonucuna varılmıştır. Ancak cari açık ekonomik büyümenin bir nedeni olmamıştır. Tüm değişkenlerin yer aldığı VAR Analizinde ise ekonomik büyüme cari açığın nedenidir şeklinde tek yönlü bir nedensellik ilişkisine ulaşılmıştır. Cari işlemler dengesi ile dış ticaret açığı arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi elde edilmiştir. Cari işlemler dengesi ile bütçe açığı arasındaki Granger Nedensellik Testi' ne göre cari açık bütçe açığının nedenidir sonucu çıkmıştır. Aynı sonuca tek yönlü nedensellik ilişkisinde tüm değişkenlerin yer aldığı VAR analizinde de ulaşılmıştır.

Kandemir (2015), çalışmasında ekonomik büyüme, cari açık ve GSYİH verilerini kullanarak Granger Nedensellik analizini uygulamaya koymuştur. Verilerin dönemleri 1998-2013 yılları arasında üçer aylık şekilde teste sokulmuştur. Yapılan analiz sonucunda büyüme ve cari açık verileri arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi olduğu tespit edilmiştir. GSYH'daki artışların cari açığı pozitif yönlü değişmeler şeklinde etkilediği saptanmıştır.

Genç (2016), çalışmasında büyüme, ham petrol fiyatları ile cari açık verilerini kullanarak 2003-2016 yıllarını ele aldığı üçer aylık dönemler şeklinde VAR Analizi testi uygulamıştır. Yapılan analiz sonucunda petrol fiyatlarında meydana gelen değişiklikler cari açığı negatif yönde etkilemiştir.

Yıldız (2019), 1998 yılının ilk çeyreği ile 2017 yılının son çeyreği arasındaki dönemde cari işlemler hesabı, dış borç ve ekonomik büyüme verilerini kullanarak nedensellik analizini test etmiştir. Nedensellik analizi sonuçlarına göre dış borç stokunun GSYİH

üzerinde çift yönlü, cari işlemler dengesinin GSYİH ve dış borç stoku üzerinde ise tek yönlü nedensellik ilişkisine sebep olduğu ortaya konmuştur. Etki-tepki fonksiyonu sonuçlarında; GSYİH'nin dış borçlardaki değişimlere verdiği tepki artan, cari işlemler dengesindeki değişime verdiği tepki ise azalan; dış borçların GSYH'deki değişimlere verdiği tepki artan, cari işlemler dengesindeki değişime verdiği tepki ise azalan şekilde sonuçlandırılmıştır.

Tablo 4.1'de cari açık ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi Türkiye ekonomisi özelinde inceleyen çalışmalar ele alınmıştır.

Tablo 4.1 Cari Denge, Ekonomik Büyüme İlişkisini Türkiye Özelinde İnceleyen Çalışmalar

Yazar(lar)/ Yıl	Ülke(ler)	İncelenen Dönem ve Yöntem	Kullanılan Değişkenler	Sonuç
Erkılıç (2006)	Türkiye	Vektör Otoregresyon Modeli	Cari İşlemler Hesabı, Yurtiçi Büyüme Oranı, Reel Döviz Kuru	Çalışmanın büyüme ile cari işlemler hesabı arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu sonucu, Türkiye' de cari açığın başlıca nedeninin yüksek büyüme olduğu yönündeki genel görüşü destekler niteliktedir.
Koç (2010)	Türkiye	VAR Analizi	Cari İşlemler Hesabı, İç Borç, Büyüme	İç borçtaki ani artış cari işlemler hesabını azalttığı şeklinde ters yönlü bir ilişki bulunmuştur. Büyüme oranı ile cari işlemler hesabı arasında ise aynı yönlü bir ilişki olduğu görülmüştür.
Sürekeçi (2010)	Türkiye	Granger Nedensellik Testi, VAR Analizi	Cari İşlemler hesabı, Reel döviz kuru, Yurtiçi Büyüme Hızı, Dışa Açıklık Oranı	Reel kur, yurtiçi büyüme hızı, dışa açıklık oranı Granger nedensellik testi sonucunda cari işlemler hesabının nedenidir. Ancak cari işlemler hesabından belirtilen üç değişkene doğru Granger anlamında nedensellik ilişkisi bulunmamaktadır.
Bayrak (2011)	Türkiye	Birim Kök Testi, VAR Analizi	Cari İşlemler hesabı, GSYİH Büyüme Oranı, İhracatın ithalatı	Yapılan analizler sonucunda Cari işlemler hesabı ile büyüme oranı, cari işlemler hesabı ile ara malı ithalatı ve cari işlemler hesabı ile petrol fiyatları arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğu saptanmıştır. İhracatın ithalatı

			karşılama oranı, Petrol fiyatları, Para arzı, Ara Mal İthalatı	karşılama oranı ile cari işlemler hesabı arasında ise negatif yönde bir ilişki olduğu görülmüş ancak veriler anlamsız çıkmıştır.
Kerimoğlu (2011)	Türkiye	Durağanlık Testi, Johansen Eş Bütünleşme Analizi, Hata Düzeltme Modeli	Enerji Tüketimi, Cari İşlemler Hesabı, Ekonomik Büyüme	Çalışma sonucunda cari işlemler hesabından büyümeye doğru tek yönlü enerji tüketiminden de büyümeye doğru tek yönlü bir ilişki saptanmıştır. Yapılan ekonometrik analizler sonucunda Ekonomik büyüme, enerji tüketimi ve cari açık arasında pozitif yönlü bir etkileşim olduğu sonucuna varılmıştır.
Çakar (2012)	Türkiye	Granger Nedensellik Testi	Cari İşlemler Hesabı, Büyüme	Cari işlemler hesabı ile büyüme arasında nedensellik ilişkisi bulunmuştur.
Çanakkıran (2013)	Türkiye	Birim Kök Testi, Johansen Juselius Eş Bütünleşme Testi, Granger Nedensellik Testi	Kısa Vadeli Sermaye Hareketleri, Cari İşlemler Hesabı, GSYİH	GSYİH, kısa vadeli yabancı sermaye ve cari değişkenlerinde eş bütünleşme olmadığı tespit edilmiştir.
İlhan (2014)	Türkiye	Zaman Serileri Analizi, VAR Modeli, Granger Nedensellik Testi	Cari İşlemler Hesabı, Ekonomik Büyüme, Dış Ticaret Açığı, Dış Borç Stoku	Granger Nedensellik Testine göre, cari işlemler hesabı ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisinin tek yönlü olduğu gözlemlenmiştir. Tüm değişkenlerin yer aldığı VAR Analizinde de "Ekonomik büyüme cari açığın nedenidir." şeklinde tek yönlü bir nedensellik ilişkisine ulaşılmıştır. Cari işlemler dengesi ile dış ticaret açığı arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi vardır. Cari işlemler dengesi ile bütçe açığı arasındaki Granger Nedensellik Testi'ne göre "Cari açık bütçe açığının nedenidir." sonucu çıkmıştır. Aynı sonuca tek yönlü nedensellik ilişkisine tüm değişkenlerin yer aldığı VAR analizinde de ulaşılmıştır.

Doğan (2014)	Türkiye	ADF Birim Kök Testi, Eşbütünleşme Analizi, VAR Modeli	GSYİH, GSMH, Cari İşlemler Hesabı	ADF Birim Kök Testine göre, kriz yılları dışında asıl cari dengenin sabit bir ortalama etrafında dalgalandığı, artış ya da azalış trendi göstermediği anlaşılmaktadır. Yapılan testler sonucunda Türkiye’ de cari işlemler hesabı optimal sürdürülebilir düzeyde olmadığı tespit edilmiştir.
Kandemir (2015)	Türkiye	Granger Nedensellik Testi, EKK Testi	GSYİH, Cari İşlemler Hesabı	Granger Nedensellik testi ile GSYİH cari işlemler hesabı arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur.
Uçar (2015)	Türkiye	VAR Analizi, Granger Nedensellik Testi	Ekonomik Büyüme, Cari İşlemler Hesabı	Granger Nedensellik Testine göre büyüme oranı ile cari işlemler hesabı arasında tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Büyüme oranındaki artışlar cari açığın nedenidir.
Uz (2015)	Türkiye Kırılgan Beşli	KSS Testi, AESTAR Testi	Cari İşlemler Hesabı, GSYİH	Kırılgan beşli ülkelerinin yüksek faiz oranı uygulaması yabancı paranın değerini düşürmesi, ulusal paranın değerini yükselterek ithalatı arttırırken ihracatı azaltarak cari açığı arttırmaktadır.
Avcı Bağdat (2015)	Türkiye	Nedensellik Testi, VAR Analizi	Cari İşlemler Hesabı, Büyüme	Cari işlemler hesabı ile büyüme arasında ters yönlü bir ilişki saptanmıştır.
Genç (2016)	Türkiye	VAR Analizi	Petrol Fiyatları, Cari İşlemler Hesabı, Büyüme	Petrol fiyatlarındaki artış milli geliri düşürücü bir etki yaratmaktadır. Petrol fiyatlarında meydana gelen değişiklikler cari açığı negatif yönde etkilemektedir.
Güven Ayvaz (2016)	Türkiye, Brezilya	Johansen Eşbütünleşme Testi, Granger Nedensellik Analizi, VAR Analizi	Cari İşlemler Hesabı, Ekonomik Büyüme, Döviz Kuru ve Enerji İthalatı	Yapılan analizler sonucunda değişkenler birbiriyle ilişkili çıkmış, ekonomik büyüme ile cari açık arasında hem Türkiye hem de Brezilya için çift yönlü ilişki elde edilmiştir. Uygulanan VAR analizi de çıkan bu sonucu desteklemiştir.
Göçer ve Gerede (2016)	Türkiye	Toda Yamamoto Nedensellik Analizi (Hatemi-j Yöntemi ile)	Cari İşlemler Hesabı, Ekonomik	Analiz sonucunda pozitif büyüme şoklarından negatif cari açık ve enflasyon şoklarına doğru tek yönlü, negatif büyüme

			Büyüme, Enflasyon,	şoklarından pozitif cari açık ve enflasyon şoklarına doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna varılmıştır.
Karayılmaz ve Erdal (2017)	Türkiye	VAR Analizi	Bütçe Açığı, Cari İşlemler Hesabı, Enflasyon, Ekonomik Büyüme	Yapılan analiz sonucuna göre, cari işlemler hesabı, ekonomik büyüme ve enflasyon değişkenlerinde meydana gelen bir şok sonucu ortaya çıkan değişimlerin özünde bütçe açığı değişkeninin önemli bir payı olduğu sonucuna varılmıştır.
Esmen (2017)	Türkiye	VAR Analizi, Johansen Eşbütünleşme, Granger Nedensellik Testi	Cari işlemler hesabı, GSYİH, Reel Efektif Kur, Petrol Fiyatları, Yenilenebilir Enerji Kaynakları	Yapılan analiz sonucunda GSYİH ve reel efektif döviz kurunun cari işlemler hesabının nedeni olduğu sonucu elde edilmiştir
Özmen (2019)	Türkiye	Eşbütünleşme ve Nedensellik Analizi	Cari işlemler hesabı, Ekonomik Büyüme, Bütçe Açığı	Yapılan araştırmalar sonucunda, GSYİH'deki artış cari açığı artırmakta, bütçe açığındaki artış da cari işlemler açığında artışa neden olmaktadır.
Yıldız (2019)	Türkiye	Nedensellik Analizi	Dış Borç, Ekonomik Büyüme, Cari İşlemler Hesabı	Türkiye'de, cari açığın ekonomik büyüme ile dış borçlar üzerinde ve dış borçların ekonomik büyüme üzerinde pozitif etkisi olduğu sonucuna varılmıştır.

1.2. Cari Denge, Ekonomik Büyüme İlişkisini Yabancı Ülkeler Nezdinde İnceleyen Çalışmalar

Gruber ve Kamin (2007), ABD ve Doğu Asya' da bulunan toplam 67 ülkenin cari işlemler hesabı, sermaye hareketleri ve ekonomik büyüme verilerini 1982-2003 dönemleri arasında panel veri analizi kullanarak test etmiştir. Yapılan analiz ABD'de karşı karşıya kalınmış olan krizlerin cari açığa sebebiyet verdiği sonucuna ulaşılmıştır. Aynı analiz sonucunda Doğu Asya ülkelerinde ise tam tersi şekilde krizi yıllarında cari işlemler hesabının fazla verdiği sonucuna varılmıştır.

Malik, Chaudhry, Sheikh, Farooqi (2010), Pakistan’da 1972-2007 yılları arasında gerçekleşen cari işlemler açığı, turist sayısı ve ekonomik büyüme verilerini analiz edebilmek için Granger Nedensellik testini kullanmışlardır. Analiz sonrasında turist sayısı ile GSYİH arasında uzun dönemli bir ilişkinin var olduğu ortaya çıkmıştır. Bu durum tek yönlü bir nedensellik olduğu hipotezini de doğrulamaktadır. Çalışmada cari açıktan GSYİH 'ya, turistlerden GSYİH' ya ve turistlerden cari açığa şeklinde tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Pakistan'daki turizm endüstrisinin geliştirilmesi için turizme odaklanan bir büyüme gerçekleşmesi gerektiği sonucuna varılmıştır.

Tunian (2015), 2003-2014 yılları arasındaki çeyrek dönemlik cari işlemler hesabı ve ekonomik büyüme verileri kullanılarak VAR Analizi uygulanmıştır. Yapılan analiz sonucunda VAR modelinde cari hesabın GSYH'yi negatif etkilediği ortaya çıkmıştır. Ortaya konan makalenin yazılmasındaki temel sebep ekonomik büyüme olmuştur. Çalışmanın sonucunda cari işlemler hesabı ve ekonomik büyüme ile ilgili riskleri azaltması için Ermeni hükümetinin ülkesini dış risklere karşı koruyucu önlemler alması gerektiği tavsiyesinde bulunulmuştur.

Miskin ve Zugic (2017), 2011 yılının üçüncü çeyreğinden, 2016 yılının son çeyreğine kadar ki dönemde cari işlemler açığı ile ekonomik büyüme verilerini ele alarak ARDL Analizi gerçekleştirmişlerdir. Yapılan test sonucunda cari işlemler açığı ile GSYİH oranındaki değişiklikler ile GSYİH büyüme oranındaki değişiklikler arasında negatif bir ilişki olduğu ortaya çıkmıştır. Bu, bağımsız değişkenlerin değerinin (cari işlemler açığı GSYİH oranı) herhangi bir artışının GSYİH büyüme oranının düşmesine neden olacağı anlamına gelir. Cari işlemler açığının GSYİH'ye oranının GSYİH büyümesi üzerindeki uzun vadeli etkisinin var olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 4.2 Cari Denge, Ekonomik Büyüme İlişkisini Yabancı Ülkeler Nezdinde İnceleyen Çalışmalar

Yazar(lar)/ Yıl	Ülke(ler)	İncelenen Dönem ve Yöntem	Kullanılan Değişkenler	Sonuç
Gruber ve Kamin (2005)	Doğu Asya, ABD	Panel Veri Analizi	Cari İşlemler Hesabı, Ekonomik Büyüme, Sermaye Hareketleri	Yapılan çalışmada finansal krizlerin cari dengesizliklere yol açtığı, Doğu Asya'da ise krizlerin cari hesap fazlasına katkıda bulunduğu sonucuna varılmıştır.
Rangela (2007)	AB 27 Üye Ülkesi	Regresyon Analizi	Cari İşlemler Hesabı, Büyüme	Güçlü büyüme süreci 2003-2007 yılları arasında kriz riskini arttırmıştır.
Shahnawaz, Imran, Sheikh ve Fareed (2010)	Pakistan	Granger Nedensellik Testi	Turist Sayısı, Cari İşlemler Hesabı, Ekonomik Büyüme	Bu makale turist sayısı ile GSYİH arasında uzun vadeli bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır. Bu aynı zamanda tek yönlü bir nedensellik olduğu hipotezini de doğrular. Çalışmada cari açıktan GSYİH'ye, turistlerden GSYİH'ye ve turistlerden cari açığa şeklinde tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur.
Mwangi (2014)	Kenya	Vektör Otomatik Regresyon Modeli	Cari İşlemler Hesabı, Büyüme Oranı, Döviz Kuru	Döviz kuru ve büyüme oranının uzun dönemde cari hesap üzerinde etkisi bulunmaktadır.

Mini (2015)	Hindistan	ARDL Analizi	Hizmetler Ticareti, Cari İşlemler Hesabı, Ekonomik Büyüme	Bu makalede Hindistan ekonomisindeki cari işlemler hesabı ile hizmetler hesabı ve ekonomik büyüme arasında uzun dönemli bir denge ilişkisinin varlığı mevcuttur.
Arus (2015)	Ermenistan	VAR Analizi	Cari İşlemler Hesabı, Ekonomik Büyüme	Yapılan ekonometrik analize göre VAR modelinde cari hesabın GSYİH'yi negatif etkilediği ortaya konmuştur.
Alawın ve Oqarı (2017)	Ürdün	ADF Birim Kök Testi, Koentegrasyon Testi	Cari İşlemler Hesabı, Enflasyon, Ticaret Dengesi	Cari hesaptaki kısa vadeli değişiklikler enflasyonu orantılı olarak etkilemektedir. Yapılan testler sonucunda ihracatın artırılması, cari açığı azaltmaktadır sonucuna varılmıştır.
Sonja ve Jovana (2017)	Karadağ	ARDL Analizi	Cari İşlemler Açığı, Ekonomik Büyüme	Sonuçlar, cari işlemler açığı ile büyüme arasındaki çift yönlü uzun ve kısa vadeli ilişkiyi doğrulamaktadır.
Allen (2018)	İrlanda	BOP-ROW Anketi	Cari İşlemler Hesabı, GSYİH	Yapılan çalışma sonucunda kriz dönemlerinde GSYİH'nin cari dengesizlik üzerinde sinyal etkisine sahip olduğu sonucuna varılmıştır.
Vesna (2018)	Arnavutluk, Hırvatistan,	Panel Regresyon Modeli	Cari İşlemler Hesabı, Reel	Cari hesap üzerindeki herhangi

	Makedonya, Türkiye, Sırbistan,		GSYİH, Doğrudan Yabancı Yatırımlar	bir değişiklik doğrudan yabancı yatırım girişlerini ve reel GSYİH büyüme oranını olumlu etkilemektedir. Bu ülkelerin daha fazla ekonomik ve finansal kalkınmasının yurtiçi tasarrufları teşvik edeceği ve cari hesabın iyileştirileceğini göstermektedir.
Galstyan (2019)	Euro Bölgesi	Panel Veri Analizi	Cari İşlemler Hesabı, Enflasyon	Yapılan analiz sonucunda, iki değişken arasında istatistiksel olarak anlamlı ve negatif bir ilişki bulunmuştur.

2. VERİ SETİ VE METODOLOJİ

Türkiye'deki cari denge ve ekonomik büyüme ilişkisini incelemek amacıyla, ana değişkenler olan cari denge ve ekonomik büyüme değişkenlerine ek olarak, enflasyon oranları ve sabit sermaye yatırımları kullanılacaktır. Bu ilişkiyi analiz etmek için kullanılacak olan veri seti ve uygulanan ekonometrik analizler, metodoloji kısmında ayrı olarak açıklanmıştır.

2.1. Veri Seti

Bu çalışmada Türkiye ekonomisinin 2006:Q1-2018:Q3 dönemine ait çeyrek aylık veriler ile gerçekleştirilen ampirik analizlerde cari denge, ekonomik büyüme, enflasyon ve sabit sermaye oluşumu açıklanmaya çalışılmıştır. Dünyanın 1929 yılında yaşamış olduğu Büyük Buhran adı altındaki krizden sonra, dünyanın yaşamış olduğu en büyük ikinci kriz 2008 küresel krizidir. 2006 yılında kredilerin %80'i menkul kıymetleştirme ile diğer

piyasalara satılmış böylelikle kriz riski bütün dünyaya yayılmaya başlamıştır. Bu sebeple yapılan analizde başlangıç olarak 2006 yılı kabul edilmiştir. Cari denge verileri, döviz kuru ile çarpılarak çıkan sonucun GSYİH verisine bölünmesi ile TL cinsinden değeri hesaplanmıştır. Büyüme verisi Sanayi Üretim Endeksi üzerinden elde edilmiştir. Enflasyon oranından faydalanmak için Tüketici Fiyat Endeksi (TÜFE)'den yararlanılmıştır. Sabit sermaye verisi de sabit sermaye oluşumunun GSYİH oranıyla elde edilmiştir. Bahsedilen veriler Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası (TCMB) Elektronik Veri Dağıtım Sistemi (EVDS)' den alınmıştır. Türkiye ekonomisinin 2006:Q1-2018:Q3 dönemine ait çeyrek aylık veriler ile yapılan analizlerde ekonomik büyüme bağımlı değişken, cari denge, enflasyon ve sabit sermaye bağımsız değişkenler olarak ele alınmıştır. Ayrıca çalışmada kullanılan ekonomik büyüme, cari denge, enflasyon ve sabit sermaye verileri üçer aylık olduğundan dolayı seriler Tramo-Seats (Time Series Regression with ARIMA Noise, Missing Observations and Outliers-Signal Extraction in ARIMA Time Series) mevsimsel düzeltme yöntemi kullanılarak mevsimsellikten arındırılmıştır. Değişkenlere ait tanımlamalar tabloda açıklanmıştır.

Tablo 4.3 Değişkenlerin Tanımlanması

Değişkenler	Sembol	Tanımlama	Kaynak
Bağımlı Değişken			
Ekonomik Büyüme	BUY	2003 baz yılı Sanayi Üretim Endeksi üzerinden bulunmuştur.	TCMB EVDS
Bağımsız Değişkenler			
Cari Denge	CA	Cari işlemler hesabı / GSYİH oranı üzerinden elde edilmiştir.	TCMB EVDS
Sabit Sermaye	SA	Sabit sermaye oluşumu/ GSYİH oranı üzerinden elde edilmiştir.	TCMB EVDS
Enflasyon	ENF	2003 baz yılı Tüketici Fiyat Endeksi üzerinden bulunmuştur.	TCMB EVDS

Çalışmada cari dengenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi incelenecek olup enflasyon ve sabit sermaye verileri açıklayıcı değişken olarak kullanılacaktır. Kullanılacak model denklem (4.1) aşağıdaki gibidir.

$$BUY_t = \alpha_0 + \alpha_1 CA_t + \alpha_2 ENF_t + \alpha_3 SA_t + u_t \quad (4.1)$$

Yukarıda yer alan model cari denge, sabit sermaye oluşumu ve enflasyonun ekonomik büyüme üzerindeki etkisini analiz etmek için kurulmuştur.

Çalışmada değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin modeli ARDL yaklaşımına ait denklem (4.2) gösterilmektedir.

(4.2)

$$BUY_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^m \alpha_{1i} BUY_{t-i} + \sum_{i=0}^m \alpha_{2i} CA_{t-i} + \sum_{i=0}^m \alpha_{3i} ENF_{t-i} + \sum_{i=0}^m \alpha_{4i} SA_{t-i} + u_t$$

Değişkenler arasındaki kısa dönemli ilişki ARDL yaklaşımına dayalı hata düzeltme modeli ile denklemi (4.3) gösterilmektedir.

(4.3)

$$\Delta \text{BUY}_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^m \alpha_{1i} \Delta \text{BUY}_{t-i} + \sum_{i=0}^m \alpha_{2i} \Delta \text{CA}_{t-i} + \sum_{i=0}^m \alpha_{3i} \Delta \text{ENF}_{t-i} + \sum_{i=0}^m \alpha_{4i} \Delta \text{SA}_{t-i} + \alpha_4 \text{ECT}_{t-1} + u_t$$

2.2 Metodoloji

Çalışmanın bu bölümünde Türkiye'nin cari denge ve ekonomik büyüme ile arasındaki ilişkiyi analiz etmek için uygulanan metodoloji açıklanmıştır. Modele açıklayıcı değişken olarak enflasyon ve sabit sermaye verileri de dahil edilmiştir. İlk olarak serilerin durağan olup olmadığını öğrenebilmek için birim kök testleri uygulanmıştır. Sırasıyla Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF), Phillips-Peron (PP), Kwiatkowski-Phillips-Schmidt-Shin (KPSS) ve Ng-Perron olmak üzere dört ayrı birim kök testinden faydalanılmıştır. Daha sonra sınır testi uygulanıp, değişkenler arasındaki kısa ve uzun dönem ilişkileri incelemek için de ARDL modeli kurulmuştur. Son olarak değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisini açıklamak için Toda-Yamamoto nedensellik analizi uygulanmıştır.

2.2.1. Birim Kök Testi

Bir serinin uzun dönemde sahip olduğu özellik, bir önceki dönemde değişkenin aldığı değeri, bu dönemi nasıl etkilediğinin belirlenmesi ile ortaya çıkartmak mümkün olabilir. Bu sebeple, serinin nasıl bir süreçten geldiğini anlamak için, serinin her dönemde aldığı değerlerin bir önceki dönemdeki değerleriyle regresyonunun bulunması gerekmektedir. Bu sebeple farklı metotlar geliştirilmiş olup, ekonometride birim kök analizi ile serilerin durağan olup olmadığı anlaşılmaktadır (Tarı, 2015: 387).

Birim kök testi, serilerin durağan olup olmadığını ya da durağanlık derecesini araştırmak amacıyla yapılmaktadır. Birim kök testlerinin uygulanmasındaki temel hipotez serideki birim kökün varlığını göstermektir. Birim kök testlerinin bir kısmı serideki yapısal kırılmayı dikkate almadan serideki birim kökün varlığını araştırmaktadır. Öte yandan bir

diğer bölümü de serideki yapısal kırılmayı dikkate alıp seride bulunan birim kökün varlığını araştırmaktadır.

Zaman serilerinde birim kök testlerine ait ilk çalışma 1979 yılında Dickey ve Fuller tarafından yapılmıştır (Dickey ve Fuller, 1979: 427-431). Daha sonrasında yapılan birim kök testleri günden güne çoğalarak artmış ve güncelliğini korumaya devam etmiştir.

2.2.1.1. Genişletilmiş Dickey Fuller (ADF) Birim Kök Testi

Durağanlık testi, serilerin birim kök içerip içermediklerinin test edilmesi için yapılmaktadır. Bu çalışmada da verilerin birim kök içerip içermediğini anlayabilmek için ADF testi kullanılmıştır. Serilerin durağanlığını anlamak için ADF testinde sabitsiz, sabitli ve trendli bir süreç izlenir. Buna göre seri trendli bir süreçte durağan hale gelmişse, diğer süreçler izlenmeksizin bu değer esas alınır. Seri durağan hale gelmemişse, sabit terimli, bunda da durağanlık sağlanamamışsa, sabit terimsiz sınama yapılır ve bu süreç sonucunda seriyi durağan hale getiren değer baz alınır (Enders, 1995: 256).

Gujarati (2004: 814), durağanlığın birim kökle tespitini şu modeli ele alarak tanıtmıştır:

$$Y_t = pY_{t-1} + u_t \quad (4.4)$$

Modelde bu dönemi ifade eden Y_t değeri ile bir önceki dönemi ifade eden Y_{t-1} değeri arasındaki ilişki gösterilmiştir. 4.4 denkleminde yer alan u_t değeri ise kalıntı terimi ifade etmektedir (Torun, 2015: 55). Bu regresyonda yer alan p katsayısı, 1'e eşit ($p=1$) olursa Y_t değişkeninde birim kök sorunun olduğu kabul edilmektedir. Böylelikle model;

$$Y_t = Y_{t-1} + u_t \quad (4.5)$$

şeklini alacaktır. Birim kökü olan zaman serisi, ekonometride rassal yürüyüş olarak bilinmektedir. Elde edilen bu sonuç bir önceki dönemde değişkenin değerinin, etkisinde kalınan şokun sistemde var olduğunu göstermektedir. Bu şokların kalıcı olması, serinin durağan olmaması ve zaman içerisinde gösterdiği trendin olasılıklı olması demektir. Kullanılan denklemin her iki tarafından bir önceki değerleri çıkarılıp yani farkı alınırsa seri durağan olacaktır. Bu durumda model şu şekilde dönüşecektir:

$$\Delta Y_t = \delta Y_{t-1} + u_t \quad (4.6)$$

Model 4.4'de $\Delta Y_t = Y_t - Y_{t-1}$ birinci farkı olup, $\delta = (p-1)$ dir. $\delta=0$ olduğunda Denklem 4.7'deki şekline gelerek Y_t birinci farkta durağan olacaktır. Bu sebeple seri I(1) olarak gösterilecektir. Serinin durağanlaşmayıp ikinci kez fark alınması gerektiğinde seri I(2) şeklinde gösterilecektir.

$$\Delta Y_t = (Y_t - Y_{t-1}) = u_t \quad (4.7)$$

Birim kök için ortaya konan hipotezler şu şekildedir:

$H_0: \delta = 0, p = 1$ ise; Y_t zaman serisi durağan değildir, otokorelasyona sahiptir, birim kök vardır.

$H_1: \delta \neq 0$ ise, Y_t zaman serisi durağandır, otokorelasyona sahip değildir, birim kök yoktur.

$H_0: p = 1$ hipotezi varsayımıyla hesaplanan istatistik değeri t istatistiği olarak bilinmektedir. Ancak buna Dickey Fuller testi de denilmektedir (Gujarati, 2004:815).

Dickey-Fuller Testinde, hata terimlerinin bağımsız ve dağılımlarının aynı olduğu varsayılırken, bazı durumlarda hata terimi farklı varyans şeklinde veya seri korelasyon şeklinde dağılabildiğinden Dickey-Fuller Testi, Artırılmış Dickey-Fuller Testi olarak geliştirilip değiştirilmiştir (Halaç ve Kuştepelı, 2003: 91).

Zaman serileri analizlerinde serilerde birim kökün var olup olmadığı durağanlık testleriyle sınıanmaktadır. Çalışmalarda değişkenlerin durağanlıklarının sınıanması için genellikle ADF testi kullanılmaktadır. ADF testi, bağımlı değişkenin gecikmeli değerlerini bağımsız değişken olarak modele dahil etmektedir. Böylece, otokorelasyona sahip hata teriminde, zaman serisinin gecikmeli değerleri ile otokorelasyon ortadan kaldırılmaktadır. Gecikme sayısıysa Akaike ve Schwarz bilgi kriterlerine göre seçilmektedir. ADF test istatistiği, Mac Kinnon kritik değerleriyle karşılaştırılmaktadır (Külünk, 2013: 67). ADF Birim Kök Testi'nde aşağıdaki denklemler kullanılmaktadır:

Sabitsiz denklem;

$$\Delta Y_t = \delta Y_{t-1} + \sum_{i=1}^p \delta_i \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (4.8)$$

Sabitli-trendsiz denklem;

$$\Delta Y_t = \mu + \delta Y_{t-1} + \sum_{i=1}^p \delta_i \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (4.9)$$

Sabit-trendli denklem;

$$\Delta Y_t = \mu + \beta_t + \delta Y_{t-1} + \sum_{i=1}^p \delta_i \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (4.10)$$

Denklemlerde bulunan (Δ) birinci farkı, (Y_t) t dönemdeki zaman serisini, (μ) serinin sabit terimini, (ε_t) hata terimini, (β_t) zaman trendini ve (p) gecikme uzunluğunu göstermektedir.

2.2.1.2. Phillips-Perron Birim Kök Testi

Phillips-Peron (PP) birim kök testi ADF birim kök testinin devamı niteliğindedir. ADF testinde hata terimlerini bağımsız, normal dağılıma ve sabit varyansa sahip olduğu kabul edilmektedir. Uygulamada da varsayımın geçerli olduğu kabul edilir. PP birim kök testinde de sıfır hipotezi birim kök olduğu yani serinin durağan olmadığını alternatif hipotez ise serinin durağan olduğunu ifade etmektedir. PP durağanlık testi aşağıdaki denklemlerde yer verilmiştir (Enders, 1995: 237):

$$y_t = \beta_0 + \delta_1 y_{t-1} + \varepsilon_t \quad (4.11)$$

$$y_t = \beta_0 + \delta_1 y_{t-1} + \delta_2 \left(t - \frac{T}{2} \right) + \varepsilon_t \quad (4.12)$$

(4.11) ve (4.12) numaralı denklemlerde T gözlem sayısını, ε_t hata terimlerinin dağılımını, t y testin uygulandığı seriyi, α , β ve t trend değişkenini göstermektedir. PP birim kök testi test istatistikleri ADF birim kök testi test istatistiği için kullanılan kritik tablo değeri ile karşılaştırılır. Sonuç olarak sıfır hipotezleri kabul veya reddedilir (Torun, 2015: 60-61).

2.2.1.3. Ng-Perron Birim Kök Testi

Ng ve Perron 2001 yılında geliştirmiş oldukları birim kök testi ile Genelleştirilmiş En Küçük Kareler (Generalized Least Squares) yöntemini uygulayarak trendden arındırılan serileri test edip dört farklı testi geliştirmişlerdir.

Ng-Perron birim kök testi, PP testlerinden bulunan hata terimlerinin hacmindeki boyut dağılım çarpıklığını ortadan kaldırmak için M testleri adı altında yeni bir birim kök testi geliştirmişlerdir. PP testinde serilerde negatif hareketli ortalama yapısı olduğunda, yani hareketli ortalama kökleri -1'e yaklaştığında büyük oradan size-distortion (hata teriminde boyut dağılım çarpıklığı) gerçekleşmektedir. Dickey-Fuller testlerinde bu problem çok büyük sorun yaratmasa da göz ardı edilememektedir. Birim kök testleri otoregresif gecikme sayısının seçimi ile bağlantılıdır. Ek olarak bilgi kriterleri AIC ve SIC modele dahil edilen gecikmelerde minimum olmalıdır. Ng-Perron testi bu nedenle PP testlerini ve bilgi kriterlerini yenilemiştir (Sevüktekin, Çınar, 2017: 380).

Ng-Perron birim kök testinde birinci sırada Z_α testi geliştirilerek yeni bir test istatistiği geliştirilmiştir. Bu test istatistiğine MZ_α olarak atıfta bulunulmuştur. İkinci olarak MSB testi, Bhargava testinin modifiye edilmiş versiyonudur. Üçüncü test de MZ_t olarak bilinir ve bu testin altında Phillips-Perron testi ile MSB testi arasındaki ilişki yer almaktadır. Ng-Perron testinde kullanılan dördüncü ve son test MPT olarak modifiye edilen test istatistiğidir. MPT testi, iki türlü gösterilmektedir. İlkinde zaman serisinde sadece kesme olarak hesaplanan MPT testidir. İkincisinde ise kesme ve trend yer aldığında hesaplanan şeyi MPT testi gösterilmektedir (Sevüktekin, Çınar, 2017: 380).

Ng-Perron birim kök testlerinde uygulanan MZ_α , MSB, MZ_t ve MPT test istatistiklerine aşağıdaki denklemlerde sırasıyla yer verilmiştir. Seride yalnızca kesme bulunması durumunda MSB test istatistiği 4.14 denklemindeki gibi olacaktır. Diğer yandan seride hem kesme ve hem trend bulunması halinde ise MBS test istatistiği 4.17 denklemindeki gibi gösterilmiştir (Göktaş, 2008: 53).

$$MZ_{\alpha} = Z_{\alpha} + (T/2)(\sigma-1)^2 \quad (4.13)$$

$$MSB = (T^{-2} \sum_{t=1}^T Y_{t-1}^2 / s^2)1/2 \quad (4.14)$$

$$MZ_t = MSB * Z_{\alpha} \quad (4.15)$$

$$MSB = (\bar{c}T^{-2} \sum_{t=1}^T \tilde{Y}_{t-1}^2 - \bar{c}T^{-1} \tilde{Y}_{t-T}^2) / s_{AR}^2 \quad (4.16)$$

$$MPT = [\bar{c}T^{-2} \sum_{t=1}^T \tilde{Y}_{t-1}^2 + (1 - \bar{c})T^{-1} \tilde{Y}_T^2] / s_{AR}^2 \quad (4.17)$$

Ng-Perron MZ_{α} ve MZ_t olarak adlandırılan birim kök testlerinde temel hipotez birim kökün varlığı iken MSB ve MPT birim kök testlerinde ise temel hipotez birim kökün yokluğu hipotezidir. Buna göre hesaplanan MZ_{α} ve MZ_t test istatistiklerinin Ng-Perron (2001) tarafından hesaplanan kritik değerlerden küçük olması halinde birim kökün varlığını ifade eden temel hipotez reddedilemezken, hesaplanan MSB ve MPT test istatistiklerinin söz konusu kritik değerlerden küçük olması halinde ise birim kökün olmadığını ifade eden temel hipotez reddedilememektedir (Göktaş, 2008: 54).

2.2.1.4. Kwiatkowski-Phillips-Schmidt-Shin (KPSS) Testi

KPSS testi ADF testinde olduğu gibi bir zaman serisi için birim kök testi uygulamaktadır. KPSS testinde amaç gözlenen serideki deterministik trendin arındırılarak serinin durağanlaştırılmasıdır. Bu testte kurulan birim kök hipotezi ADF testinde kurulan hipotezden farklılık göstermektedir. Sıfır hipotezi serinin durağan olduğunu ancak alternatif hipotezin buna karşılık seride birim kök olduğunu ifade etmektedir. Burada sıfır hipotezindeki durağanlık temelde trend durağanlığı göstermektedir. Çünkü seriler trendden arındırılmıştır. Böylece arındırılan trendlerden serideki birim kök olmama, serinin aslında trend durağanlığını göstermektedir (Sevüktekin ve Çınar, 2017: 376).

KPSS testi uygulanırken seriler determinist trendlerden arındırılmakta ve seriler durağan hale getirilirken Langrange Multiplier (LM) istatistiği kullanılmaktadır. KPSS testi aşağıdaki regresyon modelinden oluşmaktadır:

$$Y_t = \beta t + w_t + \varepsilon_t \quad (4.18)$$

$$w_t = w_{t-1} + u_t \quad (4.19)$$

Yukarıda belirtilen denklemlere göre y_t gözlemlenmiş seriyi, β_t ise deterministik trend serisini göstermektedir. Ayrıca hata teriminin ortalaması sıfır, varyansı sabittir yani $u_t \sim \text{IID}(0, \sigma_u^2)$ 'dur. Denklemeye göre durağanlık hipotezi u_t 'nin varsayanının sıfır olduğunu ($\sigma_u^2 = 0$) kabul etmektedir. Farklı bir durumda ε_t 'nin durağan ve $\varepsilon_t \sim \text{IIDN}(0, \sigma_\varepsilon^2)$ olduğu şeklindedir. Bu durumlar karşısında KPSS testi için oluşturulacak olan hipotezlerde, sıfır hipotezi zaman serisinin trend durağan olduğunu (birim kökün olmadığını), buna karşılık alternatif hipotezin ise zaman serisinin durağan olmadığını (birim kökün olduğunu) ifade etmektedir (Sevüktekin ve Çınar, 2017: 377).

KPSS testinin denklemi aşağıdaki gibidir:

$$S_t = \sum_{t=1}^T \varepsilon_t \quad t = 1, 2, 3, \dots, T \text{ için} \quad (4.20)$$

LM testi de aşağıdaki gibi hesaplanacaktır:

$$LM = \sum_{t=1}^T S_t^2 / s^2(\ell) \quad (4.21)$$

Burada,

$$s^2(\ell) = T^{-1} \sum_{t=1}^T e_t^2 + 2T \sum_{s=1}^{\ell} w(s, \ell) \sum_{t=s+1}^T e_t e_{t-s} \quad (4.22)$$

olarak açıklanmaktadır. $s^2(\ell)$ 'nin tutarlı bir tahminini $\ell \rightarrow \infty$ giderken $T \rightarrow \infty$ için $\ell = \sigma T^{1/2}$ oranıyla hesaplamak doğru olacaktır.

$$H_0: \sigma_u^2 = 0$$

olduğunda seri durağandır.

$$H_1: \sigma_u^2 \neq 0$$

olduğunda seri durağan değildir.

KPSS birim kök testinin asıl amacı serilerin trendlerinden arındırılarak birim kök testini elde etmekle birlikte birim kök hipotezinin farkı alınarak birim kök gücünün artırılmasını sağlamaktır. KPSS birim kök testi ADF ve PP testinin tersi olarak hesaplanmaktadır ve bir şekilde ADF ve PP testinin sağlaması olarak kullanılabilir (Sevüktekin ve Nargeleçekenler, 2010: 247).

2.2.2. Sınır Testi

Eşbütünleşme temelinde birim kök içeren zaman serileri arasındaki korelasyonu anlayabilmek amacıyla oluşturulmuş bir modeldir. Bununla birlikte zaman serileri arasındaki uzun dönemli ilişkinin anlaşılabilmesi içinde kullanılmaktadır.

Eşbütünleşme analizlerinin yapılabilmesi için ilk olarak bütün değişkenlerin eşbütünleşme derecesinin belirlenmesi gerekmektedir. Fakat yapılan denemeler sonucunda değişkenlerin bütünleşme derecelerinin farklı olduğu sonucuyla karşılaşılabilmektedir. Zaman serilerinin bütünleşme derecelerinin aynı olmaması durumunda hem Engle ve Granger (1987) tarafından geliştirilen Engle-Granger eşbütünleşme analizi hem de Johansen (1988) ve Johansen ve Juselius (1990) tarafından geliştirilmiş olan Johansen eşbütünleşme tekniğinin uygulanabilmesi imkânsız hale gelmektedir. Bu sebeple bu yaklaşımlarda ele alınan tüm serilerin düzeyde durağan olmamaları ve aynı derecelerde farkları alındıklarında durağan halde bulunmaları gerekliliği gibi ölçütler bulunmaktadır (Altıntaş, 2008: 30).

Eşbütünleşme testleri literatüre çözüm amaçlı sunulmuş olsa da değişkenler arasındaki bütünleşme derecelerinin farklı olduğu ve veri setinin sınırlı olduğu durumlarda kesin olmayan sonuçların çıkmasına sebep olabilmektedir. Ancak Pesaran ve diğerlerinin (2001) üzerinde çalışmış oldukları Wald testi ve F istatistiklerine dayanan sınır testi bu konuları açıklığa kavuşturmuştur. Bu yaklaşım ile değişkenlerin eşbütünleşme derecelerine

bakılmasına gerek duyulmadan uzun dönemde bir ilişkinin varlığı kabul edilebilmektedir (Genç, 2015: 140).

Sınır testi ile eşbütünleşme testi arasındaki ilişkisinin değerlendirilebilmesi için en önemli koşul modeldeki değişkenlerin I(2) olmamasıdır. Sınır testi uygulamasına ilk olarak Kısıtlanmamış Hata Düzeltme Modeli (UECM)'nin tahmin edilmesiyle başlanır. Bu sebeple öncelikle Denklem 4.23'de olduğu haliyle UECM oluşturulmaktadır (Künü, 2013: 90).

$$\Delta X_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^m \beta_{1i} \Delta X_{t-i} + \sum_{i=0}^m \beta_{2i} \Delta Y_{t-i} + \beta_3 X_{t-1} + \beta_4 Y_{t-1} + \varepsilon_t \quad (4.23)$$

4.23 denkleminde yer alan β_0 katsayısı sabit terimi, β_3 ve β_4 katsayıları uzun dönem katsayılarını, Δ ise değişkenlerin birinci farkını göstermektedir. Ayrıca modelde bulunan ΔX_t 'nin gecikmeli değerleri ile ΔY_t 'nin cari dönem ve gecikmeli değerleri (β_1 ve β_2 katsayıları) ise kısa dönem dinamikleri göstermesi sebebiyle modele eklenmiştir (Keskin, 2008: 225).

Sınır testinin uygulanabilmesi için ilk olarak (4.23) numaralı denklemdeki m olarak gösterilmiş olan uygun gecikme uzunluğunun bulunması gerekmektedir. Uygun gecikme uzunluğunun belirlenebilmesi için ise Akaike (AIC), Schwarz (SIC) ve Hannan-Quinn (HQ) gibi kritik değerler kullanılmaktadır. Sonrasında en küçük kritik değeri sağlayan gecikme uzunluğu modelin gecikme uzunluğu olarak belirlenir. Fakat seçilen kritik değerin en küçük olduğu gecikme uzunluğu ile meydana gelen modelin otokorelasyon problemi içermesi halinde bu model seçilemeyecektir. Daha sonra ikinci en küçük kritik değeri sağlayan gecikme uzunluğu seçilir. Eğer otokorelasyon sorunu aynı şekilde devam ediyorsa sorun halledilene kadar aynı işleme devam edilir. Koentegre ilişkisinin var olma durumu ise, bağımlı ve bağımsız değişkenlerin birinci gecikmesinin denklem içerisindeki anlamlılığına bağlıdır. Bu duruma uyan hipotezler aşağıda verilmiştir (Yıldırım, 2013: 99).

$$H_0: \beta_3 = \beta_4 = 0$$

$$H_1: \beta_3 \neq \beta_4 \neq 0$$

Hipotezlerin sınanması için F testi veya Wald testi kullanılmaktadır. Parametrelere ilişkin F istatistiği, Peseran vd. (2001)'deki tablo kritik değerleri ile karşılaştırılmaktadır. Karşılaştırma halinde ilk olarak serilerin bütünleşme derecelerinin aynı olup olmama durumuna bakılır (Karagöl, 2007: 76).

2.2.3. Gecikmesi Dağıtılmış Otoregresif (ARDL) Modeli

Değişkenlerin arasında eşbütünleşme ilişkisinin mümkün olduğu sonucuna varıldıktan sonra uzun ve kısa dönemli ilişkilerin tespiti için uygun ARDL modelinin tahmin edilmesi gerekmektedir. Değişkenler arasındaki uzun dönem ilişkisinin araştırılması için oluşturulan ARDL modeline denklem 4.21' de yer verilmiştir:

$$Y_t = \beta_0 + \sum_{i=0}^p \beta_1 Y_{t-i} + \sum_{i=0}^q \beta_2 X_{t-i} + e_t \quad (4.24)$$

Denklemden yer alan p bağımlı değişkenin gecikme uzunluğunu, q ise bağımsız değişkenin uygun gecikme uzunluklarını ifade etmektedir.

Modeldeki parametreler aracılığı ile Bardsen (1989)'in yöntemiyle, 4.25'deki denklemde uzun dönem katsayısı elde edilecektir. 4.25'deki denklemin pay kısmında uzun dönem ARDL modelindeki bağımsız değişkenlerin katsayıları bulunmaktadır. Eşitliğin payda kısmında da bağımlı değişkenin gecikmeli değerlerinin katsayılarının birden çıkarılmış hali gösterilmiştir (Kaygusuz, 2014: 85).

$$\delta = \frac{\sum_{j=0}^q \beta_{2j}}{1 - \sum_{j=1}^p \beta_{1j}} \quad (4.25)$$

Denklemden bulunan δ değeri ARDL modelinde yer alan uzun dönem katsayısını göstermektedir. Kısa dönemli ARDL modelini içeren denkleme 4.26'daki eşitlikte yer verilmiştir.

$$\Delta Y_t = \beta_0 + \beta_1 e_{t-1} + \sum_{i=1}^p \beta_2 \Delta Y_{t-i} + \sum_{i=0}^q \beta_3 \Delta X_{t-i} + u_t \quad (4.26)$$

4.26 numaralı denklemde yer alan e_{t-1} , 4.25 numaralı uzun dönem denkleminde elde edilen hata teriminin bir dönem gecikmeli değeri olmaktadır. Bu değişken hata düzeltme

terimidir. Hata düzeltme modelinin çalışması için hata düzeltme teriminin katsayısının negatif değerli olması gerekir. Ek olarak bu katsayının istatistiksel olarak da anlamlı olması zorunluluğu bulunmaktadır. Sonuçta negatif işaretli ve istatistiksel taraftan anlamlı bir hata düzeltme terimi, ele alınan değişkenler arasındaki uzun dönem ilişkisinde ortaya çıkabilecek bir sapmanın hangi zamanda ne kadar düzelebileceğini de ortaya koymaktadır (Keskin, 2008: 228).

2.2.4. Toda-Yamamoto Nedensellik Analizi

Zaman serileri arasındaki nedensellik ilişkisi, Granger (1969) tarafından geliştirilmiş olan ve “Granger Nedensellik Testi” olarak bilinen test ile açıklanmaktadır. Granger nedensellik testi, değişkenler arasında nedensellik ilişkisinin durumunu, varsa ilişkinin yönünün saptanması için kullanılmaktadır. Nedensellik testi VAR modelinde ekonometrik analiz yapabilmek için gerekli ilk ve en önemli adımdır. Ancak Granger nedensellik testi sonucunda ortaya çıkan VAR modelinden doğru sonuç elde edilebilmesi birim kök ve eş bütünleşme testlerinin durumuna bağlıdır. Bu gibi durumları ortadan kaldırmak için Toda ve Yamamoto (1995) tarafından Granger nedensellik testini içeren bir nedensellik testi oluşturulmuştur. Toda-Yamamoto nedensellik testi, durağanlık dereceleri aynı olmayan serilere uygulanabilmektedir. Ayrıca serilerde bilgi kaybının olmaması için de seriler analize düzey değerleriyle dâhil edilmektedir. Bu sebeplerle Toda-Yamamoto nedensellik testinde bulunan sonuçlar Granger nedensellik testinde elde edilen sonuçlardan daha tutarlıdır (Ümit, Karataş, 2018: 323).

Toda-Yamamoto Granger nedensellik analizinde (1995) ilk aşama, VAR modelinde uygun gecikme uzunluğunun (p) belirlenmesidir. İkinci aşamada, p gecikmeye, en yüksek dereceye sahip değişkenin derece seviyesi (dmax) eklenmektedir. Üçüncü aşamada, p+dmax gecikme için serilerin orijinal değerleri için EKK modeli tahmin edilmektedir (Büyükakın ve diğerleri, 2009: 111). Toda ve Yamamoto tarafından oluşturulan bu testin en ayırıcı özelliği, birim kök ve eşbütünleşme testlerinde bulunmasında kullanılan ön testlere gerek duyulmamasıdır. Böylelikle, ilgili yöntemin kullanımı ile serilerin bütünleşme derecesinin hatalı tespit edilmesinin meydana getireceği tehlike ortadan kaldırılacaktır (Çil Yavuz,

2006:169). Tahmin edilen eşitlikler aşağıdaki 4.27 ve 4.28'de gösterilmiştir (Gülmez, 2015:149):

$$Y_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^{p+d \max} \alpha_{1(i+d)} Y_{t-(i+d)} + \sum_{i=1}^{p+d \max} \alpha_{2(i+d)} X_{t-(i+d)} \varepsilon_{1t} \quad (4.27)$$

$$X_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^{p+d \max} \beta_{1(i+d)} Y_{t-(i+d)} + \sum_{i=1}^{p+d \max} \beta_{2(i+d)} X_{t-(i+d)} + \varepsilon_{2t} \quad (4.28)$$

İlk modelde temel hipotez X değişkeninin, Y değişkeninin Granger nedeni olmadığını, alternatif hipotez ise X'in Y'nin Granger nedeni olduğunu ortaya koymaktadır. p serbestlik dereceli X_2 dağılıma uygunluk gösteren Wald testiyle ölçülmektedir. İkinci modelde de aynı analizler yapılabilmektedir. Ancak denkleme eklenen ilave terimler ($d_{\max}$) sınırlamaya dahil edilememektedir (Yılancı ve Özcan, 2010: 28).

3. EKONOMETRİK ANALİZLERDEN ELDE EDİLEN SONUÇLAR

Bu bölümde, öncelikle ilgili değişkenlere birim kök testleri uygulanacak olup durağanlık düzeyleri belirlenecektir. Sonrasında CA, BUY, SA ve ENF değişkenleri arasındaki ilişkinin araştırılması için ARDL sınır testi ile Toda-Yamamoto Nedensellik Testi uygulanacaktır.

3.1. Birim Kök Testinden Elde Edilen Sonuçlar

Zaman serileri analizinde verilerin durağan olması gerekmektedir. Durağanlığı ölçmenin bir yolu da birim kök testinin uygulanmasıdır. ARDL sınır testinin uygulanabilmesi için de yapılan birim kök testi sonuçlarının I(2) olmaması gerekmektedir. Bu sebeple analize ilk olarak birim kök testlerinin uygulanması ile başlanmıştır. Değişkenlerin durağan olup olmadığını belirlemek için ADF, PP, KPSS ve Ng-Perron testleri analizde uygulanmıştır. Birim kök testi analiz sonuçları Tablo 4.4' da gösterilmiştir.

Tablo 4.4 ADF, PP, KPSS ve NG-Perron Birim Kök Testlerinin Sonuçları

DEĞİŞKEN	ADF	PP	KPSS	NG-Perron				KARAR
				MZ_a	MZ_t	MSB	MPT	
CA	-3.168796 (2)^{***} -3.574446 (%1) -2.923780 (%5)	-2.464954(1)^c -3.568308 (%1) -2.921175(%5)	0.091938 (4)^{c*} 0.739000(%1) 0.463000(%5)	-11.6793(1)^{c**} -13.8000(%1) -8.10000 (%5)	-2.20910 (1)^{c**} -2.58000 (%1) -1.98000 (%5)	0.18915 (1)^{c**} 0.17400 (%1) 0.23300 (%5)	2.88067 (1)^{c**} 1.78000 (%1) 3.17000 (%5)	I(0)
ΔCA		-5.833536 (3)^{c*} -3.571310 (%1) -2.922449 (%5)						
BUY	0.000477(0)^c -3.568308(%1) -2.921175 (%5)	-0.025629(2)^c -3.568308 (%1) -2.921175 (%5)	0.914668 (5)^c 0.739000 (%1) 0.463000 (%5)	1.51810 (2)^{c*} -13.8000 (%1) -8.10000 (%5)	1.44534 (2)^{c*} -2.58000 (%1) 1.98000 (%5)	0.95207 (2)^{c*} 0.17400 (%1) 0.23300 (%5)	70.1652 (2)^{c*} 1.78000 (%1) 3.17000 (%5)	I(1)
ΔBUY	-7.066891(0)^{c*} -3.571310(%1) -2.922449(%5)	-7.070336(2)^{c*} -3.571310 (%1) -2.922449 (%5)	0.100388(2)^{c*} 0.739000 (%1) 0.463000 (%5)	25.6237(2)^{c*} -13.8000 (%1) -8.10000 (%5)	-3.56361(2)^{c*} -2.58000 (%1) 1.98000 (%5)	0.13907 (2)^{c*} 0.17400 (%1) 0.23300 (%5)	1.00800 (2)^{c*} 1.78000 (%1) 3.17000 (%5)	
ENF	2.029214 (6)^c -3.568308 (%1) -2.921175 (%5)	-3.155138 (1)^{c**} -3.568308 (%1) -2.921175 (%5)	0.199959 (1)^{b**} 0.216000 (%1) 0.146000 (%5)	-19.4030 (1)^{c**} -13.8000 (%1) -8.1000 (%5)	-2.721681 (1)^{c**} -2.58000 (%1) -1.98000 (%5)	0.12192 (1)^{c**} 0.17400 (%1) 0.23300 (%5)	1.70603 (1)^{c**} 1.78000 (%5) 3.17000 (%5)	I(0)
ΔENF	-5.589863 (3)^{c*} -3.581152 (%1) -2.926622 (%5)							
SA	-2.001014(2)^c -3.574446(%1) -2.923780(%5)	-3.798282(0)^c -3.568308(%1) -2.921175(%5)	0.460780(5)^{c*} 0.739000(%1) 0.463000(%5)	-17.4058(0)^{c*} -13.8000(%1) -8.10000(%5)	-2.94859(0)^{c*} -2.58000(%1) -1.98000(%5)	0.16940(0)^{c*} 0.17400(%1) 0.23300(%5)	1.41304(0)^{c*} 1.78000(%1) 3.17000(%5)	I(0)
ΔSA	-3.576499(1)^{c**} -3.574446(%1) -2.923780(%5)	-17.92520(3)^{c*} -3.571310(%1) -2.922449(%5)						

Not: (.) parantez içindeki rakamlar ADF testinde AIC kriteri tarafından belirlenmiş olan gecikme uzunluklarıdır. PP ve NG-Perron testlerinde ise Bartlett Kernell tahmin yöntemi kullanılmış, bant genişliği Newey-West olarak belirlenmiştir. a: regresyonun sabit terim veya trend içermediğini, b: regresyonun sabit terim ve trend içerdiğini, c: regresyonun sabit terim içerdiğini ifade etmektedir. *: %1 anlamlılık düzeyini, **: %5, *** ise % 10 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Yapılmış olan ADF birim kök testi sonucunda, cari açık (CA), sabit sermaye (SA), ve enflasyon (ENF) değişkenlerinin, I(0) olduğuna karar verilmiştir. Diğer değişken ekonomik büyüme (BUY) değişkeninin ise fark durağan I(1) olduğu sonucuna varılmıştır. Bulunan bulgulara dayanarak sınır testinin uygulanması için herhangi bir engel olmadığı sonucuna varılmıştır. Bu sebeple analizlerin bir sonraki aşamasında sınır testi uygulamasına geçilmiştir.

3.2. Sınır Testi Sonuçları

Sınır testi uygulanmaya başlarken CA, BUY, SA ve ENF verilerinin optimum gecikme uzunluğu (m) olduğunu belirtmek gerekmektedir. AIC ve SIC değerlerinin en küçük olduğu model baz alınarak maksimum gecikme uzunluğu 8 olarak belirlenmiştir. Belirlenen optimum gecikme uzunluğuna sahip modelde otokorelasyon sorunun olmaması önemlidir. AIC ve SIC kriterleri ele alınarak yapılmış olan hesaplamalarda minimum değerleri içermeleri sebebiyle uygun gecikme uzunluğunun 8. gecikme olarak seçilmesine karar verilmiştir.

Tablo 4.5 Sınır Testi İçin Uygun Gecikme Uzunluğunun Belirlenmesi

M	AIC	SIC	X ² BREUSCH_GODFREY(2)
1	5.021182	5.445877	7.916133 (0.0478)
2	5.075441	5.660191	2.727274 (0.4356)
3	5.126281	5.874213	10.38229 (0.0156)
4	5.245157	6.159477	7.997172 (0.0461)
5	5.034762	6.118759	10.46261 (0.0150)
6	4.448184	5.705227	0.957729 (0.8115)
7	4.373970	5.807505	29.18776 (0.000)
8*	3.271290	4.884840	4.632618 (0.0986)

Not: X², BREUSCH-GODFREY otokorelasyon test istatistiğidir. Parantez içindeki değerler olasılık değerleridir. (*) seçilen gecikme uzunluğunu göstermektedir.

Analiz için belirlenen gecikme uzunluğu ile tahmin edilen kısıtlanmamış hata düzeltme modelinden ortaya çıkan sınır testinin sonuçları ise Tablo 4.6'da ele alınmıştır.

Tablo 4.6 Sınır Testi Sonuçları

k	F İstatistiği	KRİTİK DEĞERLER	
		%1 anlamlılık düzeyi	
3	6.377278	Alt Sınır	Üst Sınır
		5.15	6.36

Not: k, denklemdaki bağımsız değişken sayısıdır. Kritik değerler Pesaran (2001)'dan alınmıştır.

Sınır testi için gerekli olan kritik değerler Pesaran (2001)'dan kullanılmıştır. Çalışma için ele alınan (k) bağımsız değişken değerini göstermektedir. Tablo 4.6'da yer alan kritik değerlere göre hesaplanan F istatistiği (6.377278) üst kritik değeri (6.36) aşmış, böylelikle dört değişken arasındaki eşbütünleşme ilişkisinin olmadığını ifade eden temel hipotez %1 anlamlılık düzeyine göre reddedilerek, eşbütünleşme ilişkisinin varlığı karar verilmiştir.

3.3. ARDL Modeli Sonuçları

Değişkenler arasında eş bütünleşme ilişkisinin bulunması sonucunda veriler arasındaki kısa ve uzun dönem ilişkilerini belirleyebilmek amacıyla ARDL modelinin oluşturulması gerekmektedir. Oluşturulan ARDL modelinde maksimum gecikme uzunluğu tüm değişkenler için 8 olarak belirlenmiş ve AIC bilgi kriterinden faydalanılmıştır. ARDL modeli sonucunda elde edilen uzun dönem katsayıları Tablo 4.7'de gösterilmiştir.

Tablo 4.7 ARDL (8,8,8,8) Modelinden Elde Edilen Uzun Dönem Katsayıları

Bağımlı Değişken BUY					
Değişkenler	Katsayı	t istatistiği	Değişkenler	Katsayı	t istatistiği
c	17.12125	0.0112**	ENF	0.381633	1.218974
SA (-1)	-0.170512	-0.428448	ENF (-1)	0.797770	2.186688
SA (-2)	0.442944	0.995255	ENF (-2)	0.517060	1.652200
SA (-3)	-0.308236	-0.416804	ENF (-3)	0.793293	2.027719***
SA (-4)	3.691079	2.296297**	ENF (-4)	0.566898	1.439283
SA (-5)	-0.948115	-0.790201	ENF (-5)	0.522076	2.102745***
SA (-6)	-1.297610	-1.130337	ENF (-6)	0.263933	1.330408
SA (-7)	-0.193222	-0.218179	ENF (-7)	-0.225897	-1.131033
SA (-8)	-0.780742	-1.165188	ENF (-8)	-0.411109	-1.993257**
BUY	0.212196	3.260202**	CA	-0.043722	-2.060628***
BUY (-1)	0.216032	2.051878***	CA (-1)	-0.065011	2.385423**
BUY (-2)	-0.057824	-0.766895	CA (-2)	0.047860	1.752293
BUY (-3)	-0.239252	-2.685745**	CA (-3)	-0.021293	-1.071171
BUY (-4)	-0.317951	-2.742437**	CA (-4)	0.066499	2.988253**
BUY (-5)	0.105050	1.477570	CA (-5)	0.050367	2.226973***
BUY (-6)	0.075001	0.745410	CA (-6)	0.047024	3.088127**
BUY (-7)	0.031021	0.392825	CA (-7)	-0.046164	-2.540245**
BUY (-8)	-0.092811	-1.186546	CA (-8)	-0.090192	-2.811504**
Tanısal Denetim Sonuçları					
R ² = 0.994238			R̄ ² = 0.965426		
Uzun Dönem Katsayısı					
Değişken	Katsayı		T İstatistiği		
ENF	5.679606		2.531765**		
SA	-0.121430		-1.815494		
CA	0.133574		2.751276**		
C	30.334486		6.459354*		

Not: (*) %1, (**) %5, (***) %10 anlamlılığı gösterir.

ARDL modelinden elde edilen uzun dönem katsayıları sonucunda enflasyon oranı ile cari denge değişkenlerinin ekonomik büyümeyi uzun dönemde pozitif etkilediği sonucu elde edilmiştir.

Değişkenler arasındaki kısa dönemli ilişkinin ortaya konması için ARDL Modelinde Hata Düzeltme Modeli Tablo 4.8’de sunulmuştur. Cari denge ve enflasyon değişkenlerinin katsayıları negatif ve pozitif işaretli olduğundan kısa dönemli ilişkiye karar verilememektedir. Sabit sermaye değişkeninin ise ekonomik büyümeyi kısa dönemde pozitif

etkilediği sonucuna varılmıştır. Hata düzeltme modeline göre hata düzeltme katsayısı (ECM (-1)) olması gerektiği gibi negatif değerli olarak bulunmuştur. Modelde hata düzeltme katsayısı -0.564416 olarak elde edilmiştir. Hata düzeltme modelindeki katsayı % 1’de anlamlı ve negatiftir. Bu durum bir bulgu olmakta ve eşbütünleşme ilişkisini doğrulamaktadır.

Tablo 4.8 Hata Düzeltme Modeli Sonuçları

Bağımlı Değişken= Δ BUY					
Değişkenler	Katsayı	t istatistiği	Değişkenler	Katsayı	t istatistiği
Δ SA (-1)	-0.606096	-1.383914	Δ ENF (-1)	-0.517060	-1.652200
Δ SA (-2)	-0.163152	-0.476271	Δ ENF (-2)	-0.793293	-2.027719***
Δ SA (-3)	-0.471389	-0.566458	Δ ENF (-3)	-0.566898	-1.439283
Δ SA (-4)	3.219690	2.250135**	Δ ENF (-4)	-0.522076	-2.102745***
Δ SA (-5)	2.271575	2.108625***	Δ ENF (-5)	-0.263933	-1.330408
Δ SA (-6)	0.973964	1.469119	Δ ENF (-6)	-0.225897	1.131033
Δ SA (-7)	0.780742	1.165188	Δ ENF (-7)	0.4111109	1.993257***
Δ BUY	0.212196	3.260202**	Δ CA	-0.043722	-2.060628***
Δ BUY (-1)	0.057824	0.766895	Δ CA (-1)	-0.047860	-1.752293
Δ BUY (-2)	0.239252	2.685745	Δ CA (-2)	-0.021293	1.071171
Δ BUY (-3)	0.317951	2.742437**	Δ CA (-3)	-0.066499	-2.988253**
Δ BUY (-4)	-0.105050	-1.477570	Δ CA (-4)	-0.050367	-2.226973***
Δ BUY (-5)	-0.075001	-0.745410	Δ CA (-5)	-0.047024	-3.088127**
Δ BUY (-6)	-0.031021	-0.392825	Δ CA (-6)	0.046164	2.540245**
Δ BUY (-7)	0.092811	1.186546	Δ CA (-7)	0.090192	2.811504**
Δ ENF	0.381633	1.218974	ECM (-1)	-0.564416	-2.964242*

Not: (*) %1, (**) %5, (***) %10 anlamlılığı göstermektedir.

3.4. Toda-Yamamoto Nedensellik Testi Sonuçları

Değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisinin elde edilebilmesi için Toda-Yamamoto nedensellik analizi uygulanmıştır. Toda-Yamamoto Nedensellik Testine ilk olarak uygun gecikme uzunluğunun belirlenmesi ile başlanmıştır. Model elde edilirken uygun gecikme uzunluğunun belirlenmesi için, Final Prediction Error (FPE), AIC, SIC, Hannan-Quinn Information Criterion (HIC) kriterlerine bakılarak sonuca varılmıştır.

Tablo 4.9 VAR Modeli İçin Uygun Gecikme Uzunluğunun Belirlenmesi

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-503.7044	NA	211648.9	23.61416	23.77799	23.67458
1	-383.5823	212.3089	1675.700	18.77127	19.59043*	19.07335
2	-366.7981	26.54233	1649.789	18.73480	20.20929	19.27854
3	-354.6741	16.91728	2083.028	18.91507	21.04490	19.70049
4	-330.8346	28.82915	1605.417	18.55045	21.33560	19.57752
5	-312.0315	19.24035	1690.785	18.42007	21.86055	19.68881
6	-278.5158	28.05971	1011.568	17.60538	21.70120	19.11579
7	-228.7047	32.43512*	342.5283	16.03278	20.78392	17.78485
8*	-173.2213	25.80623	123.7037*	14.19634*	19.60281	16.19008*

Not: VAR Modeli test istatistiğidir. (*) seçilen gecikme uzunluğunu göstermektedir.

Serilerin maksimum gecikme uzunluğu (d_{max}) birim kök testi sonuçlarına göre 1 olarak elde edilmiştir. Optimum gecikme uzunluğunun (k) belirlenmesi Tablo 4.9’da gösterilmiş olup, SUR yöntemiyle tahmin edilen $[k+ d_{max} (1+8)]$ 9. dereceden VAR Modeli ile nedensellik analizi uygulanmıştır. Elde edilen nedensellik testi sonuçları Tablo 4.10’da gösterilmiştir.

Tablo 4.10 Toda Yamamoto Nedensellik Analizi Sonuçları

Temel Hipotez	X ²	Gecikmeli Katsayıların Toplamı	Nedensellik Yönü
BUY, CA'nın Granger nedeni değildir.	1.248681	0.020107	CA→BUY
CA, BUY'un Granger nedeni değildir.	7.155859**	0.047325	
ENF, BUY'un Granger nedeni değildir.	3.963881	0.015709	Nedensellik ilişkisi bulunmamaktadır.
BUY, ENF'un Granger nedeni değildir.	1.980027	-0.811319	
SA, BUY'un Granger nedeni değildir.	7.715043**	0.02097	SA ↔ BUY
BUY, SA'nın granger nedeni değildir.	6.621166**	-0.013632	
CA, ENF'un Granger nedeni değildir.	1.033128	1.950059	Nedensellik ilişkisi bulunmamaktadır.
ENF, CA'ın Granger nedeni değildir.	0.660695	-5.836000	
SA, CA'ın Granger nedeni değildir.	3.592477	-8.242000	Nedensellik ilişkisi bulunmamaktadır.
CA, SA'nın Granger nedeni değildir.	3.949225	0.687096	
ENF, SA'nın Granger nedeni değildir.	0.061493	0.02484	Nedensellik ilişkisi bulunmamaktadır.
SA, ENF' un Granger nedeni değildir.	1.682934	-0.0214472	

Not: (*) % 1 anlamlılığı, (**) %5 anlamlılığı (↔) çift yönlü nedenselliği göstermektedir.

Ortaya konan hipotezler M_{Wald} testi ile analiz edilerek, değişkenler arasındaki ilişkinin yönü tahmin edilmeye çalışılmıştır. Yapılan analizler sonucunda büyüme cari işlemler hesabının nedeni değildir hipotezi kabul edilerek, cari denge büyümenin nedeni değildir hipotezi reddedilerek, cari dengenin ekonomik büyümeye tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu sonucu elde edilmiştir. Ek olarak dengeden ekonomik büyümeye olan ilişki tek yönlü ve pozitifdir. Diğer yandan enflasyon ile ekonomik büyüme arasında ise nedensellik ilişkisi bulunamamıştır. Bir diğer açıklayıcı değişken olan sabit sermaye ile ekonomik büyüme arasında ise çift yönlü bir nedensellik ilişkisi elde edilmiştir.

4. BULGULAR VE TARTIŞMA

Bu çalışmada ekonomik büyüme değişkeni ile cari denge, sabit sermaye ve enflasyon değişkenleri arasındaki ilişki ampirik olarak analiz edilmiştir. 2006-2018 yılları arasında çeyrek dönemlik veriler kullanılarak yapılan analizler; birim kök testleri, ARDL sınır testi ve Toda-Yamamoto nedensellik analizi yöntemleriyle elde edilmiştir.

Yapılan analiz öncesinde sınanan değişkenlerin durağanlığı birim kök testleri; ADF, PP, Ng Perron ve KPSS birim kök testleri uygulanmıştır. Birim kök testi sonucunda, cari denge, sabit sermaye ve enflasyon değişkenleri düzeyde durağan, ekonomik büyüme değişkeninin ise fark durağan olduğuna karar verilmiştir.

Cari denge ve ekonomik büyüme arasındaki eşbütünleşme sonuçlarına göre değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi tespit edilmiştir. ARDL modelinden elde edilen katsayılar incelendiğinde, cari denge ve enflasyon değişkenlerinin ekonomik büyüme üzerinde uzun dönemde etkisinin olduğu sonucuna varılmıştır.

Değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi Toda-Yamamoto Testi ile analiz edilmiştir. Ekonomik büyüme ve cari denge ile elde edilen bulgular analiz edildiğinde, cari dengeden ekonomik büyümeye tek yönlü ve pozitif bir ilişki olduğu sonucuna varılmıştır. Açıklayıcı değişkenlerden biri olan enflasyon ile ekonomik büyüme arasında nedensellik ilişkisi bulunamamıştır. Sabit sermaye ile ekonomik büyüme arasında ise çift yönlü nedensellik ilişkisi elde edilmiştir. Nedensellik analizi sonuçlarına göre cari dengedeki %1'lik artış ekonomik büyümeyi % 0.04 oranında arttırdığı sonucu tespit edilmiştir.

Tablo 4.11'de ekonomik büyüme ve cari işlemler hesabı arasındaki teoriye göre, beklenen etki ve sonuçlardan elde edilen bulguların özetine yer verilmiştir.

Tablo 4.11 Analiz Bulgularından Beklenen Etki ve Ulaşılan Sonuç

Beklenen Etki	Kabul	Red
Cari denge ile ekonomik büyüme arasında eşbütünleşme vardır.	+	
Cari denge uzun dönemde ekonomik büyümeyi etkilemektedir.	+	
Cari denge ekonomik büyümeye doğru pozitif yönlü nedensellik vardır.	+	

Oluşturulan çalışmada elde edilen bulgular incelendiğinde, Türkiye ekonomisinde cari dengenin ekonomik büyümeyi uzun dönemde etkilediği sonucuna varılmıştır. Yapılan nedensellik analizine göre cari işlemler hesabının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi ise tek yönlü ve pozitifdir. Elde edilen bulgular, Kamarek ve Melecky (2009), Sonja ve Jovana (2017), Erkan (2006), Erkılıç (2006), Kerimoğlu (2011), Telatar ve Terzi (2009), Bayrak (2011), Demir (2012), Aksöz (2014), Güven ve Ayvaz (2016), Bozkurt ve Pekmezci (2018), Cesur ve İrez (2019) ile Yıldız (2019)'ın bulgularını destekler niteliktedir.

Uzun dönemli ilişki sonuçları açısından ele alındığında Arvas, İnançlı ve Torusdağ (2016) ve Duman (2017)'ın bulgularını ise desteklememektedir.

SONUÇ

Türkiye’de cari açık problemi yıllardır süre gelen başlıca ekonomik sorunlarından biridir. İhracata dayalı ürünlerin üretiminde yüksek oranda kullanılıyor olan ara mallarının üretiminin ülkemizde yapılamıyor olması üreticilerin ithalata dayalı bir üretim gerçekleştirmesine neden olmaktadır. Böylelikle üretim faaliyetlerinde dışa bağımlı olmak da cari açığı arttırıcı etki yaratmaktadır.

Türkiye’nin 1980 yıllar itibariyle dışa açık bir ekonomi olmasıyla birlikte cari açık sorunu sık sık gündeme gelmeye başlamıştır. Özellikle bu sorun 2001 krizinden sonra daha da kronikleşmiştir. Ülkemizde kesintisiz büyüme rakamları görülürken cari açık sorununa herhangi bir çözüm yolu bulunamamıştır. Öyle ki günümüzde bile devam eden bu sorunun çözümlenememe hali politika yapıcılar tarafından o kadar benimsenmiştir ki cari açık ile alakalı tek çözüm yolu sorunun sürdürülebilirliği olmuştur.

Gelişmiş ve Türkiye gibi gelişmekte olan birçok ülkelerde milli gelirin istikrarlı artış sağlayabilmesi için iktisadi dengenin varlığı gerekmektedir. İktisadi dengenin sağlanabilmesi için iç ve dış denge kavramlarının yanı sıra cari işlemler açığı da önem taşımaktadır. Gelişmekte olan birçok ülkede cari işlemler açığı ile büyümenin sağlanıyor olması ilerleyen yıllarda ülkeler için sorun arz edecektir.

Bu çalışmanın bulguları, Türkiye’de 2006-2018 dönemi cari denge ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki de bu yaklaşımı desteklemektedir. Yapılan analizler neticesinde, Türkiye ekonomisinde cari denge ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemde ilişkinin var olduğu sonucuna varılmıştır. Nedensellik analizi sonucuna göre ise cari dengenin ekonomik büyüme ile arasında tek yönlü pozitif bir ilişkinin bulunduğu sonucuna varılmıştır. Cari dengenin ekonomik büyümenin sebebi olması görüşü, özellikle gelişmekte olan ülkelerin sermaye birikimi ve teknolojik gelişmeler anlamında daha yüksek gelişme gösterme potansiyeline sahip olmaları ve ekonomik entegrasyonların varlığı daha yüksek oranlı cari işlemler dengesi açığına neden olmasından kaynaklanmaktadır.

Türkiye ekonomisinde yapılan değişiklikler, olumlu gelişmeler ve ekonomik istikrara rağmen 2001 krizi sonrasında cari açık en önemli sorunlardan birisidir. 2002 yılı sonrasında

merkez bankasının özerkliğe kavuşması, kamu borçlarının azaltılması, yapılan ekonomi politikalarının uygulanıp kontrol altına alınmasına rağmen cari açık hala soruna olmaya devam etmiştir. Bu açıdan yıllardır sorun olan cari açığın sürdürülebilirliği oldukça önemlidir. Uzun vadede cari açığın sürdürülebilir olabilmesi için üretimin artırılması ve aynı uzun vadeli kaynaklarla giderilmesi gerekmektedir. Bunların yanı sıra cari açığın sürdürülebilir hale getirilebilmesi için yatırım tasarruf eşitliği gözetilmeli ve bütçe mali disiplini kabul edilmelidir.

Sebastian Edwards (2001: 13) 25 yılı kapsayan 120 dünya ülkesi ile yapmış olduğu çalışması sonucunda cari denge/GSYİH oranının ekonomide %5 üzerinde seyretmesi halinde ekonomide alarma geçilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Cari açıkların krizlerin arkasında önemli bir faktör olduğunu dile getirmiştir.

Sürdürülebilir makro ekonomik denge bakımından cari açık bahsedilen oranlar ve altında olmalıdır. Ters halinde ekonomik büyüme, döviz kuru, bütçe dengesi ve enflasyon gibi makro ekonomik değişkenlerden bu durumdan olumsuz etkileneceklerdir (Uçak, 2017: 113).

2008 yılı sonrasında uygulanan vergi politikalarının, öncelikle piyasayı canlandırma amacına dönük eylemler içerdiği, ancak bu eylemlerin bir kısmı cari açığı artırabilecek sonuçlar içermesi nedeniyle, cari açık pahasına iç talebi canlandırmak gerektiğinin farkına varılmıştır.

Devam eden dönemlerde iç talebi canlandırmak için alınan önlemlerine rağmen cari açıkta yükselme riskinin gerçekleşmediği görülmüş ve hatta 2008-2009 döneminde cari açıkta düşüş eğilimi izlenmiştir. Bunun temelinde, küresel kriz nedeniyle dünyada oluşan talep daralmasının yattığı tespit edilmiştir.

İç talepte yaşanan durgunluk ithalatı düşürürken, krizden etkilenen ülkelerde yaşanan daralma nedeniyle ihracat da düşmüştür. Ancak 2008 sonrası dönemde dikkati çeken bir diğer nokta da ürün ve pazar çeşitlendirmesi çalışmalarıdır. Bu amaçla önceki dönem ihracata alternatif olarak özellikle Orta Doğu ve Afrika ülkelerine (MENA) yönelik yeni pazarlarla ihracatta artmalar gözlenmiştir.

2010-2012 döneminde alınan vergi politikası önlemlerinin ise iç talep kaynaklı büyümenin ve dolayısıyla yukarıda da bağlantısı izah edildiği üzere cari açığın frenlenmesi için, talebi kontrol altına almayı amaçlayan önlemlerden oluştuğu görülmektedir. ÖTV ve KDV düzenlemeleri ile yapılan vergi artışları, dolaylı vergi türlerinden olan bu vergilerin nitelikleri gereği yansıtılmaları ve bu yolla vergiye konu olan ürünlerde fiyat artışları yapılması ve talebin düşürülmesi amaçlanmıştır.

Tasarrufları artırmaya yönelik düzenlemelerin başında Bireysel Emeklilik Sistemi gelmektedir. Bu sisteme sağlanan teşvikler (tüm bireysel emeklilik katılımcılarına, ödedikleri katkı payının % 25'i oranında sağlanan ek devlet katkısı) bu alanda en önemli adım olarak göze çarpmaktadır.

Türkiye'nin gerçekleştirdiği toplam ithalatının büyük çoğunluğunu hammadde ve ara malları üzerinedir. Böylelikle teorik olarak döviz kuru yükseldiğinde ulusal paranın değer kaybetmesi ile uluslararası piyasada avantajlı konuma geçilip ihracat rakamlarında artış görülmesi gerekirken, ihracat üretimimizin bu denli ithalata bağımlı olması ve kur artışından kaynaklı maliyetlerin yükselmesi, kurdan gelen avantajı adeta gölgede bırakmaktadır. Teoride ihracatımızı arttırması beklenen kur artışı, rekabetçi güç eksikliğinden dolayı pratikte herhangi bir fayda sağlayamamaktadır.

Türkiye ekonomisinde cari açık yıllar itibariyle artıp azalma eğilimi gösterse de genellikle bir sorun olarak devam etmiştir. 2018 yılında ve 2019 yılının ilk çeyreğinde düşme eğilimi göstermesine rağmen bu durumun dış ticaret açığındaki düşüşten kaynaklandığı düşünülmektedir. Bunun için yapılması gerekenlerin en başında döviz ödeyerek alınan ithal girdileri ve teknolojik değeri yüksek ürünleri üretmek ve ihraç etmektir. Döviz kurunun yükselmesi sonucunda ithal girdi alınması zorlaşmakta ve üretim azalmaktadır. 2019 Şubat ayı verilerine göre % 3,4 olan yüksek teknoloji ürünlerinin imalat sanayi ürünleri ihracatı içindeki payının ve ihracatın kilogram fiyatının arttırılması gerekmektedir. Bunun için de ithal etmekten çok yurt içinde sermaye ve ara malı üretimi desteklenmeli, ülkeye daha fazla doğrudan yabancı yatırım çekmeye çalışılmalı ve bu yatırımlardan elde edilen karların yine yurt içinde yatırımlara dönüştürülmesi hedeflenmelidir.

Yapılan analizler sonucunda cari denge ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemli ilişkinin var olduğu sonucu elde edilmiştir. Küresel ekonomik krizden sonra Türkiye’de yaşanan cari açıklar ekonomik büyümeden vazgeçilerek azaltılmaya çalışılmıştır. Bu durum 2013 yılına kadar sürmüş, 2014 yılından itibaren büyüme üzerindeki cari açık baskısı kalkmıştır. 2013 yılından sonra cari açığın azalma eğilimine girmesi, 2014 yılından itibaren ise ekonomik büyümenin artmaya devam etmesi, Türkiye ekonomisinde cari açık ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin normale döndüğünü göstermesi açısından önemli bir gelişme olmuştur.

Gelişmekte olan ülkelerde ekonomik büyüme ve cari açık durumunun bir arada sürdürülebilirliği önem arz etmektedir. Bu sebeple de ekonomide dışa açıklık, dış şoklara karşı kırılganlıklara karşı önlemler almak için her ülkenin ekonomik yapısına bağlı olarak yeni ekonomi politikaları geliştirilmelidir.

Cari açığı etkileyen eğilimlerin devam etmesi, bugün ve gelecek konjonktürde Türkiye ekonomisinin büyüme ve kalkınmasını olumsuz etkilemeye devam edecektir. Ekonomide yol açtığı ve açacağı kırılganlıklar da göz önüne alındığında cari açık probleminin giderilmesi zorunluluk arz etmektedir. Öncelikli olarak cari açığa yol açan unsurların azaltılması veya ortadan kaldırılması yoluyla problemin giderilmesi gerekmektedir. Üretimde ara malı üretimi yaygınlaştırılmalı, bu üretimi gerçekleştirilebilecek teknolojinin ülkede geliştirilmesine katkı sağlanmalıdır. Bunun yanın sıra ülkemizde ihraç malların üretimine yönelik artışların da sağlanması gerekmektedir. Cari açığın sürdürülebilirliğinin artırılması için de enerjide dışa bağımlı olmaktan kurtulma ve ihracatı artırıp ithalatı azaltma ve dolayısıyla dış ticaret açığını azaltma yoluna gidilmelidir. Ayrıca yabancı yatırımcıların Türkiye’ye yönelik portföy yatırımlarından ziyade ülkede üretimi destekleyen doğrudan yabancı sabit sermaye yatırımlarına yönelmesinin teşvik edilmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- AKDİŞ, M. (2004) ‘‘Kısa Vadeli Sermayenin Yol Açtığı Finansal Krizler ve Bu Krizleri Önlemede Araçlar: Tobin Vergisi’’, **Active Dergisi**, Sayı 9, ss. 147-166.
- AKTAN, C.; ŞEN, H. (2001) ‘‘Ekonomik Kriz: Nedenler ve Çözüm Önerileri’’, **Yeni Türkiye Dergisi Kriz Özel Sayısı**, Cilt: 2, Sayı: 42, ss. 1225-1230.
- ALAWIN M.; OQAILY M. (2017) ‘‘ Current Account Balance, Inflation, Industry And Sustainable Development In Jordan’’, **Revista Galega de Economía**, Volume 26, ss. 3-17.
- ALLEN, C. (2014) ‘‘ Revisiting The Current Account: Insights From Sectoral Balances’’, **Trinity College**, Volume 9.
- ALPAYDIN, Y. (2011) ‘‘2000 Sonrası Temel Dinamikler, 2000 Sonrası Türkiye İktisadının Değişimi’’, Editörler: Halil TUNALI, Yusuf ALPAYDIN, **İstanbul Ticaret Odası**, ss. 21-357.
- ALTINTAŞ, H. (2008) ‘‘Türkiye’de Para Talebinin İstikrarı ve Sınır Testi Yaklaşımıyla Öngörülmesi: 1985–2006’’, **Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Sayı 30, ss. 16-46.
- ALTUNÖZ, U. (2014) ‘‘İkiz Açık Hipotezinin Geçerliliği Sınır Yöntemiyle Sınanması: Türkiye Örneği’’, **Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt 7, Sayı 17, ss. 426-446.
- ALTUNÖZ, U. (2014) ‘‘Cari Açık Sorununun Temel Nedenleri ve Sürdürülebilirliği: Türkiye Örneği’’, **İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı 2, ss. 118-122.
- ALTUNÖZ, U. (2013) ‘‘Finansal Krizler, Erken Uyarı Sistemleri ve 2008 Krizi için TRABD Örneği’’, İstanbul, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.
- AREN, S. (1975) ‘‘İstihdam, Para ve İktisadi Politika’’, İstanbul, Bilgi Yayınevi.
- ARICAN, E.; ULUDAĞ, İ. (2003) ‘‘Türkiye Ekonomisi, Teori-Politika Uygulama’’, İstanbul, DER Yayınları.
- ASLAN E.; SÜSLÜ B. (2001) ‘‘Finansal Kriz Teorileri Işığında Türkiye’de Yaşanan Krizlerin Genel Bir Değerlendirmesi’’, **Yeni Türkiye Dergisi**, Sayı 41, ss.1-3.
- ASLAN, N. (2013) ‘‘Ödemeler Dengesi ve Denkleşme Mekanizmaları, Uluslararası İktisat Politikası’’, Eskişehir Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Yayınları.

- ASLAN, N.; YÖRÜK, D. (2008) “Teoride ve Uygulamada Dış Ticaret Hadleri ve Kalkınma İlişkisi”, **Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi**, Cilt 25, Sayı 2, ss. 33-69.
- AVCI, B. S. (2015) “ Cari Açık ve Ekonomik Büyüme İlişkisi Türkiye Örneği”, Yüksek Lisans Tezi, **Anadolu Üniversitesi**, İktisat Anabilim Dalı, Eskişehir.
- Ankara Ticaret Odası (ATO) “ **Krizler Tarihi Raporu 2005**”, “Çevrimiçi” <http://www.atonet.org.tr/turkce/bulten/bulten.php3?sira=316> Erişim Tarihi 07/06/2019
- AY, A. (2007) “**Türkiye’de Dış Ticaret ve Kur Politikaları Uygulamaları**”, Konya, Çizgi Kitabevi.
- AYDINBAŞ, G. (2018) “ Uluslararası Siyasi Krizler ve Ekonomik Etkileri: Türkiye-Rusya Uçak Krizi Örneği”, Yüksek Lisans Tezi, **Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, İktisat Ana Bilim Dalı, Rize.
- BABAOĞLU, B. (2005) “Türkiye’de Cari İşlemler Dengesi Sürdürülebilirliği”, Ankara, **TCMB Uzmanlık Tezi**.
- BALKAN, E.; F. G. BİÇER, A. E. YELDAN (2002) “Patterns of Financial Capital Flows and Accumulation in The Post-1990 Turkish Economy”, **The International Development Economics Associates Session at METU International Conference on Economics** ,VI, Ankara.
- BARRO, R. J. (1989) “**The Ricardian Approach to Budget Deficits**”, Journal of Economic Perspectives, Volume 3, No 2, ss. 37-54.
- BAŞKOL, O. (2011) “**Cari Açık ve Finansmanı**”, Bursa, Bilanço Yayınevi.
- BAYRAK, G. (2011) “ Türkiye’de Cari Açık ve Cari Açığı Etkileyen Faktörlerin Ekonometrik Analizi”, Yüksek Lisans Tezi, **Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Ekonometri Anabilim Dalı, Trabzon.
- BERNARD, R. (1992) “**İktisadi Kriz Kuramları**”, Çeviri Nurhan Yentürk, İstanbul, İletişim Yayınevi.
- BİRİNCİ, K. (2001) “2000-2001 Krizinde Sermaye Hareketleri”, **İktisat, İşletme ve Finans Dergisi**, Sayı: 186, ss. 7-17.
- BOCUTOĞLU E.; EKİNCİ, A. (2009) “Genel Teori, Küresel Krizler ve Yeniden Maliye Politikası”, **Maliye Dergisi**, Sayı 156, ss. 66-82.
- BORATAV K. (1998) “**Türkiye İktisat Tarihi (1908-1985)**”, İstanbul, Gerçek Yayınevi.

- BOZOK S. (2008) ‘‘Türkiye’nin Cari Açıkları Çerçevesinde Sermaye Hareketlerinin Analizi’’, Yüksek Lisans Tezi, **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, İktisat Ana Bilim Dalı, Afyon.
- BORATAV, K. (2007) ‘‘Türkiye İktisat Tarihi’’, İmge Kitabevi, Ankara, 11. Basım.
- Central Bank of New Zealand (2004), ‘‘Balance of Payments Sources and Methods’’ Statistics New Zealand Te Tari Tatau, <http://www.stats.govt.nz/~media/Statistics/browse-categories/economic-indicators> ‘‘Çevrimiçi’’ Erişim Tarihi 11/04/2019.
- BUCEVSKA, V. (2018) ‘‘Current Account Deficits İn The EU Candidate and Potential Candidate Countries: A Panel Analysis’’, **Economic Themes**, Volume 55, No 3, Serbia.
- BÜYÜKAKIN, F.; Y. BOZKURT; H. V. CENGİZ (2009) ‘‘Türkiye’de Parasal Aktarımın Faiz Kanalıının Granger Nedensellik ve TodaYamamoto Yöntemleri ile Analizi’’, **Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Sayı 33, ss. 101-118.
- ÇAKIR, A. (2012) ‘‘Cari Açık Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği’’, Yüksek Lisans Tezi, **Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi**, Ekonometri Anabilim Dalı, Trabzon.
- ÇANAKKIRAN, F. (2013) ‘‘ Finansal Liberalizasyon ve Cari Açık: Türkiye Örneği’’, Yüksek Lisans Tezi, **Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, İktisat Anabilim Dalı, Eskişehir.
- ÇİL YAVUZ, N. (2006) ‘‘Türkiye’de Turizm Gelirlerinin Ekonomik Büyümeye Etkisinin Testi: Yapısal Kırılma ve Nedensellik Analizi’’, **Doğuş Üniversitesi Dergisi**, Cilt 7, Sayı 2, ss. 162-171.
- ÇOPUROĞLU, Ö.; T. KARPUZCU (2017) ‘‘Krizlerin Yön Verdiği Türk Rus İlişkilerine Uçak Krizine Kadar Analitik Bir Bakış: 2004-2016’’, **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt 22, Sayı 2, ss. 465-483.
- COŞKUN, K. T. (2004) ‘‘**Ekonomik Krizler**’’, Ankara, Vergi Denetleme Derneği Eğitim Yayınları Serisi:11.
- ÇEKİM, E. (2009) ‘‘Türkiye’de Cari Açık Sorunu’’, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, **İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Bankacılık ve Finans Anabilim Dalı, İstanbul.
- DADALI, G. (2015) ‘‘Türkiye’de İç Borçlanmanın Bankacılık Kesimine Etkileri: 1980

Sonrası Dönemsel Bir Analiz”, Yüksek Lisans Tezi, **Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Maliye Anabilim Dalı, Ankara.

DEBELLE, G.; FARUQEE H. (1996) “What Determines the Current Account?”, **IMF Working Paper**, No 58.

DEMİRCİ, N. (2002) “Finansal Liberalizasyon ve Kriz İlişkisi: Gelişmekte olan Ülkeler ve 1980 Sonrası Türkiye Deneyimi”, Doktora Tezi, **Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, İktisat Anabilim Dalı, Ankara.

DELİCE, G. (2003) “Finansal Krizler, Teorik ve Tarihsel Bir Perspektif”, **Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Sayı 20, ss. 57-81.

DİNLER, Z. (2006) “**İktisada Giriş**”, Bursa, Ekin Kitabevi Yayınları.

DOĞAN, E. (2014) “ Türkiye’de Cari Açık Sorununun Yapısal Nedenleri ve Ekonomik Etkileri”, Yüksek Lisans Tezi, **Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Eskişehir.

DURGUN, T. C. (2015) “1997 Güneydoğu Asya krizi ve Türkiye”, Yüksek Lisans Tezi, **Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Uluslararası Politik Ekonomi Anabilim Dalı, İstanbul.

DURMUŞ, M. (2011) “**Kapitalizmin Krizi Küresel Krizin Eleştirel Bir Çözümlemesi**”, Ankara, Tan Yayınları.

EDWARDS, S. (2001) “ Does The Current Account Matter?”, **NBER Working Paper Series**, ss. 1-69.

ENDERS, W. (1995) “Applied Econometrics Time Series”, John Wiley & Sons, New York.

ENGİN, C.; E. GÖLLÜCE (2016) “**2018 Küresel Finans Krizi ve Türkiye Üzerine Yansımaları**”, “Çevrimiçi” <http://iibfdergisi.ksu.edu.tr> Erişim Tarihi 01/05/2019.

EĞİLMEZ, M.; KUMCU E. (2011) “**Ekonomi Politikası**”, İstanbul, Remzi Kitabevi.

EĞİLMEZ, M. (2014) “**Küresel Finans Krizi**”, İstanbul, Remzi Kitabevi.

EĞİLMEZ, M. (2012), “**Kapitalizm ve Üç Büyük Kriz**”, <http://www.mahfiegilmez.com/2012/03/kapitalizm-ve-ucbuyuk-kriz.html> “Çevrimiçi” Erişim Tarihi 09/05/2019.

EĞİLMEZ, M. (2013) <http://www.mahfiegilmez.com/2013/04/kuresel-krizinneresindeyiz.html>, “Çevrimiçi” Erişim Tarihi 08/05/2019.

- EREN, A.; B. SÜSLÜ (2001) “Finansal Kriz Teorileri Işığında Türkiye’de Yaşanan Krizlerin Genel Bir Değerlendirmesi”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Sayı 41, ss. 174-182.
- ERKILIÇ, S. (2010) “Türkiye’de Cari Açığın Belirleyicileri”, **Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası İstatistik Genel Müdürlüğü**, Uzmanlık Yeterlilik Tezi, Ankara.
- EROĞLU, N. (2004) “Türkiye’de Parasal Kesim ve Merkez Bankası İşlemlerinin Analizi”, İstanbul, Der Yayınları.
- ERTÜRK E. (1999) “**Makro İktisat**”, Bursa, Alfa Yayınları, 1. Basım.
- ESMEN, M. (2017) “Türkiye’de Cari Açığı Belirleyen Faktörler ve Cari Açığı Azaltmada Alternatif Enerji Kaynaklarının Rolü: VAR Modeli”, Yüksek Lisans Tezi, **Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Bilecik.
- FIRAT, E. (2009) “Türkiye’de 1980 Sonrası Yaşanan Üç Büyük Kriz ve Sonuçlarının Ekonomi Politikası”, **Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, Cilt 9, Sayı 17, ss. 501-524.
- GEMİCİ, A. (2006) “Bankalarda Döviz Riskinden Korunma ve Türkiye’deki Kasım 2000 ve Şubat 2001 Banka Krizlerinin Değerlendirilmesi”, Yüksek Lisans Tezi, **Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü**, Ankara.
- GENÇ, E. (2015) “Uluslararası Sermaye Hareketlerinin Belirleyicileri, Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Yabancı Portföy Yatırımları Bağlamında Bir Analiz: Türkiye Örneği”, Doktora Tezi, **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Afyon.
- GENÇ, A. G. (2016) “Petrol Piyasasındaki Fiyat Değişimlerinin Büyüme ve Cari Açık Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği”, Yüksek Lisans Tezi, **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı**, Isparta.
- GÖÇER, İ.; GEREDİ, C. (2016) “Cari Açık-Ekonomik Büyüme-Enflasyon ve İşsizlik Açmazında Türkiye: Yeni Nesil Bir Ekonometrik Analiz”, **Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 16, Sayı 5, ss. 35-46.
- GÖKTAŞ, Ö. (2008) “Türkiye Ekonomisinde Bütçe Açığının Sürdürülebilirliğinin Analizi”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Dergisi**, Sayı 8, ss. 45-64.
- GRUBER, W. J.; KAMİN B. S. (2005) “Explaining the Global Pattern of Current Account Imbalances”, **Board of Governors of the Federal Reserve System International Finance Discussion Papers**, No 846, Washington.
- GUJARATI, D.N. (2004) “**Basic Econometrics**”, 4th Edition, The McGraw-Hill Companies.

- GÜLMEZ, A. (2015) “Türkiye’de Dış Finansman Kaynakları Ekonomik Büyüme İlişkisi: ARDL Sınır Testi Yaklaşımı”, **Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Sayı 11, Cilt 2, ss. 139-152.
- GÜRSOY, M. (2009) ‘**Ekonomik ve Finansal Krizler Dünü ve Bugünü**’, İstanbul, MG Yayınları.
- GÜVEN AYVAZ, E. T. (2016) ‘‘ Cari Açık ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Türkiye ve Brezilya Örneği (1980-2015)’’, Doktora Tezi, **Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, İktisat Anabilim Dalı, Manisa.
- HALAÇ, U.; Y. KUŞTEPELİ (2003) “Türkiye’de Para Dolanım Hızının İstikrarı: 1987-2001”, **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt 5, Sayı 1, ss. 85-102.
- HACIHASANOĞLU, B. (2005) ‘‘ Meksika 1994 ve Arjantin 2001-2002 Krizlerinin Gelişmekte Olan Ülkeler ve Türkiye İçin Önemi’’, **Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Piyasalar Genel Müdürlüğü**, Uzmanlık Yeterlilik Tezi.
- HEPAKTAN, E.; KARAKAYALI H. (2009), ‘‘ 1980-2008 Döneminde Türkiye’nin Dış Ticaret Hadlerinin Analizi’’, **Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 7, Sayı 2, ss. 181210.
- IMF, (1998) ‘‘**World Economic Outlook, Financial Turbulence ve the World Economy**’’,
<https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2016/12/31/Financial-Turbulence-and-the-World-Economy> ‘‘Çevrimiçi’’, Erişim Tarihi 28/04/2019.
- İLHAN, B. (2014) ‘‘ 2000 Sonrası Türkiye’de Cari Açık Probleminin Bir Analizi ve Çözümüne Yönelik Alternatif Öneriler’’, Doktora Tezi, **Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, İktisat Anabilim Dalı İktisat Politikası Bilim Dalı, İstanbul.
- İNANDIM, Ş. (2005) ‘‘Kısa Vadeli Sermaye Hareketleri ve Reel Döviz Kuru Etkileşimi’’, **Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Piyasalar Genel Müdürlüğü**, Uzmanlık ve Yeterlilik Tezi.
- KANDEMİR, K. (2015) ‘‘ Cari Açık Üzerinde Ekonomik Büyümenin Etkisi: Türkiye Uygulaması’’, Yüksek Lisans Tezi, **Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, İktisat Anabilim Dalı, Aydın.
- KARAÇOR, Z.; M. MUCUK (2010) “İkiz Açıklar Hipotezinin Türkiye Ekonomisi Açısından Değerlendirilmesi”, **Küresel Kriz Çerçevesinde Türkiye’nin Cari Açık Sorunları Makale Derlemesi**, Editörler: Turan ŞUBSAT, Hakan YETKİNER, Ankara, Efil Yayınevi.
- KARAYILMAZLAR, E.; E. BERK (2017), “Bütçe Açığının Cari Açık, Ekonomik Büyüme

ve Enflasyon Üzerindeki Etkileri: Türkiye Örneği”, **Pamukkale Journal of Eurasian Sociecenomic Studies**, Cilt: 4, Sayı: 1, ss. 26-36.

KARAGÖL E.; E. ERBAYKAL; H. M. ERTUĞRUL (2007) “Türkiye’de Ekonomik Büyüme ile Elektrik Tüketimi İlişkisi: Sınır Testi Yaklaşımı”, **Doğuş Üniversitesi Dergisi**, Sayı 8, ss. 72-80.

KARLUK, R. (2003) “**Uluslararası Ekonomi Teori ve Politika**”, İstanbul, Beta Yayıncılık, 7.Baskı.

KAYGUSUZ, S. (2014) “Kısa Vadeli Sermaye Hareketlerinin Makroekonomik Değişkenler Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği”, **Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yüksek Lisans Tezi.

KAZGAN, G. (2008) “**Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2001)**”, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2. Baskı.

KEPENEK, Y.; YENTÜRK, N. (2007) “**Türkiye Ekonomisi**”, İstanbul, Remzi Kitabevi, 19. Basım.

KERİMOĞLU, G. (2011) “Türkiye’de Enerji Tüketimi Büyüme ve Cari Açık İlişkisi”, Yüksek Lisans Tezi, **Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, İktisat Anabilim Dalı, Gaziantep.

KESKİN N. “Finansal Serbestleşme Sürecinde Uluslararası Sermaye Hareketleri ve Makroekonomik Etkileri: Türkiye Örneği”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, İzmir.

KILIÇBAY, A. (1997) “**Türkiye'nin Ekonomi Politikaları**”, İstanbul, Der Yayınları.

KİBRİTÇİOĞLU, B. (2000) “Parasal Krizler”, **Hazine Müsteşarlığı**, Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi.

KOÇ, Ş. (2010) “Cari Açık, Borçlanma ve Büyüme Bağlamında 1990 Yılından Sonra Türkiye’de Yaşanan Ekonomik Krizlerin Analizi”, Yüksek Lisans Tezi, **Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Kocaeli.

KOÇTÜRK, M. O.; M. GÖLALAN (2010), “1923-1950 Türkiye Ekonomisinin Yapısal Analizi”, **Üçüncü Sektör Kooperatifçilik Dergisi**, Cilt 45, Sayı 2, ss. 48-65.

KOYUNCU, M.; F. ŞENSES (2004) “Kısa Dönem Krizlerin Sosyoekonomik Etkileri: Türkiye, Endonezya, Arjantin Örnekleri”, **Economic Research Center**, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sayı 3, ss. 11-52.

KÖR, E. (2012) “İkiz Açıklar Hipotezi: Türkiye Örneği”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans

Tezi, **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, İktisat Ana Bilim Dalı, Ankara.

KUMCU, F. S.; R. TARI (2005), “Türkiye’de İstikrarsız Büyümenin Analizi (1983-2003 Dönemi)”, **Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı 9, ss. 156-179.

KÜNÜ, S. (2013) “Kamu Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerine Etkileri: Türkiye Üzerine Bir Uygulama”, Doktora Tezi, **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Erzurum.

KÜLÜNK, İ. (2013) ‘Enerji Verimliliği ve Karbon Salınımı Çerçevesinde Enerji Tüketimi ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği’, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, **Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü**, İktisat Anabilim Dalı, Bolu.

MALİK S.; I. S. CHAUDHRY; M. R. SHEİKH; F. S. FROOQİ (2010) “Tourism, Economic Growth and Current Account Deficit in Pakistan: Evidence from Co-integration and Causal Analysis”, **European Journal of Economics, Finance And Administrative Sciences**, Issues 22.

MEDVEDEV, A. (2001) “International Investors, Contagion and Russian Crisis”, **BOFIT Discussion Papers**, Bank of Finland Institute for Economies in Transition.

MİSHKİN, F. S. (2000) “**Finansal Piyasalar ve Kurumlar**”, İstanbul, Bilim Teknik Yayınevi, Çeviri Prof. Dr. İlyas Şıklar, Prof. Dr. Ahmet Çakmak, Yrd. Doç. Dr. Suat Yavuz.

MİSHKİN, F. S. (2001) “Financial Policies and the Prevention of Financial Crises in Emerging Market Countries”, **NBER Working Paper Series**, ss. 80-87.

MISKIN, S.; T. ZUGİC, J. (2017) “The Relationship Between Current Account Deficits and Growth in Montenegro: ARDL Bounds Testing Approach”, **Journal of Central Banking Theory and Practice**, No: 3.

MWANGI, K. S. (2014) ‘Determinants Of Current Account Balance In Kenya’, **Kenyatta University**, Degree of Master of Economics.

OUANES A.; S. THAKUR (1997) “Macroeconomic Accounting and Analysis in Transition Economies”, **IMF Occasional Paper**, ss. 1-199.

ÖNİŞ, Z. (2003), “Conclusion: The Broader Ramifications of Turkey’s Financial Crises”, **New Perspectives on Turkey**, (ed): Ziya Öniş, Barry Rubin, Volume 9, Sayı 3, ss. 45-61.

- ÖZATAY, F. (1995) ‘‘1994 Krizinden Alınacak Dersler: Kamu İç Borç Yönetiminde Yapılan Yanlılıklar ve Güven Bunalımı’’, **İktisat İşletme ve Finans Dergisi**, Sayı 10, ss. 17-33
- ÖZATAY, F. (2009) ‘‘**Finansal Krizler ve Türkiye**’’, İstanbul, Doğan Kitap Yayınevi, 1. Basım.
- ÖZMEN, M. F. (2019) ‘‘ Cari Açık-Bütçe Açığı- Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Ekonomisi Örneği’’, Yüksek Lisans Tezi, **Hasan Kalyoncu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, İktisat Anabilim Dalı, Gaziantep.
- ÖZTÜRK, S.; S. SAYGIN (2017) ‘‘ 1973 Petrol Krizinin Ekonomiye Etkileri ve Stagflasyon Olgusu’’, **Balkan Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 6, Sayı 12, ss. 1-12.
- PARASIZ, İ. (1996) ‘‘**Kriz Ekonomisi, Hiperenflasyon ve Yüksek Enflasyonla Mücadelede Ünlü İstikrar Politikaları ve 5 Nisan 1994 Kararları**’’, Bursa, Ezgi Kitabevi.
- PARASIZ, İ. (1996) ‘‘**Uluslararası Para Sistemi**’’, Bursa, Ezgi Kitabevi.
- PARASIZ, İ. (2003) ‘‘**Para Politikası**’’ (9.baskı), Bursa, Ezgi Kitabevi.
- PİTCHFORD, R. (1995), ‘‘How Liable Should a Lender Be? The Case Of Judgment-Proof Firms and Environmental Risk’’, **The American Economic Review**, Volume 85, No 5, ss. 1171-1186.
- POLAT, G. (2008) ‘‘Cari İşlemler Açığının Sürdürülebilirliği ve Türkiye Üzerine Bir Uygulama’’, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, İktisat Anabilim Dalı, İzmir.
- SAVAŞ, V. F. (2012) ‘‘**Küresel Finans ve Makro İktisat**’’, Ankara, Efil Yayınevi.
- SAWYER, W.S.; R. SPRİNKLE (2005) ‘‘**International Economy**’’, Prentice Hall.
- SEVÜKTEKİN M.; M. NARGELEÇEKENLER (2006) ‘‘İstanbul Menkul Kıymetler Borsası Getiri Volatilitisinin Modellenmesi ve Ön Raporlanması’’ **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi**, Sayı 61, Cilt 4, ss. 243-265.
- SEYİDOĞLU, H. (2013) ‘‘**Uluslararası İktisat**’’, İstanbul, Gizem Can Yayınları.
- SEYİDOĞLU, H. (2003) ‘‘Uluslararası Mali Krizler, IMF Politikaları, Az Gelişmiş Ülkeler, Türkiye ve Dönüşüm Ekonomileri’’, **Doğuş Üniversitesi Dergisi**, Sayı 4, Cilt 2, ss. 141-156.

- SOMÇAĞ, S. (2002) “**Türkiye’nin Ekonomik Krizi: Oluşumu ve Çıkış Yolları**”, <http://www.bagimsizsosyalbilimciler.org/iktisatg.htm> “Çevrimiçi” Erişim Tarihi 12/08/2019.
- SOMÇAĞ, S. (2007) “**Türkiye’nin Ekonomik Krizi**”, İstanbul, 2006 Yayınevi.
- SÜREKÇİ, D. (2010) “ Türkiye’de Cari Açık Üzerinde Uygulanan İktisadi Politika Araçlarının Etkileri”, Doktora Tezi, **Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, İktisat Anabilim Dalı, Manisa.
- SZAKOLCZAI A. (2006), “The Triple Deficit of Hungary”, **Hungarian Statistical Review**, No:10, ss. 41.
- ŞAHİN, H. (2002) “**Türkiye Ekonomisi**”, Bursa, Ezgi Kitabevi Yayınları, 7. Baskı.
- ŞAMİLOĞLU, F. (2001) “ Türkiye’nin Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı Üzerine Bir Değerlendirme”, **Mali Çözüm Dergisi**, Sayı 55, ss. 84-93.
- ŞİMŞEK, H. A. (2007) “ Türkiye’de 2000 Sonrasında Uygulanan İstikrar Programlarının Kamu Maliyesine Etkileri”, **Finans Politik & Ekonomik Yorumlar Dergisi**, Cilt 44, Sayı 512, ss. 52-68.
- TARI, R. (2015) “**Ekonometri**”, İzmit/Kocaeli, Umuttepe Yayınları.
- TAŞAR, M. O. (2010), “ Türkiye’nin Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı ve Makro Ekonomik Etkilerinin Analizi”, **Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi**, Cilt 3, Sayı 1, ss. 76-97.
- TCMB, (2007), Ödemeler Dengesi Raporu, IV. Çeyrek,
<https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/73289f67-d210-4f49-8902-6e14ecae055d/OdemeSistemleri.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-73289f67-d210-4f49-8902-6e14ecae055d-m5lk6L-> “Çevrimiçi” Erişim: 27/03/2019.
- TCMB (2002), 2001 Yıllık Rapor, Ankara.
- TEZEL Y. S. (1994) “**Cumhuriyet Döneminin İktisat Tarihi (1925-1950)**”, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- THOMAS, M., (2015), “Relationship Between Services Trade, Economic Growth and External Stabilisation In India: An Empirical Investigation”, **Institute for Social and Economic Change (ISEC)**, Scholar at Centre for Economic Studies and Policy.
- TİRYAKİ, T. (2002) “Cari İşlemler Hesabına Çeşitli Yaklaşımlar, Sürdürülebilirlik ve

- Türkiye Örneği”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt 10, Sayı 2, ss 201-214.
- TELATAR, O. M.; H. TERZİ (2009) “Türkiye’de Ekonomik Büyüme ve Cari İşlemler Dengesi İlişkisi”, **Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt 23, Sayı 2, ss. 119-134.
- TOKGÖZ, E. (1997) “Türkiye’nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-1997)”, Ankara, İmaj Yayınları.
- TOPALLI, N. (2006) “Finansal Krizler ve IMF'nin Kriz Politikaları”, Yüksek Lisans Tezi, **Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Kayseri.
- TOPRAK, D. (2010) “Türkiye’ de Kriz Dönemlerinde Borçların Seyri 1994-2001 Krizi”, **Süleyman Demirel Vizyoner Dergisi**, Sayı 2, Cilt 2, ss. 1-14.
- TORUN, N. (2015) “Birim Kök Testlerinin Performanslarının Karşılaştırılması”, Yüksek Lisans Tezi, **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, İstanbul.
- TUNAY, K. B. (2007) “**Makro Ekonomi Teori ve Politika**”, İstanbul, Arıkan Basım Yayım.
- TUNIAN, A. (2015) “Current Account Deficit and Economic Growth In Armenia”, Studies and Scientific Researches, **Economic Edition Papers**, No: 21, ss. 64-71.
- TÜLÜMCE, S. (2013) “Türkiye’de Üçüz Açığın Ampirik Analizi (1984-2010)”, **Maliye Dergisi**, Sayı:165, ss. 97-114.
- TÜRKİYE ODALAR VE BORSALAR BİRLİĞİ, “**1994 Ekonomik Rapor**”, Ankara, 50. Genel Kurul.
- UÇAK, S. (2017) “Cari Denge ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Analizi”, **Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 15, Sayı: 2, ss.108-139.
- UÇAR, B. (2015) “Türkiye Ekonomisi İçin Cari Açık ve İktisadi Büyüme İlişkisi”, Yüksek Lisans Tezi, **Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Ekonometri Anabilim Dalı, Ankara.
- UDELL, G. F. (2009) “Wall Street , Main Street and a Credit Crunch:Thoughts on The Current Financial Crisis”, **Business Horizons**, No:52, ss.117- 125.
- UĞUR, A.; P. KARATAY (2009) “İkiz Açıklar Hipotezi: Teorik Çerçeve ve Hipoteze Yönelik Yaklaşımlar”, **Sosyo-Ekonomi Dergisi**, Cilt 9, Sayı 9, ss. 102-122.
- ULUDAĞ, İ.; E. ARICAN (2003) “Türkiye Ekonomisi”, İstanbul, Der Yayınları

- URAL, M. (2003) ‘‘ Finansal Krizler ve Türkiye’’, **Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt 18, Sayı 1, ss. 1-28.
- UYGUR, E. (1995) ‘‘Türkiye’de Kriz ve İstikrar Arayışı: Makroekonomik Bir İnceleme, Türkiye İçin Yeni Bir İstikrar Programına Doğru’’, **TÜSİAD**, Yayın No: TÜSİAD-T/95, ss.19-48.
- UYSAL, D. (2004) ‘‘IMF Politikaları ve Türkiye’’, Konya, Çizgi Kitabevi.
- UZ, İ. (2015) ‘‘ Cari Açıkların Sürdürülebilirliği: Kırılgan Beşli Örneği’’, Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Denizli.
- ÜMİT, Ö.; Ö. KARATAŞ (2018) ‘‘Türkiye’de İşsizlik ve İşsizliği Etkileyen Makroekonomik Faktörlerin Ekonometrik Analizi’’, **Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi**, Cilt 14, Sayı 2, ss. 311-333.
- ÜNSAL, E. M. (2005) ‘‘Uluslararası İktisat’’, Ankara, İmaj Yayınevi.
- VAHAGN G. (2019) ‘‘ Inflation and the Current Account in The Euro Area’’, **Banc Caennais Na Heireann Central of Ireland**, No: 4, ss. 1-16.
- YAVUZ Y. S. (2006) ‘‘1990-2000 Yılları Arasındaki Ekonomik Krizlerin Türk Ekonomik Sistemine Etkileri’’, Yüksek Lisans Tezi, **Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Niğde.
- YAY G. G. (2001) ‘‘1990’lı Yıllardaki Finansal Krizler ve Türkiye Krizi’’, **Yeni Türkiye Dergisi**, Cilt 2, Sayı 42, ss. 1234-1248.
- YILANCI V.; ÖZCAN B. (2010) ‘‘Yapısal Kırılmalar Altında Türkiye İçin Savunma Harcamaları ile GSMH Arasındaki İlişkinin Analizi’’, **Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt:11, Sayı: 1, ss. 21-33.
- YILDIRIM S. (2013) ‘‘ Türkiye’de Para ve Sermaye Piyasalarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Ardl Sınır Testi Yaklaşımı’’, Yüksek Lisans Tezi, **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Ekonometri Anabilim Dalı, Isparta.
- YILDIZ, F. (2019) ‘‘Türkiye Ekonomisi’ nde Dış Borç, Ekonomik Büyüme, Cari İşlemler Dengesi İlişkisinin Analizi’’, **Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt 8, Sayı 4, ss. 3416-3438.

ÖZGEÇMİŞ

12.06.1992 Bandırma doğumludur. İlkokul, ortaokul ve liseyi Bandırma'da okuduktan sonra, 2015 yılında Balıkesir Üniversitesi Bandırma İ.İ.B.F. İktisat Bölümü'nden mezun oldu. 2017 yılında Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Ana Bilim Dalı'nda yüksek lisans eğitimine başladı.

